

Душан М. Иванић*

Филолошки факултет

Универзитет у Београду

професор емеритус

ЛЕКСИКОН СРПСКОГ РЕАЛИЗМА ГРАЂА И ПРИМЈЕРИ

Ова грађа је настала током рада на пројекту „Лексикон српског реализма”, подржаног финансијски од Министарства просвете и информисања Републике Србије (2006–2010). Замишљен као научни опис епохе, није ни могао бити завршен, у ограниченом временском периоду и кругу дјелимично ангажованих сарадника. Дио резултата са овог пројекта је објављен (Д. Вукићевић, Г. Максимовић, С. Милосављевић Милић, Д. Бошковић), а дио је ушао у друге научне текстове.

Овдје се објављују упутства за израду чланака о аутору и његовим дјелима, структура обраде одредница о аутору, с примјером моје обраде Л. К. Лазаревића, К. Абрашевића, М. Андрића, К. Арсенијевића, Б. Будисављевића, Милана Будисављевића, Драгиње Гавриловић, Милована Глишића, Д. Вученова и Вука Караџића (с обзиром на његово мјесто у српском реализму). Предвиђено је било и да најзначајнија дјела српских реалиста имају засебне обраде (овдје Л. К. Лазаревић). Потом да се обраде као посебне одреднице појмови, појаве, медији, установе, књижевне врсте. Унутар ових одредница упућује се на друге одреднице, предвиђене за обраду, али необрађене.

Подаци о изворима и литератури односе се само на текстове објављене до 2010. године окончавања пројекта.

Кључне ријечи: српски реализам, лексикон, писци, дјела, појмови, литература.

I

Аутор

1. Сажета биографија (животни пут, школовање, каријера)
2. Књижевни (и други) рад, сарадња у периодици
3. Статус у књижевној критици и књижевној историји (најважнији или преломни ставови о аутору); општи резултати изучавања
4. Посебна издања за живота; најважнија посмртна издања; сабрана или изабрана дјела
5. Заоставштина (рукописи, мјесто чувања)
6. Преводи дјела на стране језике (и ауторови преводи, нпр. М. Глишића)/ статус у другим књижевностима (нпр. хрватској, руској, мађарској итд.)
7. Избор из литературе (хронолошки поредак)
8. Биобиблиографска изучавања (ако их има)
9. Књижевноисторијски статус (оцјене, рецепција, литература)
10. Попис дјела која се у Лексикону засебно обрађују (појединачна дјела или збирке).

* dusan.div@gmail.com

Дјела

1. Податак о извору (прво издање/коначно издање)
2. Кратак садржај, синопсис дјела у цјелини
3. Својства/основне вриједности: аналитички план
4. Рецепција у књ. критици, школској пракси и сл.
5. Подаци о преводима, адаптацијама, филмовању, драматизацији
6. Биобиблиографски подаци

II

Појмови, појаве, медији, установе, врсте

1. Дефиниција (ријеч, поријекло/језик)
2. Историјат у оквирима СР
3. Резултати досадашњих проучавања/ Отворена питања (ако има резултата и отворених питања)
4. Литература (теоријска, књижевноисторијска, страна и домаћа) о појму; извори грађе и сл. (за установе); за часописе наводити укупан фонд (годишта, ритам издажења)

АБРАШЕВИЋ, КОСТА

1. Охрид, 29. маја/10. јуна 1879 – Шабац, 20. јануара/1. фебруара 1898. Рођен у трговачкој породици (отац Наум Христић и мајка Сотира, ћерка Наума Точка, поријеклом Грка), почео грчку основну школу у Охриду, а од 1888. с породицом у Шапцу. Презиме добио по очевом надимку (Абраш, тј. пјегави). Гимназију због туберкулозе напушта у шестом разреду. У Шапцу оснива политичко-књижевни кружок и издаје рукописне листове, а објављује од 1894. године. Умро од туберкулозе.

2. Прве сачуване пјесме (1892) везане су му за завичај (“Пут у завичај”). Објављује у Социјалдемократу и Врачу (записи, афоризми/ епиграми), постхумно у Звезди, Грађанину (1899), Радничком листу (1901), Делу (1902), Радничким новинама (1902).

3. По Скерлићу „најаутентичнији песник социјализма у нас” (Пик, 4: 156), класног, радничког карактера, с неколике снажне пјесме. По пјесмама у којима позива на правду, једнакост, братство и слободу народа и освету потлачених постао пјесник радничких манифестација. Истицан редовно као зачетник српске пролетереске (радничке) поезије, у доцнијим истраживањима је А-ев опус добио књижевно утемељене анализе (Данојлић, Витошевић). Осим радничко-класних тема, чак и у пјесмама о природи и љубави појављују се општи мотиви друштвене неправде (положај сељака). Неизљечиво болестан, поистовјеђивао се с надом у нови живот понижених и обесправљених. Под јаким утицајем домаће (Б. Радичевић, М. Кујунџић Абердар, Ђ. Јакшић, Л. Костић, Змај, В. Илић) и њемачке пјесничке традиције (преводи Х. Хајнеа, посебно социјалистичке пјеснике, Хервега, Хазенклевера, Фалерслебена); такође преводи с бугарског и грчког или пише по туђим мотивима (Р. Худ, Силађи, Џ. Х. Макај). Указано је на лексичко сиромаштво (романтичарски рјечник), али и на отвореност А-еве лирике према новој тематици (пјесме-репортаже) и на особен, природно исказан свој свет (Данојлић). Повремено експресивне сликовитости и снажног ритма, најавио је самосвојно дјело, с примјерима свјеже метафорике (Витошевић), неусиљене реторичности, оригиналних тема и несумњиве политичке видовитости. Насљеднике је имао и међу радницима-пјесницима, и међу ђацима и студентима уопште (Витошевић). Р. Константиновић у поезији К. А-а налази процес „освајања гнева” (стихија класне мржње), дозивања будуће радничке класе, објаву интернационализма, одбијање ероса (знак својствен

пролетерској поезији), „версификацију и фразеологију исцрпеног поетског романтизма” (1983, 1: 31). - М. С. Ђуричић је о пјеснику написао биографски роман *Звижди ветре*, 1964.

4. Песме: Предговор В. Егановића; Београд: Издање групе великошколаца социјалиста, 1903; Песме: Београд : “Туцовић”, 1920. (Прештампано издање из 1903, без предговора); Песме: предговор М. Панић-Суреп: Београд: Рад, 1950; Песме: Предговор Мухамеда Бублића, Сарајево, 1950; Коста Абрашевић: приредио М. Данојлић, Београд, 1964 (предговор: „Био је то друг”, 9-46; књига је илустрована факсимилима породичних фотографија, аутографа, споменика Абрашевићу; изводи из ондашње штампе и сјећања на пјесника и на прославе његових годишњица); Абрашевић, Коста: Свет је наша отаџбина, Витошевић, Драгиша, прирерађивач - аутор додатног текста, Београд : Рад, 1975; 156 стр. (Јубиларна издања). Садржи и: Прегршт српског социјалистичког песништва Абрашевићевог времена; Абрашевић, Коста: Црвена и друге песме: Горњи Милановац: Дечје новине, 1981: 40 стр. (Венчева школска библиотека); Живковић, Миленко: Абрашевић, Коста: Ода братству: Штампана музикалија : мешовити хор: Београд : Учитељски певски збор “Емил Адамич”, с. а.: 1 партитура (9 стр.) : ноте.

5. По свједочанствима савременика (1903) спалио је љубавне пјесме; М. С. Ђуричић тврди да је у заоставштини Миле Павловића Крпе, пјесниковог професора, било и таквих пјесама. Један дио је објављиван у књижевној и радничкој штампи послје пјесникове смрти, обједињен у првом издању (1903), које се послје прештампавало.

6. Превођен на албански, мађарски, руски и румунски. Пјесме су му компоноване. Под његовим именом оснивају се социјалистичке умјетничке групе и (радничка) умјетничка друшта.

7. Лит. Ј. Скерлић: Један социјалистички песник//СКГ, X, 1903, 5 (Писци и књиге, IV, 1964); В. М. Милићевић: КА: Песме// Пријеглед, 3 (1904), 82-; Споменица гимназије Шабача 1837-1937; Д. Недељковић: Јужносрбијанска типичност у песмама КА//Јужни преглед, 1931, бр. 5, 217-227; Мома Поповић: КА, његов живот, рад и идеје, Бг, 1940; М. Панић-Суреп: Живот и рад Косте Абрашевића//Песме, 1950; В. Глигорић: Младост пролетерске поезије у Србији// У вихору, 1962, с. 154-166; Е. Финци//КА, Енциклопедија Југославије, 1, 1955 (1983) (лат.); В. И. Илић: Абрашевић, Коста Н.// Југословенски књижевни лексикон, Н. Сад, 1971. (лат.); М. Најдановић: Жута гошћа у српској књижевности, Бг, 1973, 212-230; Д. Витошевић: Предговор//Свет је наша отаџбина/Коста Абрашевић, 1975; Р. Константиновић: КА// Биће и језик, 1, Бгд., 1983, с. 7-32. (лат.)

8. Јовановић, Живорад П.: Био-библиографска грађа о Кости Абрашевићу// ЛМС, 129, 372, 1-2 (јул-август 1953), стр. 119-120; Библиографија Лексикографског завода (Загреб), књ. 4. (лат.); Ж Младеновић: Абрашевић, Коста//Лексикон писаца Југославије, Н. Сад, 1972. (лат.)

→Песме (1903)

Збирку су објавили А-ћеви гимназијски другови, великошколци, према сачуваним рукописима и штампаним пјесмама, сврставајући их хронолошки. Састоји се из оригиналних и преведених пјесама, те афористичких записа у стиху. Прве пјесме потичу из 1892. и 1893. године, са завичајним и фолклорно-баладним мотивима; убрзо настају пјесме с радничким и социјалистичким мотивима („Радник на раду“, „Социјалистички марш“), отварајући се према смиривању у природи („На моме гробу“) или визијама придруживања „милијунима бедних патника“ „У пјесничке слике, поред нових мотива („пијаница“, „просјакиња на мосту“), све више продира осветничка ријеч понижених и потлачених („тиранске пити крви“, „Освете доћ ће час“, „Те ће свете сузе крв тиранска спрати“), која ће имати врхунац у пјесми „Црвена“ („О, тирани, чујте – не треба вам крити -/ И освета наша – црвена ће бити!“), осавременејој парафрази једне пјесме М. Кујунџића Абердара. Пјева увјерење да је љепота могућа само у срећи цијелог човјечанства, с песимистичким порука-

ма – „Минуло је давно људско премалеће“. Један дио пјесама варира Јакшићеве и Илићеве исповједне и рефлексивне мотиве и облике; други дио будничку социјалну ријеч стапа са мотивом успаванке („Крај колевке“) или љубавну поруку замјењује безнађем („Залуд љубав, залуд над“), а трећи постају манифести-поруке („Социјалистички марш“, „Братство“, „Свет је наша отаџбина“), смјењујући реторику буње и освете („Јер сунце слободе само се из крви рађа“) са сликама социјалне биједи („Песма“, „Јадно дете“). Такође реагује на савремене политичке прилике за вријеме Александра Обреновића („О хлеба, хлеба“). Скрхан болешћу, тјеш се вјечним животом „код оних што спас желе целоме људском роду“ („Не жалим живот“) и истовремено нихилистички види будућност човјека као сјен која је заузела његово мјесто („Не она је напред. Човек сен је прави.“). Међу посљедњим пјесмама је експресивна симболистичко-алегорична „Звижди, ветре...“; израз А-ћевог схватања поезије и њене улоге као химне братству, једнакости и слободи. Посљедња пјесма, настала пред смрт (без наслова, „Са прозора ниског мој се поглед губи“), констатује да је цијели свијет гробље („И по твоје гробу нога ће да гази“).

АНДРИЋ, МИЛАН

1. Титош, Барања, 1845 - Н. Сад, 1922. Школован у родном мјесту, те у Баји и Печују (гимназија). У Пешти као питомац Текелијанума (1865-1867) студира права; као члан „Преоднице“ почиње објављивати у Даници и Вили, а касније сарађује и у другим листовима. Био је чиновник Сремске жупанијске управе, адвокат у Баји, сенатор општине Рума, те службеник новосадске градске управе. Од 1877. члан Књижевног одељења Матице српске и три пута члан његовог одбора. Уредио три броја часописа Нови век (Н. Сад, 1913).

2. Под псеудонимом Миодраг и Мил. Ан. у Даници објављује пјесме и приповијетке (1863-1867), од којих су неке прије тога читане у „Преодници“; у Јавору (1863), Вили (1865) и Матици (1866, 1869) објављује пјесме Сарадњу наставља у новосадској књижевној периодици (Јавор, Стражилово, Летопис); поново ће се учесталије јавити за вријеме српско-турских ратова (1876-1878), повремено и касније (Јавор, 1874/5, 1879, 1885; библиотека „Књига за народ“), посебно у ЛМС почетком 20. вијека. Као члан Књижевног одбора МС учествовао у негативној рецензији рукописа Патнице Ј. Игњатовића на анонимном конкурс.

3. По тематици и форми пјесничких и прозних прилога у књижевној периодици 60-их година припада групи писаца прелазног периода од романтике ка реализму (Иванић, 1976); у прози иде на савремене теме (ђачки живот), склон пародизацији романтичарског стила и тематике те хумористичким заплетима, с јаком позицијом ауторског гласа. Један дио његових приповиједака има облик путних слика или слика из чиновничког живота (гдјекад у писмима), а други се оријентише на хумореску, која се ослања на комедиографски свијет Ј. С. Поповића, у ироничној интерпретацији романтичарских заноса. У пјесмама доминирају интимистичке и родољубиве теме. Уз још неколико имена наводи се и његово име као синоним тривијалног пјесништва (С. Марковић).

4. Јесење лишће, Н. Сад, 1868; Слике из мог албума, Темишвар, 1901; Под видом нових идеја, Н. Сад, 1910.

5. Заоставштина РОМС, дио приповиједака и преписке.

6. Литература М. Недељковић: Слике из мог албума//ЛМС, 212/2 (1902), 116-119; Ј. Грчић: Историја српске књижевности, Н. Сад, 1906; В. Стајић: Матичини књижевници и књижевност//Српски глас, 4: 1910; 5: 1911; А.: Милан Андрић//Јединство, 1922, 900; Ј. Грчић: МА//Јединство, 7: 1925, 1524, с. 1-3; М. Савић: МА//Књижевност, 1962, бр. 1-2, 140-142; Д. Иванић: Српска приповијетка између романтике и реализма (1865-1875), Београд, 1976; В. Лопушина: АМ//СБЛ, Матица српска, 2004.

1. Без податка о мјесту рођења, око 1856 – Београд, 3. јануара 1903. Самоук, почео радити као словослагач. Члан →“Преоднице“ и управе →Уједињене омладине (1887). Бави се новинарством, као покретач и уредник социјалистичке Мисли (1882), Новог београдског дневника (1885, један број), власник и уредник Борбе (1883), Трећег одјека (1885) и Гласа Србије (1901-1902). Сљедбеник С. Марковића. Поткрај живота промијенио ставове и у нервном растројству удавио се у Дунаву.

2. Прве пјесме објављује у Преодници (1873); сарађује и у другим социјалистичким листовима, у политичкој штампи и књижевној периодици (Преодница, 1884; Мисао, Час, Нови београдски дневник и Одјек). Књига пјесама приређена за штампу, с предговором В. Илића (1889), није објављена. Пјесме су социјалне и националне тематике, у облику жестоких порука угњетачима, тиранима, Турчину, с позивом на отворену борбу за права и слободу. У пријатељским везама с браћом Илић (писма В. Илићу). Писао под псеудонимима: Бич, -сен-, К., К. Арсен.

3. Повезујући их с идејама С. Марковића (поезију ставља „на реалније земљиште“), Војислав Илић пјесме КА супротставља поезији 60-их година, истичући да „оглашавају... социјалне истине“. Једне су „свремено-политичке тенденције“ (Париска комуна), друге субјективне, прожете сјетом, док занемарен облик проистиче из природе политичке лирике. У новијим истраживањима КА је потврђен као први српски социјалистички/пролетерски пјесник. Уочени су трагови лирике Ђ. Јакшића и Ј. Г. Миленка, и издвојене сатиричне слике друштва. Поред лирике написао је три публицистичке књиге у духу социјалистичких увјерења.

Библ. Великашка борба у Србији, Београд, 1889; Партије и партаизам, Београд, 1892; Јавна политичка исповест, Београд, 1898; Песме, припремио А. Пејовић, Београд, 1978.

Лит. М. Павловић: Један нештампан рукопис Војислава Илића//СКГ, 1908, књ. 20, с. 513-517 (исто, В. Илић: Песме Косте Арсенијевића// СДВИ, 3, Београд, 1981, с. 293-297); А. Пејовић: Први српски пролетерски песник//Домети, 1975, бр. 2; Др А. Раденић: Социјалистички листови и часописи у Србији 1871-1918, Београд, 1977. (лат.); М. Павић: АК//Лексикон писаца Југославије, 1, Н. Сад, 1972. (лат.); М. Павић: Сабрана дела В. Илића, 4, Београд, 1981, с. 130, 146; М. Ранков: АК//Српски биографски речник, Н. Сад, 2004; Драгутин Илић: Биографија КА, рукопис, Архив САНУ.

БУДИСАВЉЕВИЋ ПРИЈЕДОРСКИ, БУДЕ

1. Бјелопоље (код Коренице у Лици), 17/29. јула 1843 - Загреб 22. јануара 1919. Потиче из познате војничке племићке породице, као најмлађе од шеснаесторо дјеце. Основну школу и гимназију полази у Сењу, па у Риједи (осми гимназије и матура, 1860). Послије школовања у Бечу (1860-1863) именован на официрску дужност, а онда прелази на управне послове, гдје стиже до звања поджупана, а три пута до звања великог жупана (Пожега, Бјеловар, Госпић, Загреб). У више махова заступник у Српском народно-црквеном сабору у С. Карловцима. Члан Књижевног одељења Матице српске од 1894. Заслужан је за развој планинарства у Хрватској.

2. У јавност изишао с чланком у Позору (Загреб), 1863; приповијетке почео објављивати у загребачком Вијенцу (1869), сарађујући даље у Обзору, Народним новинама, Јавору, Бранковом колу, Летопису Матце српске, Србобрану, Нади, Савременику. Приредио је и издао Књижевно цвијеће Лавослава Вукелића (1882). Преводио је с руског. У рукопису су му остали Поменци из живота. Објавио око осамдесет приповиједака и цртица, само дје-

лимично скупљених у двије збирке. Осим приповиједака оставио и аутобиографске записе. У загребачкој штампи превођен на њемачки.

3. Први истакнути заступник модерних, протореалистичких прозних струја међу крајишким Србима. Школован у хрватској филолошкој традицији, тијесно везан за свој родни крај (Лика) и граничарске услове живота, подједнако је био отворен за фолклорна предања, живу усмену ријеч и савремене прилике. Одлично владајући говором свог завичаја, на синтаксичко-стилистичкој равни га је “покњижио” (дескрипција, пејзажи, ауторски коментари), што овој прози даје посебан профил, отворен у више праваца: фолклорна стилизација (потекла из народних пјесама), транскрипција савременог усменог идиома (говор јунака) и књижевна дескрипција (у традицији хрватске прозе).

Б. Будисављевић је, послје раних покушаја Спиридона Јовића, први прави приповједач међу Србима у Хрватској, узевши у обзир тематско-мотивске распоне, организацију излагања и број објављених дјела. Он подједнако вјешто бира теме и јунаке и око једноставног наративног језгра распоређује слике и коментаре породичних и друштвених прилика крајишких Срба. У најбољим од тих прича Будисављевић је спојио пробран опис предјела и људи (саговорника) са локално-легендарним предањима и савременим животом, уз присан тон подупрт лексиком и идиоматиком личног говора, у ритму који не уступа најбољим српским писцима. Ослобођен тражене фразе на позадини хрватске филолошке традиције, позни Будисављевић је ушао у први ред приповједача некада заједничког српског или хрватског језика.

Тек с објављивањем књига приповиједака Б-ћа почиње да прати књижевна критика, у предговорима издањима и у критичким одјецима на њих. Истакнута је одмах припадност двома књижевностима („и ваш и наш”, Пасарић), утемељење у ријечку филолошку школу и веза с Франом Курелцем (коме је био ученик), те све изразитије уклапање у српску књижевну традицију. Такође тијесна веза с крајишким војничким и социјалним приликама, те су неке приповијетке имале прототипске јунаке и теме. У хрватској књижевној историографији се сматра утемељитељем личке прозе, изразито регионалним писцем, посебно с темама из хајдучког живота. Послје јаког хрватског књижевног опредјељења у првим деценијама рада, уочава се јачање српске оријентације, препознатљиво у темама и у напуштању граматичке норме тзв. ријечке школе те активирању регионалних српских народних говора и српског књижевног језика. Повратак ББ у српску књижевност је од 70-их година 20. вијека повезан с публикацијама Српског културног друштва „Просвјета” (С. Кораћ, Д. Иванић). Аутобиографски записи (Из мојих успомена, Загреб, 1918) су значајан извор за познавање културних и књижевних прилика Будисављевићева доба и појединих хрватских и српских писаца.

4. С личке груде, предговор Ј. Пасарића, Загреб, 1913. (лат.); Из старог завичаја, предговор М. Будисављевића („О писцу ове збирке”), Н. Сад, 1914; Из мојих успомена, Загреб, 1918. (лат.); Приповијести и сјећања. Загреб, 1963, с. 17-79, у Пет стољећа хрватске књижевности, књ. 56. (лат.). Заступљен је у споменици Вјетром вијани (ур., С. Кораћ, Загреб, 1970), у хрестоматији Књижевна баштина (ур. С. Кораћ, Загреб, 1979), те у Антологији српских приповједача из Хрватске (прир. Д. Иванић, Загреб, 2005).

5. У библиографским изворима се помиње аутобиографска проза Поменци из живота, која је обухваћена, дјелимично или у цјелини, издањем из 1918. Кореспонденција Будисављевићева се чува у архиву ХАЗУ.

6. Лит. Ј. Пасарић: Буде Будисављевић//С личке груде, Загреб, 1913, с. III-XXVI. (лат.); М. Будисављевић: О писцу ове књиге//Из старог завичаја, Н. Сад, 1914, с. V-XIV; Б. Водник: Дивни умиљатник из Бјелопоља//Из мојих успомена, Загреб, 1918, с. III-IX. (лат.); Ј. Челар: Буде Будисављевић: Приповијести и сјећања. Загреб, 1963, с.7-14, у: Пет стољећа

хрватске књижевности, књ. 56; И. Мамузић: Буди Будисављевић Приједорски//Књижевна хрестоматија: Из књижевне баштине Срба у Хрватској, Загреб, 1979, с. 264-269 (уз избор из успомена и приповијетке „Биједа” и „Максимова драга”); С Кораћ: ББ, Преглед књижевног рада Срба у Хрватској, Загреб, 1987, с. 187-189; Д. Иванић: Забавно-поучна периодика српског реализма, Н. Сад, Београд, 1988, с. 242-244; Д. Иванић: Књижевност Српске Крајине, Београд, 1998, с. 121-123.

7. →Приповијетке *S ličke grude*, Загреб, 1913; Из старог завичаја, Н. Сад, 1914.

Прве приче Б. Б. (1869) носе обиљежја раног реализма у српској и хрватској књижевности: избор трагичних судбина на граници двију држава (“Петар Гавран”) или у ратним искушењима царских војника и породичних несрећа (“Очајник Миливој”), јака фолклорна подлога у стилизацији, уз јасне трагове хрватске филолошке традиције. Пасарић претпоставља да је почео писати под утицајем швајцарског сеоског приповједача Ауербаха. Предан служби, писао је нередовно, али је иза њега остало око 80 приповиједака, слика и цртица, које захватају живот личких граничара од Будисављевићевог дјетињства до зрелог доба. У основи регионалан, ослања се на прототипове, даје чврсте линије радњи, приповијетку организује најчешће као преплитање приповиједања у првом лицу и сказа. Умије добро описивати, мада у томе има изразите књишкости и романтичарског насљеђа. Бирајући ликове, ситуације, судбине и мјеста радње, кретао се од разблажене романтике преко типизације озбиљних социјалних тема до сатирично-хумористичких слика из живота Крајишника у сукобу с моралом и аустријским правним системом. Од више десетина приповиједака издвајају се једноставне и ефектне слике сироте ћеце на тамној позадини породичне несреће и општих социјалних околности, али и усуд случаја и несреће („Максимова драга”), до фолклорних предања везаних за живе свједоке („У врајој пећини”). Хајдучке теме, интересовање за патријархална начела живота (нпр. крвна освета) и фолклорну традицију повезују га са старијим типом прозе (С. М. Љубиша), савремене, социјалне теме (распад кућне задруге, укидање Војне крајине, невоље сеоске сирочади) и модерним реалистима. Исти распон је и у стилу: ауторски конципирана ријеч/коментар уступа мјесто живом говору, кићеност и неологизам репродукцији и типизацији локалних језичких црта. Реализму српске (и хрватске) књижевности није туђ ни морализам, дидактика, политичка тенденција (вјерска и национална толеранција, војнички дух, аустрофилска расположења).

БУДИСАВЉЕВИЋ, МИЛАН

1. Кореница, 12. марта 1874 - С. Карловци, 21. фебруара 1928. У Врховинама завршио основну школу, у Госпићу и С. Карловцима гимназију (као стипендиста), у Загребу студије класичне филологије (1894-1899). Службовао у Карловцу и Госпићу, а од 1903. у С. Карловцима као професор гимназије, гдје је и управник Богословског конвикта (1903-1928). Ту ће преузети уређивање часописа Бранково коло (од септембра 1905. као одговорни уредник, а већ идуће године, па закључно са 1911. годином главни уредник), дајући му модернистички профил. Иако је увећао број претплатника и увео га међу најважније српске књижевне публикације, усљед полемике која се развила између Скерлића и Ј. Живановића, доживио је непријатна подметања, те се повукао с уредничког мјеста. Био је члан Књижевног одељења Матице српске.

2. Јавио се прозном прерадом „Сретеније Господње” у Босанској вили (1890), гдје ће објављивати и касније („Мухамеданче”, 1892; „За ноћног јуриша”, 1910); наставиће у Стражилову (1893), а много интензивније у Летопису (од 1899. до 1914), Бранкову колу (од 1905. до 1912), Ђачком пријатељу (1911), Српском колу, Србобрану, Дечјим новинама (гдје сарађује Иво Војновић, Владан Ђорђевић, Алекса Шантић). Осим приповиједака написао је

сатирични еп Омерова Јашијада (1907) и есеј Смисао и вредност живота (1921). Дијелове недовршене трагедије Момир и Гроздана објавио је у Гласнику народног већа (С. Карловци, 1918). Пратио је савремену српску и хрватску књижевност, кола Српске књижевне задруге (ЛМС, 1904), издања Матице хрватске, савремене српске пјеснике и приповједаче, међу њима и Мирка Королију (БК, 1914), а огледом Лаза Костић, (1912), писаном под утицајем Тенове методологије (раса, средина, доба), отворио је круг расправа о Костићу-мислиоцу и „апостоу културе”. Његова студија “Илијада у огледалу косовских пјесама” (Школски вјесник, Сарајево, 1903) сачувала је модерност до данас, као што су се и његови преводи с класичних језика нашли на челном мјесту (од њега потиче први српски превод Еурипидове Медеје).

3. Збирке приповиједака изазвале су пажњу књижевне критике у српским, хрватским и словеначким гласилима. Ј. Скерлић је истакао, поред повођења са Достојевским и Чеховом, јаку зависност од Тургењева (Ловчеви записи) - приповиједање у првом лицу, догађаји на путу, слике природе, те трагове Лазе Лазаревића; приговорио је због мањка локалне боје, а признао аутентичност социјалне драме живота у Лици и топлину приповједачког гласа. Услед полемика између СКГ и Бранковог кола, Будисављевић највјероватније није увршћен у Историју нове српске књижевности Ј. Скерлића. Такође, афирмисао је Л. Костића као значајну личност српске књижевности, насупрот омаловажавању које је Костића пратило у кругу око СКГ.

У главне заслуге МБ уписује се уређивање Бранкова кола: повећао број претплата, афирмисао младе писце симболистичке и импресионистичке оријентације, постао такмац Српског књижевног гласника. Успио је да окупи сараднике из разноликих средина (Винавера, Ускоковића, Королију, Ђурчина, Станковића), те да модернизује избор писаца у преводу (Рилке, Вајлд, Чехов).

4. Дјела Биједни људи: Приповијести, Загреб, 1899; Приче: Нова збирка „Биједних људи”, Мостар, 1902. – Тмурни дневи: Приповијести, Мостар, 1906. – Лаза Костић: Говор Милана Будисављевића, п. о., Н. Сад, 1912. – Илијада у огледалу народних пјесама// Школски вјесник, Сарајево, 1903. – Момир и Гроздана, трагедија//Гласник народнога већа у С. Карловцима, ?; Медеја: Трагедија/Еврипид, с грчког превео Милан Будисављевић, Земун (1920). - Таласи и есеји, приред. М. Демић, Загреб, 2005. – Тмурни дневи (изабране приповијетке), приред. М. Демић, Загреб, 2006.

5. Библ. Будисављевић, Милан// Садржај Летописа Матице српске, 1/Марко Малетин, Н. Сад, 1968; Ж. Младеновић: БМ// Лексикон писаца Југославије, Н. Сад, 1972. (лат.)

Лит. Ј. Скерлић: Биједни људи (...)// Дело, 6: 1899, 22/6. (Писци и књиге...); М. Цар: Тмурни дневи//ЛМС, 238: 1906, с. 89-95; И. Лорковић: „Биједни људи”//Бранково коло, 5: 1899, бр. 44-48; И. Лорковић: „Биједни људи”//Виенац, 31: 1899, бр. 52; М. Савић: „Биједни људи” (...)// ЛМС, 1899, 198/2; Гл. М.: МБ//ЛМС, 102: 1928, 116/2, с. 264-266; М. Лесковац: Једно писмо А. Г. Матоша МБ//ЛМС, 110: 1936, књ. 345/1; С. Кораћ: МБ//Књижевна хрестоматија: Из баштине српског народа у Хрватској, Загреб, 1979 (у прилогу приповијетка „У ноћи”); С. Кораћ: Преглед књижевног рада Срба у Хрватској, Загреб, 1987; Д. Иванић: Књижевност Српске Крајине, Београд, 1998; К. Марицки Гађански: Први превод Еурипидове Медеје на српски и Милан Будисављевић//Књижевно наслеђе Српске Крајине, Н. Сад, 1997; М. Демић: МБ. романописац и есејиста//Роман Таласи и есеји/МБ, Загреб, 2005; М. Демић: Баладе сиротињског свијета//Тмурни дневи: изабране приповијетке/МБ, Загреб, 2006.

→ (Приповијетке/Проза)

Иразит регионалист (Лика), у видокругу класичног реализма, МБ приче организује око социјалних, моралних и фолклорних тема и саопштава их посредством приповијед-

ног ја. Дијелом књишке тематике (руска приповједачка традиција, Тургењев, Достојевски), смјењују се причама с фолклорним причаоцем (подсјећа на Грчића или Глишића, нпр. "Сабласти"). Поменута прича савременост именује као вријеме сатаниног царства ("царство мржње и распадања"), с парадоксалним закључком да је и сатанина моћ у распадању. Иако склон драматичним и сентименталним фабулама (нпр. „У ноћи”), боље су му једноставно испричане фабуле општег типа. Вјетрови, сњегови и кише су готово сталан оквир радњи пуних неочекиваних сусрета, страдања, чуда и оностраних бића, при томе уз јака социјална и морална језгра: одрођени син не препознаје оца, сестра враћа брата с грешног пута (пошао да краде због глади), сиромаш хоће да издржи сам у борби за вјеру („У међави”). Иако је прочистио стил у другој књизи, није напустио патетично-сентименталне сцене (утицај руске традиције и Л. Лазаревића), уоквирене пејзажима, подлијежући на крају моралистичким порукама, које његовим приповијеткама дају вид проширене параболе.

Осим три збирке приповиједака М.Б. је у Бранковом колу објавио и роман Таласи (засебно, 2006), с мотивом повратка умјетника у завичај, карактеристичним за српску и хрватску модерну. Радња, смјештена у оквир монденског живота на Плитвицама, развија се око љубавних и политичких тема (с конфронтацијом пасивног и активног јунака). Искушења главног јунака завршавају срећно, женидбом на селу. Танак фабуларно, стилски блијед (са снажнијим лирским пасажима), не достиже вриједност најбољих Будисављевићевих приповиједака. По смислу за емотивно и сентиментално у граничним ситуацијама, М.Б. је близак Веселиновићу и Лазаревићу, али је од њих оштрији као критичар друштвених и државних установа.

Приче Наслов збирке Приче садржи алтернацију "нова збирка "Биједних људи"": већи дио приповиједака грађен је на напетости социјалног и сентименталног, с јунацима ниског друштвеног статуса, а високих идеала и моралних начела ("Наш угљенар", "Мосје Лесепс"), или јунака који готово парадоксално падају у несрећу. Збирка Тмурни дневи задржава претходни правац, актуализујући социјално-политичке сукобе и примјере хришћанске фантастике. Та збирка потврђује да је МБ, као и неки други из његове генерације (В. Милићевић, па и П. Кочић), почео да заостаје за оним што је писао прве деценије књижевне зрелости Заступљен је у антологији Новији српски приповједачи (Загреб, 1907) са Станковићем, Кочићем, Ђипиком; такође у Књижевној хрестоматији (1979), те у антологији Приповијетка српских писаца из Хрватске (Загреб, 2004). Превођен је на мађарски (1900-1906), руски (1915), словачки (1901-1915). Савремена издања (Загреб, 2005-2006) потврђују да је остао изазован за нову генерацију читалаца.

ГАВРИЛОВИЋ, Каролина - ДРАГИЊА

1. Биографија Српска Црња, Банат, 1/13. марта 1854 – 12/25. фебруара 1917. Школовала се у Н. Саду (основна) и Сомбору (учитељска школа), а као учитељица радила у С. Црњи (1880-1911) и (краћи период) у Зајечару. Везана за омладински покрет, почела је у Јавору објављивати pjesме (1878), а касније наставила да пише прозу; такође сарађује у Садашњости (од 1884), Стармалом (1885), Невену, Орлу (1886-88), Босанској вили (1893) и локалној њемачкој штампи.

2. ДГ улази у српски књижевноисторијски видокруг и добија јаснији профил тек са изучавањем књижевне периодике (Иванић, 1988) и са издањима мотивисаним завичајним интересовањима (Миланков, 1990). Сматра се првом женом ауторком романа у српској књижевности. Формирала се на таласу «женског писма», подстакнутог покретом С. Марковића: савремена питања, еманципација жене, сатирични дискурс. Посебно је његовала тематски комплекс учитељског живота (учитељска проза) и живота жене уопште

(Девојачки роман). Овећа приповијетка «Из учитељског живота» (Јавор, 1884) грађена је на сукобу свијести о важности учитељског позива (служба народу, постојаност карактера, биједне социјалне околности) и искушења срећног брака у домаћичкој летаргији уз богатог мужа. И друге приповијетке животне околности постављају као граничник срећи и случају и спутавају доминацију заплета и интриге. Упадљива је лирска димензија и отварање према новим темама (мотиви из америчког живота). Објављивала је и на њемачком у локалној штампи.

Истраживања домаће женске литературе посебно су освијетлила дјело Д. Г.: огледи, прештампавање радова, издавања књига. Идеје о еманципацији жене, критичке опсервације о савременим приликама и односима међу половима, те о социјалним односима, дају чланцима и прозним дјелима ове списатељке квалитет свједочанства о одређеном добу и о могућностима наративизације тадашњих изазова. Д. Г. је увела у своју прозу савремене теме и прилике, често у полемичком и иронично-сатиричном дискурсу, али их је у конструкцији фабуне свела на мелодрамске поенте.

3. Дјела Сабрана дела, књ. 1, 2, припремио за штампу В. Миланков. Кикинда: Књижевна заједница Кикинде, 1990. – У међупростору: приче, КОВ – Вршац, 2004, 57 стр.

3. Заоставштина У РОМС новела „Ко је крив” и Девојачки роман.

4. Лит. Споменица Учитељске школе у Сомбору, 1778-1953; Б. Чиплић: ГД//Лекискон писаца Југославије, Н. Сад, 1979; Д. Иванић: Забавно-поучна периодика српског реализма, Н. Сад, 1988, с. 227; В. Миланков: Д. Г.: Живот и дело, Књижевна заједница Кикинде, 1989, 146 стр.; Н. Мирков: Д. Г.//Pro femina, 17/20 (1999), 137-140 (с прештампаним одломцима Девојачког романа и чланка „Писмо побратиму”, с. 141-165, 166-170).

ДЕВОЈАЧКИ РОМАН (Јавор, 1889, бр. 17-34); Сабрана дела, књ. 2, с. 103-198.

Текст је почео описом сусрета трију сестара за вријеме олује, па се ретроспективно враћа на њихово дјетињство и одрастање. Посебно мјесто заузима евокација Даринкине дјечје психе: буђење талентоване дјевојчице (изоливаност, механизам мишљења, осјетљивост на увреде и неправде, свијест о разлици и специфичност положаја женског дјетета), стицање самосвијести, еманципације, кризе љубави. Други дио романа састоји се из писама, посебно о изазовима политичких одређења (у учитељској школи нападнута због ширења комунистичких идеја). Пожар у очевом дому и смрт родитеља пролетаризује сестре и води у нове невоље. Даринка удаје млађе сестре, а личну срећу налази у Незнанку Незнанковићу, преобраћеном младом грофу (?), сада доктору медицине. Роман је увео животне околности и лицемјерје грађанске љубави/брака као главну препреку на путу ка личној срећи, развио сукоб између постојаног карактера и закона економије (поштење и моралност не иду заједно с богатством). Облик приповиједања се своди на исповијести, објективно приповиједање (са упадима ауторског гласа) или на писма. ДГ је успјела да искористи локалне говорне црте за типизацију ликова и јавног мњења, да уобличи доста снажне полемичке партије, поред повремених отварања према психолошким комплексима и актуелним друштвеним питањима, али не и да надвлада мелодрамски тип фабуне, са ненадано срећном удајом, непознатим добротвором и честим моралисањем. Теме љубави, брака, слободе, положаја радника (радника) и жена у друштву су лајтмотиви, изнад којих доминира право на личну слободу и бескомпромисну љубав. Девојачки роман је заправо параболо о чистој љубави која свој циљ налази у брачној срећи.

1. Биографија Градац, код Ваљева, 7/19. 1. 1847 – Дубровник, 19. 1/1. 2. 1908. Прво од троје дјече Ђорђа и Јевросиме. Похађао 3. и 4. разред осн. школе у Ваљеву (1859-1861); извјесно вријеме писмоноша, па писар у шабачком и ваљевском начелству. Гимназијско школовање наставио у Београду (1864-1870), издржавајући се послуживањем. У међувремену му је умро отац, а имање због дугова продато на лицитацији. На Великој школи студира технику (1870-72) и филозофију (1872-75). Активан је сарадник Светозара Марковића, а због преношења његове брошуре Србија на Истоку из Земуна у Београд ухапшен јуна 1872, а пуштен августа. Живећи у оскудици, неокончаних студија, успио је добити посао као помоћник уредника Српских новина, од марта 1876. до краја 1878, а кратко вријеме, око српско-турских ратова, био у Пресбируу Министарства иностраних дела; 1879-80. постављен је за коректора Државне штампарије, а на дужност драматурга Народног позоришта крајем 1880, гдје је остао до превременог пензионисања, 1898. У једном периоду био је и на дужности уредника Српских новина (од јула 1890. до 1892). Поново активиран крајем 1900. године, постављен је на мјесто помоћника управника Народне библиотеке. Оболио од туберкулозе, отишао је на опоравак у Дубровник, гдје је умро и гдје је сахрањен.

2. Књижевни рад У 5. разр. гимназије покушао да покрене лист Венац, али му то власти нису одобриле. Активан је у ђачкој дружини «Српска нада» (саопштава народне пјесме, даје сопствене преводе с њемачког, француског и руског, оцјењује преводе). Први превод („Страховита ноћ“) објављује у листу Зора (1869); преводи Гогољеве прозе излазе му у листу Јединство (1870), „Гробар“ „из Пушкинових повести Бјелкина“ у загребачком Вијенцу (1871), Шчедрин у Младој Србадији (1871); од 1871. до 1873. један је од уредника и главних сарадника хумористичко-сатиричних листова →Враголан и →Врзино коло, које и уређује. У њима објављује велик број хумористичко-сатиричних прилога, анонимно или под псеудонимима. Истовремено у Даници (1872) објављује народне пјесме. У свом листу →Преодница (1873-74) објављује прву приповијетку Ноћ на мосту. Од 1875. је сарадник београдске Отаџбине, гдје му излазе најбоље приповијетке. Сарађује такође у Јавору (1876), Србадији (1881), Домаћици (1885), Малим новинама (1890), Делу (1894), Звезди (1898-1899), Ловцу (1900), али његов књижевни рад има свој врхунац 70-их година, завршавајући издањима приповиједака (Приповетке, књ. прва, 1879, књига друга, 1882) и комедија Два цванцика (1882) и Подвала (1885). У истом периоду Г. је још интензивније наставио да преводи. У ту област је ушао преводама у „Нади“, дружини Прве београдске гимназије, са њемачког, француског и руског, настављајући касније да их објављује у новинама, листовима и часописима или као посебна издања. У овом првом периоду најзначајнији је превод Мртвих душа Н. В. Гогоља (1872), рађен више као посрба и слободна интерпретација оригинала. С француског је преводио П. Меримеа, Еркмана-Шатријана, Ж. Верна, у истом маниру: између препричавања и парафразе. С њемачког је преводио Ауербаха и Швајцера, те америчке ауторе, М. Твена и Е. А. Поа. Други период његовог преводачког рада долази 90-их година и усредсређује се на руску књижевност (Гончаровљев Обломов, 1898; Толстојев Рат и мир, Гогољев Тарас Буљба). Карактерише га много већа одговорност према оригиналу (тачност, потпуност). Глишићеви преводи су у тијесној вези с његовим оригиналним радом, посебно преводи Н. В. Гогоља, утичући посебно на тип фантастике и сатире, те на форме излагања (Ј. Скерлић, П. Митропан). За свој псеудоним у Враголану узео је име јунака романа Чудновати доживљаји једне душе руског писца Сенковског (Мехедетај Корчин Ухеључки). Поред Гогоља истиче се и утицај Салтикова-Шчедрина и Л. Толстоја. Објављивао је под више псеудонима: Мехедетај Корчин Ухеључки, Паланчанин, Сенадин, Срдан, Леон и др.

3. Критичка пажња М. Г. прати од првих књига приповиједака, у приказима Андре Николића (1880) и Милана Савића (1881). По Николићу, врлина им је што су из српскога живота, а мана што је сеоски живот сведен на „неколико слика (...) у среској канцеларији,

код општинске суднице, у сеоској механи”, без икакве улоге жене и без изношења „виднијих и важнијих страна живота”. М. Савић сматра да је од српских приповједача “најверније нацртао народни тип и карактер, и то не само начином, већ и језиком”; као и Николић, подвлачи мањак породичног живота, неразвијену улогу жене, радње везане за улице или механе, а мотиве сведене на лакомост и грабљивост. Мањкавошћу сматра што јунаци долазе с већ оформљеним карактерима, истиче, међутим, живост типова и примјереност ситуација; по њему, то “приповетке, са строго естетичног гледишта <> нису, али то им вредност као сликама ни најмање не побија”. Изазивајући потом више пажњу својим комедијама (А. Николић, М. Савић, П. Поповић), као приповједач је поново афирмисан у критици Ј. Скерлића, који му је додијелио мјесто оснивача српске (сеоске) реалистичке приповијетке. Истраживања су током 20. в. захватила основне аспекте структуре, генезе, језика, стила, форме и приповједачке технике Глишићевог опуса, те његове компаративне компоненте и однос према фолклорној традицији, посебно удио фантастике и једноставних облика. Огроман преводилачки рад изучаван је претежно на преводима из руске књижевности (Гогољ, Толстој).

4. Издања За живота је М. Глишић објавио двије књиге приповиједака (1879, 1882), обухвативши укупно десет наслова. Као посебне књиге изишле су му комедије Два цванцика (1883) и Подвала (1885), те Прва бразда (1891). У издању СКЗ, у двије књиге (1904, 1925) изишло је седамнаест приповиједака. Целокупна дела, 1-2, у редакцији У. Џонића изишла су у „Народној просвети”, 1928: 25 приповиједака, комедије, списи из хумористичке периодике („Разни списи”). Доста често објављиван под окупацијом (1941-1944), постао је један од класика школске лектуре послје Другог свјетског рата, у виду издања посебних дјела, изабраних/одабраних приповиједака и, коначно сабраних дјела у двије књиге (1963), која су најпотпуније обухватила корпус текстова М. Глишића. У новијим истраживањима хумористичко-сатиричне периодике потврдило се да је корпус Глишићевих „цјелокупних дјела” обимнији за велик број прилога (Д. Зорић; В. Милинчевић).

Преводи дјела на стране језике Глишићева дјела су за његова живота превођена на руски (1880), чешки (1881), бугарски (1887), њемачки (1903), а касније и на друге језике (француски, енглески, словачки, словеначки, македонски, мађарски, италијански, албански, румунски). Превођене су најпознатије приповијетке и комедија Подвала (њемачки, Ф. Краус).

Прераде Познато је више драматизација Глишићевих дјела. Једна, Чудо у Зарожју (драматизација приповијетке «После деведесет година»), изведена је 1943. у заробљеничком логору, у обради М. Кнежевића. Р. Плаовић је прерадио Подвалу (1949), Б. Косић Главу шећера (Сарајево, 1949), а Б. Беговић драмат Шило за огњио - Рога (1951). На мотиве Глишићевих приповиједака снимани су филмови.

Избор из литературе (хронолошки поредак)

Библиографија Ж. П. Јовановић: Библиографски подаци о М. Ђ. Г./Приповетке М. Глишића, Бгд, 1952, с. 406-410; Г. Добрашиновић и Д. Влатковић: Библиографска грађа о Миловану Глишићу//Сабрана дела МГ, 2, 1963, с. 459-519; Г. Добрашиновић: Глишић, Милован Ђ.//Лексикон писаца Југославије, II, Н. Сад, 1979, 240-243; В. Берко Савић: Библиографија// Милован Ђ. Глишић. Споменица о 150-годишњици рођења, Ваљево, 1997, с. 887-934.

* Попис дјела која се засебно обрађују (појединачна дјела или збирке) у Лексикону: Глава шећера, Два цванцика, Подвала, Приповетке.

ЛАЗАРЕВИЋ, ЛАЗА К.

1. Биографија (Шабац, 1/13. . маја 1851 – Београд, 29. децембра 1890/10. јануара 1891). Године 1860. умире му отац. Послије основне школе и ниже, четвороразредне

гимназије у Шапцу (1865) полази у Београду вишу гимназију (1867), а на Великој школи завршава права (1871). Станује код сестре и зета, М. → Поповића Шапчанина; близак покрету С. → Марковића, члан је и секретар великошколске дружине → "Побратимство". Солидарисе са великошколским штрајком те губи државну стипендију. У Берлину студира медицину (1872-1879), с прекидима, због учешћа у → Српско-турским ратовима. У Београду је испрва љекар београдског округа, па шеф одјељења Опште државне болнице, позоришни љекар, те на крају љекар краља Милана Обреновића. У српско-бугарском рату учествује у чину санитетског мајора. Умро од туберкулозе. Посљедњи дани живота описани у писму Љ. Н. Христића (СДЛЛ, 1956). Подаци о Л-ћевој личности и приватном животу потичу од К. Н. Христића (Записи старог Београђанина), Т. С. Виловског (Моје успомене), Л. Костића (некролог), В. Ђорђевића, те сачуване и објављене преписке.

2. Дјело У јавност је изишао с прерадом или преводом (с њемачког) рада о старогрчком позоришту, преводима чланака из природних наука по Дарвину и описом двију народних игара (све у Вили, 1868). У рукопису му је остао превод књиге енглеског физичара Фарадеја Природна историја једне свеће. Превео одломак романа Шта да се ради? («Особењак») Н. Чернишевског (Матица, 1869) и приповијетку Н. В. Гогоља «Ђаволска посла» (Матица, 1870). За Народно позориште преводи комаде Е. Скриба. Прву приповијетку објавио у Српској зори, 1879 («Први пут с оцем на јутрење»); остале претежно у Отаџбини (1880-1882, 1889), те у Словинцу (1880) и Србадији (1881). Збирка → *Шест приповедака* (Београд, 1886). Као посебно издање, заједно с Матавуљевим „Новим оружјем“, изишла је приповијетка „Он зна све“ (награда СКУ, 1890). Медицински чланци штампани у Српским новинама (1877) и у Српском архиву за целокупно лекарство (1880-1895). Докторску дисертацију објавио у Берлину, 1879. године (на њемачком, „Експериментални прилози о дејству живе“).

3. Рецепција Л-ћ се с објављивањем прве приповијетке прочуо “свуда тамо где се српска реч чује и српска приповетка негује” (Т. Стефановић Виловски), убрзо назван “Тургењевом српске прозе” (В. Ђорђевић), најбољим представником српске приповијетке, писцем дубоких, минуциозних психолошких анализа, мајстором заплета и расплета, извршним портретистом, виртуозом форме, писцем заслужним за увођење маловарошког живота у српску приповијетку оријентисану дотада на село. Уз учестале преводе на европске језике уврштен је у главне писце словенског књижевног простора. Поред брзог успјеха доћи ће и критике због тенденциозности (око “Школске иконе”) и морализма, које ће се појачати с водећим личностима нове генерације, Љубомиром Недићем и Јованом Скерлићем, али му ни они неће одрећи висок умјетнички ниво и огроман значај за модернизацију српске прозе.

Уз извјесна колебања у издвајању врлина и недостатака (епоха модерне, међуратне, а дијелом и поратне књижевности), потврдило се увјерење да је Лазаревић написао неколико најбољих приповиједака које имамо (Недић), да су оне поред Горског вијенца, “песнички и уметнички говорећи, најбоља и најсавршенија дела у нашој песничкој књижевности” (Богдан Поповић). Такво увјерење је издржало моћну конкуренцију српске новелистике отада. У међувремену је пажњу изучавалаца привукла модерност психолошких комплекса Лазаревићеве прозе, нарочито у “Швабици” и групи приповиједака с фигуром интелектуалца као главног јунака. Развијајући се у правцу стилистичких структуралних истраживања, српска књижевна историографија је освијетлила ову прозу с обзиром на морфологију и перспективе приповиједања, мотиве и теме, али и на европске оквире, везане за њемачку и руску књижевност (Живковић). У српској традицији приповијетке Л. К. Л. су постале незамјенљиве (М. Кашанин). Јединствене вјештине склапања текста, уроњене у архетипске теме оновременог сеоског и градског живота у Србији, успоставиле су дубоку психолошку позадину јунака, досегле стилску истанчаност највишег реда и до-

стигле европски ранг. Преведене су на више од двадесет језика, те је ЛКЛ први српски писац који је, послије свјетске славе Вукових народних пјесама, већ за живота примљен (превођен) и познат у већини европских, нарочито словенских књижевности.

4. Издања *Шест приповедака*, Београд, 1886. - *Приповетке Л. К. Л.*, 1-2, Бгд., СКЗ, књ. 46, 53, 1898-1899, приредио и предговор написао Љ. Јовановић; први пут објављена Швабица и 7 одломака из заоставштине; приређивач је располагао и Лазаревићевим коректурама за неке приповијетке, те ово издање има прворазредну текстолошку вриједност. - *Дела*, у редакцији Ј. Живановића, Земун, Напредак, 1912; први пут одломак «У туђем свету», осам писама и превод одломка из романа Н. Чернишевског. - *Целокупна дела*, Бгд., Народна просвета, 1929, у редакцији Јеремије Живановића, с 26 писама. - *Сабрана дела*, Просвета, 1956, редактори Г. Тартаља и М. Царцарачевић; обухваћена преписка са 100 писама (86 Лазаревићевих), те 12 дотле непознатих одломака и биљежака (из преписа Вукосаве Милојевић). - *Дела*, Н. Сад - Бгд., Матица српска - СКЗ, 1970, предговор и редакција Ж. Бошкова, библиотека Српска књижевност у 100 књига, доноси само приповијетке и 104 писма Л. Л. - *Целокупна дела*, 1. *Београд*, САНУ, 1986; критичко издање, приредили Владан Неђић и Бранимир Живојиновић, садржи приповједну прозу, са историјатом рада на издању и описом рукописне и штампане традиције, те планом цијелог издања у два тома (Б. Живојиновић). Досадашња издања су само у фрагментима обухватила Лазаревићеве текстове из области медицине (студије, чланке, рецензије, те љекарске налазе/дијагнозе).

5. Заоставштина Дио заоставштине (одломци и писма) објављен у издањима 1898-1899, 1956, 1986, док је дио изгорио у бомбардовању 1941. године, између осталог нека документа и рукопис превода Фарадејевог дјела (В. Милојевић, 1985, с. 68). По опису Б. Живојиновића (*Целокупна дела*, 1986) главни извор грађе из заоставштине су преписи Вукосаве Милојевић, нађени у кући пишчевог сина Милорада Лазаревића пред Други свјетски рат: укупно шеснаест свезака (од тога су три исписи из периодике, а тринаест се непосредно тиче Лазаревића). Сви текстови у вези с Лазаревићем су ксерографисани и налазе се у архиву Одбора САНУ за критичка издања српских писаца. Аутограф одломка „У туђем свету“ чува се у Архиву Србије; службена преписка у Архиву Србије, Архиву САНУ и Музеју града Београда, а дио медицинских извјештаја у архиву Психијатријске клинике „Др Лаза Лазаревић“.

6. Преводи Лазаревићеве приповијетке се преводе на чешки, почев од 1880. године (Јан Худец), француски (од 1885, превод М. Lévassieur), руски и њемачки (од 1886), словачки (1888), пољски (од 1890), словеначки, шведски, мађарски, грчки (1892), бугарски (1895; 1906), румунски (1907), енглески (1919), а касније и на друге језике (албански, македонски, русински, шпански, италијански, турски, норвешки, јерменски, есперанто, кинески и јапански). На њемачки језик су преведена два избора приповиједака (1902, 1903); на шпанском је објављен избор приповиједака 1935 (?), а припов. «Све ће то народ позлатити», 1974. године (уп. А. Манчић-Милић, 2000); 1985. објављен је један избор на норвешком (уп. Бошков, 1987) Најчешће се преводи Први пут с оцем на јутрење, Све ће то народ позлатити, Школска икона, На бунару, знатно мање Ветар, Вертер и Швабица.

7. Обраде Драматизовано је и прерађено у филмске сценарије више приповиједака: Швабица (1980), Вертер, Све ће то народ позлатити Драмске обраде је радио Ј. Кулунџић, Вл. Јовичић и др.

8. Литература Милан Савић: Шест приповедака Лазе К. Лазаревића// ЛМС: LXII, 147/3 (1886), 137-144. М. Шрепел: Најновији приповједачи српски: Лаза К. Лазаревић// Vienac: XIX/6-10 (1887). (лат.); М. Савић: Ветар и Он зна све// ЛМС: LIVII, 165/1 (1891), 115 - 123. Л. Костић: Лаза К. Лазаревић// Глас Црногорца: XX (1891), 4. В. Ђорђевић: Опроштајне речи, Лекар, Песник// Отаџбина: XXVII/9 (1891), 1-84 (Додатак); М. Цар: Лаза К. Лазаревић//Моје симпатије, II, Мостар, 1897, 117 - 132; А. Г. Матош: Лаза К. Лазаревић// Млада Хрватска, 1, 3 (1902), с. 71-79 (лат.) (Такође, Сабрана дјела/ А. Г. М., књ. 8, Загреб,

1973. (лат.); Љ. Неђић: Лаза К. Лазаревић /SKG: IV (1904), XIII/1, 36-44; Целокупна дела, II, 289 - 299. Ј. Скерлић: Лаза К. Лазаревић // СКГ: VI, XXVII/9-11 (1906); Писци и књиге, (2: 1907); 3 (1964), 76-103. - Историја нове српске књижевности (1914), 1967, стр. 371-377. Т. Стефановић Виловски: Моје успомене, С. Карловци, 1907, стр. 354 - 364. М. Тривунац: О "Вертеру" Лазе К. Лазаревића, Бг, 1910; А. Cronia (Кроња): Lazar K. Lazarević, Roma, 1932. М. Savkovitch: L'influence du réalisme français dans le roman serbo-croate, Paris, 1935, 268-286. М. Н. Ђорић: Л.К.Л. као лекар и писац, Бгд., 1938 (Ниш, 1958); К. Н. Христић: Записи старог Београђанина, Београд, 1938, стр. 99, 142; П. Поповић: М. Ђ. Милићевић и Л. К. Лазаревић и њихове прве приповетке//ГНЧ.: XLVIII/81 (1939), 150-163. В. Неђић: Предговор// Л. К. Л.: Изабрана дела, Бг, 1958, 5 - 20; Б. Ковачек: ЛКЛ у дневнику Јована Ђорђевића//ЗбМСКЈ, 11, 11 (1963), с. 223-232; А. Барац: Ковачићева Ладањска секта према Лазаревићевој Школској икони// Проблеми књижевности, Београд: Загреб: Сарајево, 1964, 272-295. (лат.); Р. Константиновић: Л.Л. - песник снова и дужности//Л. К. Лазаревић, Приповетке, Београд, 1963, стр. 5-12; Б. Николић: Прилог проучавању стила Л. К. Л. // Књижевници и језик, Београд, 1967; М. Кашанин: Светлост у приповеци (Лаза К. Лазаревић)// Судбине и људи, Београд, 1968, стр. 142-171; Б. Ковачевић: Четири писма Л. К. Л. //Зборник МСКЈ, 16, 1 (1968), стр. 146-149; З. Константиновић: Л. Л., На бунару// Анали Филолошког факултета, 9, Београд, 1969, 293-311. Д. Вученов: Понешто о структури Лазаревићеве приповетке Први пут с оцем на јутрење// О српским реалистима и њиховим претходницима, Београд, 1971, стр. 91-106. (лат.) Ж. Милисавац: Две приповетке Лазе Лазаревића у бугарској преради, Сарајево : Филозофски факултет, 1972, с. 291-302. Ж. Бошков: Два писма// ЗбМСКЈ, 1973. М. Николић: Форме приповедања у уметничкој прози Л. К. Л., Београд, 1973. (лат.); Ж. Станојчић: Синтакса језика Л. К. Л., Београд, 1973; Ж. Бошков: Л. К. Л. и руска литература// Мостови: 2 - 3 (1976), 3-14, 154-160; С. Суботин: ЛКЛ и Пољаци//ЗбМСКЈ, 24/3 (1976), с. 395-403; Д. Живковић: Лаза Лазаревић и Хајзеова „теорија о соколу“// Европски оквири српске књижевности (2: 1977), 5, 1994, 33 - 43. Љ. Никић: Два писма Л. К. Л.//Мостови, IX, 36, 1978, 374-378. В. Јовичић: Песник моралне носталгије, Београд, 1978; Z. Klátik: Laza Lazarević a srbská realistická poviedka//Slovenská akadémia vied, 1969, с. 131-152; Eismann: Laza Lazarevićs Erzählung 'Vetar': Versuch einer Interpretation//Slavistische Studien zum IX. Internationalen Slavistenkongress in Kiev 1983, Köln, 1983, 111-127; В. Милојевић: ЛКЛ, Бгд., 1985; З. Константиновић: Дискурз и противдискурз: Приповедање и казивање у Лазаревићевој причи „Вертер“// Научни саста-нак слависта у Вукове дане, 15/2, Београд, 1986, стр. 5-12. Д. Вученов: Приповетке Лазе Лазаревића, Београд, 1986. (лат.); R. Lauer: Realistisches Wiedererzählen und "gelebte Literatur": Zur intertextuellen Struktur von Laza Lazarević's "Verter"// Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften, Goettingen, 1986, str. 231-254 (прев. Т. Бекић, ЗбМСКЈ, 39/1: 1991). Ж. Бошков: Лазаревић, Лаза К. // Лексикон писаца Југославије, III, К - Љ, МС, 1987, 600-608. (лат.); А. Овакимјан: ЛКЛ код Армена//Градина, 27: 2-3 (1992), с. 201-208. Д. Живковић: Ненаписани роман Лазе Лазаревића или о митизацији личних имена// Европски оквири српске књижевности 1994, 5: 44-67; В. Цидилко: LL in deutschen Übersetzungen//Ztschf. für Slawistik, 39/1994, 1, 3-22; Д. Иванић: Српски реализам, Н. Сад, 1996, str. 2-54, 82-85; М. Николић: (Предговор и коментари)// Л. К. Л.: Ветар и друге приповетке, Београд, 1997. Д. Иванић: Незамјенљиво дјело// Приповетке/ЛКЛ, Београд, 1998, 229- 244; С. Владушић: Једна литерарна схизофренија : читање и гледање Лазаревића у девет кругова: Летопис Матице српске. 174: 462 (јул-авг. 1998), 1-2, стр. 151-164. Ђорђе Деспич: Страдања младог Вертера Ј. В. Гетеа и Вертер Л. Лазаревића у светлу интертекстуалних веза// Зборник Матице српске за славистику, 56-57, 1999, с. 133-145. С. Милосављевић-Милић: Приповедачке функције у приповеци "Први пут с оцем на јутрење" Лазе Лазаревића //Књижевна историја: 32 (2000), 111/, стр. 189-199. А. Манчић Милић: Два шпанска преводиоца приповетке ЛКЛ "Све ће то народ позлатити"// Филолошки преглед: 27 (2000), 2, с. 137-156; В. Кањух: И. Б. Павловић: Нова библиографија стручно-научних медицинских радова Др Лазе К. Лазаре-

вића : (преглед 78 радова)//Глас, књ. 46(2002), стр. 37-51; Ј. Деретић. ЛЛ//Историја српске књижевности, Бгд., 2002, с. 852-862; Горана Раичевић: Лаза Лазаревић: јунак наших дана Нови Сад, 2002, 83 стр.; Д. Иванић: Јунак слабе воље у прози ЛЛ //НССуВД, 31/2. Бгд., 2003, стр. 111-118; Ј. Јовановић: О неким елементима научног стила у приповеткама Л. К. Л. //Научни састанак слависта у Вукове дане. 34/1 (2005), стр. 155-164.

9. Библиографија (Голуб Добрашиновић): Библиографија радова ЛЛ//Сабрана дела/Л. Лазаревић, Београд, 1956, с. 584-604; Ж. Бошков: Лазаревић, Лаза К. // Лексикон писца Југославије, III, К - Љ, МС, 1987, 600-608. (лат.) (Обухвата грађу до 1984.) - А. Вранеш: Лаза К. Лазаревић (1851-1890)// Књижевност и језик, 2000. 10. → (Шест приповедака; Ветар, Швабица, Одломци)

ВЕТАР

1. *Отаџбина*, XXI/84 (1889), с. 485-514. Датирана „о Божићу 1888”, дакле око 6. јануара 1889. Први пут уврштена у издање Л-ћих дјела 1899. године. Критички приређена, ЦД, 1986.

2. Уведени приповједач (Јанко) послје повратка са школовања у Европи, живи као нежења уз мајку, хвалећи величину «наших матера» и њихови принципа (вечерњи разговори, пријатељ Јоца доктор, посјета болници). Прогоњен утисцима из сусрета с пацијентом који болује од сушења очног нерва, сјети се, уз мајчину помоћ, да је то био ортак његовог покојног оца и добротвор њихове породице (Ђорђе). За друге посјете болници Ђорђева кћерка изазове у јунаку интензиван љубавни немир («имала је црне очи велике, тако да је од њих дувао неки ветар»). Међутим, дјевојка и при посјети с оцем, остаје «затворена књига», а кад Јанко покуша да своју љубав огласи, као да се мајчина «лепа и суха ручица» испречила пред њим. Кад изиђе у авлију, у даљини према Ђорђу учини му се да на вјетру види Јоцу доктора.

3. Ветар је дио «љубавног циклуса», или циклуса приповиједака о интелектуалцима. Формално у облику сказа, у ствари се организује као приповиједање у 1. лицу, између казивања, приказивања, цитирања дијалога, виртуозних стилистичко-реторичких слика, доживљеног говора и унутрашњег монолога, снова, реверзибилних временских планова, јаким симболичких назнака („ветар”, снови) и смисаоно отворених мјеста у којима се мијеша емоција, подсвијест и норме патријархалне заједнице (у екскламацији „како су биле велике наше матере”). Аутоиронични коментари, подупрти стварањем паралелних свјетова („постварене метафоре” у појединачним сликама или већим дескриптивно-наративним комплексима текста), снажним дијалогским блоковима, мијешањем јаве, сна и симбола, изреченог и неизреченог, стављају В. у сам врх интерпретативних тема и антологијских избора (не без противурјечних оцјена током рецепције). Готово без догађаја и без усменог тона, приповијетка је и без спољашњих конфликта, без јаког заплета, расплета и оштрих заокрета, мозаик слика, евокација, симбола, заноса који се распршују у неодређеном смислу између „снова и дужности”.

4. Милан Савић је први одлучно тврдио да је Ветар ремек-дјело, посебно с обзиром на позицију главног јунака (унутарњи конфликт, “и теза и антитеза у једној особи”). Л. Костић је истицао одјеке аутобиографског (појединости о мајци), уз специфичан спој тургењевљевског и гогољевског стила и јаке, шекпировске контрасте у оцу и кћерки. Критика модерне (Скерлић, Недић, Матош) није била склона Л-ћевом „љубавном циклусу” у цјелини, држећи га тенденциозно-моралистичким и конзервативним. Новија критика истиче психолошку сложеност осјећања и ставова јунака, облика приповиједања и стила (ретроспективни уводни оквир и снажно уживавање у тренутак догађања), загонетности смисла (између постојаних принципа и ненадане и нејасне страсти), те у концепцији јунака, флуидности ткања и функционалности дијалога (Вученов). Сматра се да „антиципира модерну прозу XX века” (Кашанин).

5. Први превод на њемачки, 1891 (*Semliner Wochenblatt*), 1901. и касније, на чешки (1898), словеначки (1940), русински (1963), словачки (1963).

6. Лит. Савић (1898), Кашанин (1968), Eismann (1983), Константиновић (1986), Вученов (1986), Николић (1996).

ШЕСТ ПРИПОВЕДАКА. Београд. 1886. 215 стр. Мала 8.

Коректуру је водио Мита Ракић. Лазаревић је сам прегледао сложене табакe. Збирка се састоји од раније објављених приповиједака: „Први пут с оцем на јутрење” (Српска зора, 1879; Србадија, 1881), „Школска икона” (Словинац, 1880; Србадија, 1881), „У добри час хајдуци” (Отаџбина, 1880), „На бунару” и „Вертер” (Отаџбина, 1881), „Све ће то народ позлатити” (Отаџбина, 1882). С мањим ауторовим интервенцијама, овдје су настале коначне редакције. Написане су од прољећа и јесени 1879. године до јануара 1881, те током прољећа и љета 1881 („Вертер”), односно јесени 1881 („Све ће то народ позлатити”).

1. „Први пут ...” даје слику маловарошког живота посредством уведеног приповједача (→сказ), који се сјећа строгог и бескомпромисаног оца кад се одао коцки, те упропастио имање и пошао да се убије; мајка га претекне, поврати наду у смисао живота и врати породици: тада он, уз звона с цркве, први пут зове дјецу да иду заједно на јутрење.

„Школска икона” описује идиличну сеоску заједницу с попом као њеним добрим духом (евокација); пошто добије у касним годинама кћерку (мајка на порођају умре), цијело село се брине о њој и коначно је шаље да се школује у Београду; у село, међутим, долази нови учитељ, с новим идејама и понашањем (противник вјере и цркве, неприлагођен средини и нетолерантан). Он ће већ задовољену Мару навести да побјегне с њим, али сељани крену у потјеру; истовремено се запали школа, из које стари поп спасава икону Светог Саве, тешко повријеђен. У исповијести оставља аманет да оснивају школе и уче, да не би били прости. Уто стиже покајнички Мара, а поп јој говори да служи Светом Сави. Приповједач, „сељак и господин”, потврђује да је шест година након ових догађаја видио Мару у новој школи како се с дјецом моли очију упртих у икону Светог Саве.

„У добри час хајдуци”: исприповиједана у првом лицу, као сјећање чиновника на једну немирну љетну ноћ у сеоској кући. Таман кад је требало да се одмори од љетне запаре, раздријема га разговор између сестре и брата, који је одговара од везе с неким момком Тимом (будући дошао из „Швапске”, није јој прилика); у том часу нападну хајдуци, али се појави Тима и савлада хајдуке. Све ускоро заврши свадбом.

„На бунару” почиње гласом приповједача у 1. лицу, а наставља објективним излагањем о женидби младића (Арсен) из велике Ђенадића задруге дјевојком-јединицом у родитеља. Размажена млада снаха (Анока) одбија све заједничке послове и изазове побуну. Немир сређује стари Ђедо, захтијевајући од свих да слушају Аноку и да јој се покоравају. Испрва бијесна, она се осјети самом, жељном љубави, и враћа се заједници срећна, полијевајући на бунару све укућане.

„Вертер” је смјеса пародије/травестије Гетеовог романа Јади младога Вертера, постављена у оквир једне љубавне епизоде у животу главног јунака (Јанко), који се иронично портретише у објективном излагању, гдјекад с уплитањем ауторског гласа или приповједача у првом лицу. Он у бањи сусретне као удату жену своју љубав из младих дана (Марија). Како јој муж (Младен) оде, она остаје са заовом/дјевојчицом и дружи се с Јанком. Све преданији љубави, изазивају подозрење, а један бањски гост шаље анонимно писмо Маријином мужу. Јанко у међувремену себе поистовјеђује с јунаком Гетеовог романа. По Младеновом доласку и упознавању, отпочне разговор о Гетеовом роману, у коме се његов јунак и цијела прича извргава вишеструкој порузи и истакне идеал „здравог Шумадинца” („мати, жена, деца, кураж, отаџбина, част”). То у Јанку изазове преокрет и „јучерањи идол... поста одје-

данпут обично јуне”. У епилогу ја-приповједач свједочи како је Јанко виђен да љуби крст „Погнулим Срб-јунацима” на Мишару.

„Све ће то народ позлатити” почиње сценом масовног ишчекивања лађе, а наставаља издвајањем двојице јунака, Благоја казанције и капетана Танасија, који остају да чекају током ноћи, у кафани. Један ишчекује жену, дијете и мајку с ратног подручја, други, како прича, лако рањеног сина. Прича протиче у дијалогу око односа државе и друштва према ратним инвалидима, у стрепњама, немирима, сновима, а заврши доласком лађе: из ње излази капетанова породица, срећна и здрава, и тешки инвалид, Благојев син. Тјешећи се ријечима „Све ће то народ позлатити”, Благоје се ускоро пропије и умре, а син проси пред црквом.

2. Збирка је тематски, морфолошки, наратолошки и стилски разнолика. Изазови малоградског породичног живота, преломи у патријархалним сеоским заједницама, проблеми културног јединства српског народа, човјек и отаџбина, патријархални и индивидуални морал у модерним временима, повезан с кризом идентитета јединке и њене воље. Излагање иде од неразвијеног, формализованог сказа, преко приповиједања у првом лицу и објективног приповиједања у које се мијеша ауторски глас или приповједач у првом лицу. Ретроспективно изнесена збивања бивају персонализована («Први пут...»), конфронтира се и синхронизује искуство причаоца са искуством јунака радње (доживљајно ја), тј. ретроспективно излагање с временом доживљавања; са предочавања се прелази (у епилозима) у ретроспекцију, а излагања синхронизована са збивањима пуне се знаковима будућности. Иза те разноликости већ се од првих критичких реакција издвајају чиниоци јединства модела Л-ћеве приповијетке. По Д. Вученову (1986), тај модел обиљежава јасан драмски ток радње (сукоби емоција и савјести итд.) који има сасвим опречне исходе, наглашене психолошке обраде, јаки контрасти и препознатљива атмосфера, те јаки слојеви ироничности и аутоироничности (Л. Костић, 1891). Књижевноисторијска је новина што ЛКЛ радње пребацује са сеоских раскршћа и механа у куће и собе, у мисли, жеље, слутње, снове и у неизрециво (чудновате слике заласка сунца, кафанског намјештаја, снови Благоја казанције као знаке и опомене).

Уза све тематско-стилске и морфолошке разлике, Л-ћеве приповијетке су међусобно блиске: комплекс појединац/породица (заједница), градња конфликтног језгра, преображај јунака или отворена криза егзистенције. Фабуларно-сижејна тежишта се граде на системима вриједности које обиљежавају патријархално-грађанска размеђа епохе: хармоничност породице и доминантна (пожељна) улога оца у њој, преображај оца-коцкара и повратак породици (“Први пут с оцем на јутрење”), прилагођавање самовољне јединке задрузи (“На бунару”), друштвена судбина ратника-инвалида (“Све ће то народ позлатити”), осјетљивост на контакте с туђим (другим) и с модерним, искушења емотивно-еротског пред апсолутизацијом грађанског брака и патријархалних норми (“Вертер”, “Ветар”, “Швабица”).

У темељу егзистенције су најопштији морално-егзистенцијални комплекси (добро/зло, живот/смрт, материјални успон/пад), везани за породичне улоге (оца, мајке, ћеце, брата, снаје, сина, а сасвим ријетко, или рјеђе - службеника, официра, грађанина-поданика) и за кризе тих улога или кризе односа између групе и појединца (туђинка/завичај и породица, жена/породица и задруга, жена/мајка и супруга, држава/лична судбина и дужност грађанина и сл.).

Прозно ткиво приповиједака успоставља на спољашњим подстицајима и поведима (опажање или збивање) платна изукрштаних временских планова и душевних стања - сјећања, асоцијација, снатрења, снова, замишљања и зебњи, напетости између стилско-реторичког предочавања тренутних збивања и широких ретроспекција, као предигри жеља,

нелагодности, сумњи или бојазни, уграђених у чврсто постављене радње расточене на сцене, портрете, приче у причи, на унутрашњи монолог или дијалошку ријеч са замишљеним „другим ја”, која поткопава смисао исказа у самом субјекту казивања или се испољава у сликама-символима и сновима. „Шта је све прошло кроз ово парче што се зове мозак!” чуди се Лазаревић у једном писму жени, док у другом писму каже: „Ноћ је мој друг. Ноћу откако сам живео - био свој.”

Друго обиљежје тиче се стила: Л. К. Л. је ријеч претворио у слику-тему, мотив приповиједања, нарушавајући реалистичке норме односа текста према вантекстовној стварности: слике се одвајају од именована и стварају свој свијет или коментар збивања; емотивна појединост конкретизује се помоћу свакодневних искустава и предмета (нпр. очеве очи послије материјалне пропасти су „налик на дурбин коме су полупана стакла”); нека од елементарних стилских средстава, нпр. контраст, постављају се у основ цијеле конструкцију („Све ће то народ позлатити”); душевне немире описује симболима из снова или покидане логичке кохерентности; љетна жега је у игри персонификација и неочекиваних поређења („Дрва опустила лишће и изгледају као болесник у врућици кад иште чашу воде. <> цела природа клонула, обезнанила се, исплазила језик па дахће”); уз то иду иронично-поетске слике или метафоре (срце „шилбочи” (тј. стражари, „залупа као одуларен коњиц”, „поче клецати и најзад покушавати да се поштапа на језик”; приповједач се увија у мисао, покрива се њоме, механа с необичном упорношћу опомиње на мртвачки сандук; Анокин преокрет почиње кад јој се мисли испрекштају као жице на шареници, исперу се, исплачу, а на капке се навале читава брда; детињски огањ Маријиних очију као пламен мач, тоне у груди и топи се у месу срца; јунак је послије раскида с Аном слободан као птица којој је запаљено гнездо и подављени тичићи). Таквим сликама се у опажање мијеша произвољност субјективне перспективе и драматичност егзистенције, али и говор ослобођен обавезе да одражава свијет. Лазаревић сликовиту ријеч гради проширењем и постварењем метафоре (апстрактно опредмеђује, предметно апстрахује). Примјери су разасути по свим приповијеткама, али се умножавају с „Ветром”, гдје обједињују цијеле епизоде, попут епизоде „паковања мисли”, гдје се ствара свијет „реторичке” стварности, могућ само у асоцијативној игри ријечи.

Л-вић суочава синхроне перспективе, спољашњи свијет у виђењу и доживљају свијести која га прима као потврду деформације: одсуство, небитност онога што се види (именује) у перцепцији јунака, насупротив ономе што је опсесивно („Први пут с оцем на јутрење”, посебно у „Ветру”); очуђење свакодневице у егзистенцијалној напетости: из спољашње перспективе сјећања на некадашње ја прелази се у стање ондашњег ја. Сличан поступак одвија се у разноликим техникама приповиједања, редовно успостављајући необичну противтежу између средишта догађања и средишта поимања/перцепције.

4. Рецепција. Већ су прве Лазаревићеве приповијетке дочекане као преокрет у српској прози, а као збирка изазвале су велику пажњу: прикази у београдској, новосадској, далматинској и загребачкој штампи (Марковић Адамов, Савић, Бјелановић, Шрепел), уз преводе на чешки, руски, њемачки, а онда и на друге језике. Савременицима се чинило да свака Лазаревићева приповијетка рјешава по једно друштвено питање (П. Марковић Адамов), као што се и иначе у то вријеме вјеровало у исцјељујућу и критичку моћ литературе. Значајан датум је објављивање Л-вих приповиједака у СКЗ (1898, 1899), с предговором Љубомира Јовановића. Од Љ. Недића почиње отпор апологији ЛКЛ („није био прави приповедачки таленат”, није имао инвенције ни „лаког и течног стила”), проналажење нових углова вредновања (вјештина, психологија, нагли прелом), с примједбом да „иза психолога <...> стоји моралист”, до наивне мелодраматичности, уз признавање савреног унутарњег склопа, али и нападне артифицијелости.

5. Подаци о преводима, адаптацијама/драматизацијама (филмске, позоришне, тв,

радио).

6. Литература о збирци.

ВУЧЕНОВ, ДИМИТРИЈЕ

1. БИОГРАФИЈА. (Вуковар, 30. октобра 1911- Београд, 13. новембра 1986). Дипломирао на Филозофском факултету у Загребу; права студирао у Београду; као професор радио у Цељу, В. Кикинди и Вршцу. Учествовао у НОБ. Асистент на Београдском универзитету од 1947, па доцент (1955), ванредни и редовни професор (од 1964) на Одсеку за југословенске књижевности (Филозофски факултет), односно на Катедри за југословенске књижевности (Филолошки факултет) БУ.

2. Докторску дисертацију *Радоје Домановић: Живот, доба и генеза дела* одбранио 1954. године.

Један од најзначајнијих тумача СР у 20. вијеку. У првим радовима и у дисертацији о Домановићу везан за соцреалистичко наслеђе и социолошке концепције тумачења књижевности и њеног развоја ("Главне фазе у развоју српског реализма"//ПКЈИФ), касније се приближава модернијим методама (теме истраживања постају стил, простор/вријеме, процеси, модел романа, књижевни јунак или поједини аспекти епохе као што је регионализам, идеализам, песимизам, те питања приповједачких облика и перспектива приповиједања у дјелу С. Сремца, Б. Станковића и Л. Лазаревића). Монографски огледи о дјелу Л. Лазаревића и Р. Домановића носе општа обиљежја Вученовљевог приступа књижевности у посљедњој фази његовог рада. Издваја се истраживање и објављивање Домановићевих дјела и проучавање књижевних прилика у Београду, крајем 19. вијека. **В.** је био изузетно важан учесник → словеначко-српских књижевних веза, као преводилац или као писац пратећих текстова уз издања словеначких писаца (Керсник, Цанкар, Воранц и др.). Бавио се и хрватским реалистима (А. Ковачић). Имао је великог удјела у проучавању српске књижевне → периодике, објављујући монографска истраживања о значајним часописима епохе романтизма и реализма → (*Даница*, *ЛМС*, *Србадија*, *Змајев Јавор*), те у проучавању одређених институција које су биле важне за развој науке о књижевности и српске књижевне историографије → (Друштво за српски језик и књижевност, Катедра за југословенске књижевности).

Дјела: *Радоје Домановић*, Бгд., 1959 (лат.); *О српским реалистима и њиховим претходницима*, Бгд., 1970; *Трагом епохе реализма*, Крушевац, 1981; *Домановићева сатира као приповетка*, Бгд., 1983 (лат.); *Приповетке Лазе Лазаревића*, Бгд., 1986 (лат.).

Лит. Био-библиографски подаци: *Анали Филолошког факултета*, 13 (1979), 17 (1986).

КАРАЦИЋ, ВУК СТЕФАНОВИЋ (1787-1864) И СРПСКИ РЕАЛИЗАМ

В. Стеф. Караџић (1787-1864) умире у вријеме опредјељивања за реализам у српској књижевности. Сахрањен уз велико учешће омладине у Бечу, Вук ни његово дјело се не оспоравају у публицистици младе генерације (С. Марковић), као што се не оспорава народна традиција. С. Марковић је Србијом на Истоку потврдио апологетски однос према селу и сеоској (кућној) задрузи. Приповједачи стилизују писану ријеч према обрасцима фолклорног стила или активирају поједине облике усмене прозе. У филологији је Вуков правац добијао све више научних оправдања (Даничић, Новаковић). Вукови реформаторски захвати су везани за настајање и обликовање епохе романтизма у српској књижевности, за нормирање књижевног писма и језика, за постављање књижевности на домаће основе и за европску афирмацију српске народне књижевности. Међутим, у Вуковом дјелу тражена је подлога за нове путеве у прози (Ј. Игњатовић), док је млада генерација академица у Бечу,

она која ће подстаћи идеје о реализму, названа Вуковом омладином (→Уједињена омладина српска). Ћ. →Даничић и С. →Новаковић Вуково дјело настављају у нормирању српског књижевног језика и модернизацији књижевне историографије. У приповједној прози Вукови сљедбеници се приближавају реалистичким поступцима и темама (С. М. →Љубиша, донекле и В. →Врчевић). Низ својстава → фолклорног реализма успоставља типолошке, морфолошке, стилске и тематске везе с баштином В. Караџића: позивање на народна предања и приповиједања (Ј. Грчић Миленко, Глишић, Матавуљ, Веселиновић), активирање →фантастике у готово свих приповједача, особен фолклорни →хумор, опонашање усмене технике приповиједања (→хронотоп причања, →сказ). Дио писаца је непосредно наслиједио и неке облике дјелатности ВСК, од прикупљања усмених творевина на терену (Глишић, Матавуљ, Сремац), које је било веома живо у књижевној периодици или посебним издањима, до научног бављења Вуковим дјелом (С. Новаковић и др.). Иако није успио, покушај да се научно приреде и издају цјелокупна Вукова дјела (од 1886. до 1901. објављено је једанаест књига) представља увод у једну дугу традицију која у српској науци није окончана до данас.

Лит.: Вученов, Д.: Вуково присуство у српској реалистичкој прози// Трагом епохе реализма, Крушевац, 1981; В. Милинчевић, 1973; Б. Новаковић, 1973.

В) ПОЈМОВИ, ПОЈАВЕ, МЕДИЈИ, УСТАНОВЕ, КЊИЖЕВНЕ ВРСТЕ, МОТИВИ И ТЕМЕ

Дефиниција (ријеч, поријекло/језик); историјат у оквирима српског реализма (СР); резултати досадашњих проучавања/ отворена питања; литература (теоријска, књижевноисторијска, страна и домаћа) о појму; извори грађе и сл. (за установе); за часописе наводити укупан фонд (годишта, ритам излагања)

Алиби (лат., на другом мјсту). Појам се чешће појављује у радовима о реалистичкој прози. Обично у вези са мотивацијом јунака, односно неких њихових поступака. Заправо се ради о ауторовом алибију, начину да се читаоцу подметне једна врста каузалности како би се прикрила или оправдала нека друга релација. Алиби је у основи вишеструк.

(а) Аутор ствара свијет текста који ће имати јасну каузалност или оправданост за читаоца, ослобађајући се (аутор) одговорности за стање у том свијету. Наводи се често Глава шећера у којој се фантастика мијеша са стварношћу и оправдава немирима поремећене свијести (припитост јунака, вјеровања, нарушено психичко здравље), док истовремено аутор не даје одлучан одговор на мотивацијске дилеме.

(б) Јунацима се приписује понашање у којему они трагају за покрићем пред јавношћу, пред другима. Јавност је још увијек нека врста «страшног суда». Само се тај други може сузити на јединку коју јунак воли (Швабица, Вертер, Ветар). Алиби је очито тијесно везан за интиму и за моралне или обичајне аспекте.

(в) Н. Милошевић је утврдио лажност алибија у пренесеном значењу ријечи (кад није прави алиби, стр. 169).

Лит. Н. Милошевић, Антрополошки есеји; Д. Иванић, Алиби и реалистичка прича (На маргинама студија Николе Милошевића)//Дух и разумевање: Николи Милошевићу у спомен Београд, 2008.

Аналепса (е. *analepsis*, њ. *Analepsis*) Ж. →Женет појмом **а**. обухвата свако накнадно помињање неког догађаја који се у оквирима →приче десио прије тренутка који је прича досегла. Овакав однос између →времена приповиједања и →времена радње (збивања) нарочито је упадљив у приповијеткама М. →Глишића, што им даје детективске компоненте у типу →заплета и →расплета. То омогућује накнадна расвјетљавања већ исприповиједаних секвенци, успостављање дотле неуочених каузалних односа (→Глава шећера, Рога) или но-

вих чинилаца → мотивације и → карактеризације. У приповијеткама Л. → Лазаревића а. има облик → евокације, током које јунак освјетљава своје раније односе поводом новоискрслих околности (→ *Вертер*). С. → Матавуљ такође радо полази од актуелне ситуације јунака, којега накнадно описује у ранијим временским тренуцима (→ *Бодулица*). А. је један од врло честих поступака у приповједачкој традицији СР, особито у → сказу и → приповиједању у 1. л. С обзиром на тренутак приповиједања, цијела приповијетка може бити саопштена овим поступком.

Анахронија (енг., *anachrony*, њем. *Anachronie*) У теорији приповиједања (Женет) означава неподударност између → догађаја у → фабули, односно у «природном» поретку → радње, и мјеста тога догађаја у → сижеу. Појам обухвата све аспекте овог поремећаја → (ретроспекција, проспекција, аналепса, пролепса). Један је од средишњих приповједних поступака уопште. У СР особито је чест у → сказу (→ Глишић, Игњатовић, Лазаревић, Ранковић), те у (ретроспективном) → приповиједању у 1. лицу (→ *Тридесет година из живота МН*), док се у тзв. → објективном приповиједању појављује по правилу на нивоу појединих епизода (→ *Горски цар*). Поступак а. омогућује динамизацију → заплета, укрштање различитих линија радње или слободну игру каузалним везама, те појачава читаочеву напетост (ишчекивање). Зависно од степена захвата радње, а. може бити потпуна или дјелимична.

Анегдота Једноставни облик приповиједања, фолклорног и писаног поријекла, потиче из античких времена. Тијесно је везана за настајање приповијетке/новеле (Бокачо) и уграђена у модерну приповијетку/новелу као једно од њених језгри. У СР а. се самостално појављује у хумористичко-сатиричним листовима, или у фељтонистичким и забавним рубрикама забавно-поучних листова. А. фолклорног поријекла прикупља се фрагментарно, у оквирима збирки народних приповиједака. Интегрише се као цјелина прије свега у приповијетку → фолклорног реализма (Глишић, Љубиша, рани Матавуљ), али се врло ефикасно уграђује и у новелистички сиже приповиједака Л. Лазаревића, С. Матавуља и С. Сремца. Аутори ближи усменој ријечи овај облик огољавају, а други га утквају у сложеније фабуле. А. се такође налази у фабуларној основици више реалистичких романа → (Бакоња фра Брне, Поп Ћира и поп Спира, Зона Замфирова, Вукадин, Ивкова слава), у улози средишње тачке заплета (кулминације и перипетије) или расплета.

Апострофа Фигура обраћања, учестала у усменој и писаној лирици, посебно у лирици романтизма (Радичевић, Јакшић, Змај и др.). Врло је честа и у поезији В. Илића, понекад чисто формално-реторичког типа («Чуј како јауче ветар...»), понекад пак усредсређена у сам смисао. Ни проза није лишена ове фигуре. Ј. Игњатовић се често обраћа читаоцу.

Афоризам Традиција а. почиње у српској књижевности од 18. вијека (Доситеј, Михаило Максимовић), наставља се током класицизма (Мушицки, Ј. С. Поповић) и романтизма (Радичевић, Змај и др.). У другој половини 19. вијека а. његује Љ. П. Ненадовић у разноликим рубрикама своје → *Шумадинке* (рубрике «Мирођије» и «Баштица»). Ту старију традицију наставља Андра Николић у → *Читанчици*. Шаљиво-опсцени а-и су пронађени у заоставштини В. Илића и Б. Нушића. Свакако најпродуктивнији извор овог једноставног облика потиче из сатиричних и шаљивих листова свих врста. С → *Враголаном* и → *Врзиним колом* а. добија социјално-класни и политички (социјалистички) смисао; други листови (Змајев → *Стармали*, нпр.) имају своје политичке боје, зависно од странака које су стајале иза издања. Различите политичке партије и струје издају своје листове и његују политички усмјерен а. Расијани су по дјелима Љ. П. Ненадовића, Ј. Игњатовића, Матавуља, Нушића, Сремца, морфолошки несамосталан дио њихових прозних дјела. А. је наслеђеник → епиграма, од којег се разликује прозним обликом, а развија се у књижевности новијег доба.

Лит. Б. Поповић: Злоупотребљени афоризам//*Дела*, IV, 2001; Енциклопедија афо-

ризма, 1 – 2, 2004.

Бадње вече Мотив у књижевним дјелима. Појављује се у божићним причама и пјесмама, обично посвећеним сјећању на дјетињство (Мита Поповић, А. Шантић) и породични живот, који није обновљен у судбини лирског пјесника. У приповијеткама М. → Јакшића, мотив уоквирује фолклорна фантастика. Књижара Пахера и Кисића (Мостар) издала је посебну збирку божићних прича групе аутора. Једна драма Косте Трифковића с мотивом Бадње вечери завршава неочекиваном женидбом – нежење адвоката. Матавуљ. Такође С. Ђоровић. → Божићне приче

Бајка, ауторска Б. као дјело личног, појединачног стваралачког чина појављује се у новој српској књижевности већ с Г. Стефановићем Венцловићем. Вук фолклорним творевинама даје своју стилизацију, док се један круг писаца угледа на његове стилизације, пишући «на народну» (Ј. Суботић, Атанасије Николић, Б. Атанацковић, М. П. Шапчанин, Ј. Грчић Миленко). У раном и фолклорном реализму усмена б. се појављује у писаној књижевности као оквир, сегмент радње или типски мотив (Љубиша, Глишић). Касније се бајка уграђује као извјесна стилска подлога или један од чинилаца очућења и другостраности свијета (Домановић). У → *Причи о селу Врачима и Сими Ступици* бајковити мотив потраге за рјешењем животне ситуације искоришћен је пародијски, гротескно и сатирично. Бајка се појављује у вези с реалистичким поступцима градње текста: јунак из свијета савремености доспијева на други свијет (→ *Вечност* Ј. Веселиновића), или се бајковите приче саопштавају у савременим околностима као локална предања (Вукићевић). Дио реалистичких текстова има бајковити сиже у општијем смислу ријечи (срећан исход перипетија на животном путу). Продор злокобне бајке као посебне врсте карактеристичан је за позног Вукићевића.

Лит. Д. Иванић: *Забавно-поучна периодика: Јавор и Стражилово*, 1988; Р. Вучковић: *Модерна српска проза*, 1990.

Батине Облик казне. У породичним односима родитељи батинама (штап, мотка) кажњавају дјецу; у школи тим средством учитељи кажњавају ђаке. Б. се појављују током 19. вијека и као облик службене казне, тј. као право власти да прекршај законских норми кажњава. У приповијеткама српског реализма б. су међу средствима која уносе нове конфликти (мотивационо језгро), динамизују радњу или се укључују у образлагање природе наглих криза карактера одређених јунака (Веселиновић, Лазаревић).

Београд Књижевно средиште, тема и мотив књижевних дјела. Б. је већ током прве половине 19. вијека, са оснивањем Лицеја, па → Велике школе и са ширењем мреже школа, библиотека, књижара и издавачких кућа, те све значајнијим периодичним публикацијама, постао једно од најважнијих мјеста на мапи српске књижевности. Али он тада име велике такмаце у → Новом Саду, → Бечу, → Будиму. Положај града суштински се мијења по ослобађању од турске посаде (1867) и по стасавању првих генерација великошколаца. Године 1868. оснива се → Народно позориште. Истовремено почиње дјеловање С. → Марковића, који око себе окупља младе људе, одлучно их усмјеравајући према реализму (→ програмски реализам, → Побратимство).

Б. постаје једно од кључних средишта књижевне → периодике епохе СР. У том правцу је једним дијелом оријентисана → *Вила* (уредник С. → Новаковић), особито преводима → руских револуционарних демократа и прозним прилозима домаћих писаца. На прелому 60-их и 70-их година под утицајем С. Марковића развија се сатирично-хумористичка и књижевна периодика → (*Враголан*, *Врзино коло*, *Преодница*), јача критички однос према штампи → Уједињене омладине српске (→ *Млада Србадија*) и оснивају се часописи борбене реалистичке оријентације (→ *Рад*). За подстицање и афирмисање књижевног рада највећи значај је имало

покретање → *Отаџбине* (с прекидима, 1875-1892), средишњег часописа епохе **СР**, не само у области књижевности, већ у укупном културном профилу епохе. Дистанцирана од Марковићевих револуционарних идеја, блиска режиму, она је неутралисала политички аспект књижевности и окупила све важније струје међу књижевницима. Друга периодична издања су била краткотрајна и мањег утицаја, све до → *Кола* (1889-1892) Д. → *Живаљевића*. Ту фазу је модернијом концепцијом превазишао кратковјеки → *Српски преглед* (1895) Љ. → *Недића*, уводећи нова критичка мјерила, нов укус и нов рјечник у анализу књижевних дјела. Јачег је замаха био часопис *Дело* (1894-1899, 1902-1915), настављајући правцем обједињавања друштвених и књижевних области у заједничким оквирима. У међувремену је излазио лист *Звезда* (1894, 1898-1901), средиште београдског боемског круга (→ *Веселиновић*, → *Домановић*, → *Митровић*). У то доба се покреће и → *Српски књижевни гласник*, носилац модернистичких струја и западноевропске оријентације у српској књижевности, с → *Б. Поповићем* и, касније, → *Ј. Скерлићем* као уредником. Осим књижевних гласила за прилоге из књижевности била је отворена и политичка штампа, усмјеравајући их често према својим партијским програмима → (радикали, напредњаци, либерали).

Огроман допринос књижевности долазиће из страначке штампе свих боја, а нарочито штампе најмоћнијих као што су *Радикална*, *Напредњачка* и *Либерална* странка. У њиховим гласилима излазе редовно књижевни прилози (обично у облику фељтона), усмјерени полемички, памфлетски, тенденциозно или пропагандно, неки од њих врло високог умјетничког квалитета (П. → *Тодоровић*, В. → *Илић*).

У Београду током **СР** јачају старе и настају нове институције. Готово свака од њих има своја гласила, фондове, награде, намијењене развоју и подстицању књижевности. Из → *Српског ученог друштва* настаје → *Српска краљевска академија*, с посебним публикацијама; оснивају се нови фондови → (*Коларчев фонд*, *Чупићева задужбина*) и нове издавачке куће, од којих је → *СКЗ* (1892-) најзначајнија по озбиљности и систематичности односа према књижевној традицији и читалачкој публици. → *Народно позориште* омогућује професионализацију глумачког рада, те постаје ослонац развоју домаће драме, не само извођењима већ и наградама. Одређен значај имају → *ђачке* и → *академске дружине*, нарочито оне у кругу покрета *С. Марковића* или при школским установама. ...

Б. је већ током епохе романтизма постао тема књижевне фикције (*С. Милутиновић Сарајлија*, *Б. Радичевић* и др.). Већ с првим фазама реализма градски живот почиње да се описује критички (→ *Каравелов*), под утицајем нове социјалне свијести; та оријентација се наставља у → *сатирично-хумористичкој* периодици и у прози *Ђ. → Јакшића* и *М. → Глишића*, док романтичарска прозна традиција има своју модернизовану варијанту у роману → *Сањало* и у приповијеткама *М. → Поповића Шапчанина*, гдје се евоцира омладинско доба око 1848. године или старобеоградски живот за вријеме прве владавине *Обреновића*. Београдски живот се фрагментарно тематизује у приповијеткама *Л. → Лазаревића* и у лирици *В. → Илића*, али ће систематичније бити заступљен у дјелима која пишу дошљаци, *С. → Матавуљ* с низом приповиједака о паланачким приликама, од натуралистичких слика до модернистичког сплина, те *С. → Сремац*, хумористичким профилима грчко-цинцарских досељеника (→ *Кир Герас*). Томе је смјеру близак и *Д. → Илић*, заинтересован за старобеоградску чаршију (→ *Хаџи Диша*). Појављују се и писци чије је дјело готово у цјелини посвећено посебним етничким заједницама, каква је јеврејска (*Х. → Давичо*), мада се запажа да су писци уопште склони да описују представнике других заједница, најчешће на нивоу језичких или обичајних посебности (*Цигани*, *Нијемци*, *Чеси*). Најбогатији лик Београд је добио у комедијама, друштвеним драмама, приповијеткама и фељтонима *Б. → Нушића*. Каснија критика (→ *Скерлић*) оспорава умјетнички квалитет слика **Б.** у реализму, приговарајући, између осталог, њиховој парцијалности, грубости или маргиналности тематике. То дијелом

одговара поетици реализма, гдје су све уочљивије натуралистичке црте, а дијелом природи београдског живота, у процесима урбанизације и претапања патријархалног наслеђа у модерне облике свијести и понашања.

Књижевно успјеле и истовремено документарне слике Б. епохе СР настаће, међутим доцније, у мемоарској и аутобиографској литератури, која се објављује све до наших дана. Прво мјесто заузима велик мемоарско-аутобиографски опус П. →Тодоровића, захваћајући политички и дворски живот, али и свакодневне прилике и моралне профиле суграђана. Б. из времена другог доласка Обреновића на престо описао је Коста Н. →Христић у →*Записима старог Београђанина*. Томе реду припада и мемоарска проза В. →Ђорђевића. Истраживањем и објављивањем дневничких записа из тога времена (М. Ђ. →Милићевића или Ј. →Ђорђевића) оваква грађа се може знатно обогатити.

Лит. Ј. Скерлић: Историја нове српске књижевности, 1914; Д. Вученов: Књижевни живот у Београду од ослобођења градова (1867) до првог светског рата (1914)// Историја Београда, 2, 1974; Д. Иванић: Српски реализам, 1996.

Боемија (фр. *bohème*: прописвијет, луталица). Облик слободног, неконвенционалног, кафанског живота људи из књижевности, умјетности, позоришта, новинарства и политике. Развија се од средине XIX в. у већим мјестима, у Београду (кафана „Скадарлија“, „Дарданели“, „Позоришна кафана“, „Коларац“, „Шуматовац“), у Новом Саду („Бела лађа“, „Златна греда“), у Нишу, Шапцу, Ужицу, Крагујевцу. У боемским круговима су често главни чиниоци књижевне, културне и политичке климе своје средине (у књижевна дјела се уноси усмени тон, анегдота, слободна композиција, хумористичка проза, комедиографски жанрови), посебно при крају XIX и на почетку XX в. (у Новом Саду Ј. Игњатовић, Ј. Ј. Змај, Ђ. Јакшић, у Београду браћа Илић, Ј. Веселиновић, С. Сремац, С. Матавуљ, Б. Нушић, Р. Домановић, А. Г. Матош, Б. Станковић).

Лит. Ј. Дучић: Милорад Митровић//Моји сапутници, 1982; Д. Вученов: Трагом епохе реализма, Крушевац, 1981;

Божићне приче Везане за Божић и Бадње вече, често одређује појединачну причу или збирке прича (С. Матавуљ, И. Иванић, М. Јакшић).

Лит. И. Секулић: Божићне приче Чарлса Дикенса (Светска књ. 1, 293-322);→ Бадње вече

Болест Б. је тјелесна или душевна слабост организма, поремећај нормалног функционисања организма, изазван механичким, физикално-хемијским, биолошким или психичким процесима (гени/наслеђе, социјалне и климатске околности, озједа, тровање, алкохол и сл.). Писци искоришћавају флуидне односе између болести и здравља, те на њима граде напетост/заплет и преокрет. Често настаје и као посљедица гријеха (божја воља/казна) или дјеловања магијских сила. Смисао овог мотива у реалистичком тексту је да омогући слободну игру имагинације око заплета, перипетије и расплета. Мотив б. може бити водећи и пратећи. У првом случају је често праћен нуминозном мотивацијом (Глишић, Вукићевић), или је посљедица јаким душевних ломова (Веселиновић). Појављује се и као посљедица неочекиваног случаја у току радње (Матавуљ). Лазаревић овај мотив ставља као прилику да се јунак преобрази (Он зна све) или да се успостави контакт између јунака и појави други мотив (љубавна дилема у Ветру). Током епохе СР мотив б. се проширује новим схватањима, под утицајем натуралистичких теорија. Ако су у почетку болести биле у сфери магије и фолклорне медицине, касније су се преселиле у сферу чудног или патолошког и психичког (лудило).

Велика сеоба Срба Сеоба под патријархом А Чарнојевићем (1690). Током сеобе се

неколико десетина хиљада Срба преселило с Косова и Шумадије у Аустријску царевину, с царским привилегијама. Концентрисали су се претежно у угарске крајеве, гдје су засновали своје насеобине, изградили цркве и отпочели нову оријентацију у културном животу. Та тема је нарочито била привлачна за српске писце рођене у тим подручјима; у огледима и приповједној прози → Ј. Игњатовића.

Веризам Ј. Скерлић налази у Ј. Грчића Миленка ране почетке „веризма у нашој књижевности”, у поезији (Историја нове српске књижевности, стр. 333). Појам помиње Л. Костић у вези с Игњатовићем, у поређењу са Золом (Глас Црногорца, 1887, бр. 17). Узима га касније и М. Цар за регионалне слике С. Матавуља и С. М. Љубише.

Лит. С. Милинковић, Преображаји новеле..., 2008.

В(ј)етар В. као симбол извјесних нерјешивих душевних стања, или губитака (→ *Ветар* Л. Лазаревића). У приморским приповијеткама узрочник невоља или несрећа (→ С. М. Љубиша), догађаја на мору (→ Матавуљ) који преокрећу судбину јунака или доносе нова искуства. Чест дио пејзажа, особито зимски и јесењи вјетрови (Веселиновић). То се још изразитије понавља у прози Иве → Ћипика. У алегорично-сатиричним приповијеткама Р. Домановића поприма симболичну вриједност.

Власт Власт се одређује као право управљања, владања над потчињенима. Она припада држави и њеним представницима, али се појављује и на свим нивоима гдје се управљање и владање остварује (регија, село, породица, школа, црква итд.). В. је постала једна од кључних тема српске књижевности са свијешћу о праву народа/већине на владање (суверенство). Везујући се раније за општенационална, а онда за династичка права, 60-их и 70-их година постаје народно право. Критика в-и у чланцима С. → Марковића, изругивање у прози М → Глишића, С. → Ранковића, Р. → Домановића, Б. → Нушића (недовршена комедија Власт).

Војна граница Административна област у оквиру Аустријске царевине, претежно насељена српским народом (Лика, Банија, Кордун, Славонија, све до Панчева и Темишвара у извјесним периодима). Успостављена је у подручјима према Турској царевини. У литератури реализма тематизује се у прози Јакова Игњатовића (по мајци Личанин), у његовој неоствареној намјери да напише роман Крајишник. Реалистички профил приче из Војне границе/крајине остварује → Буде Будисављевић Приједорски, обраћајући пажњу на ратну судбину, униформу, правни положај, менталитет и обичаје. Мотив граничара/крајишника наћи ће се и у роману → Сањало М. П. Шапчанина.

Војник, хвалисави Мотив има извор у Плаутовом комаду *Miles gloriosus* (срп. Хвалисави војник), у лику хвалисавог војника/официра, који за своје неумјерене лажи бива кажњен. У српском реализму се појављује у приповијеткама Јакова Игњатовића (Зазидан осуђеник) и Симе Матавуља (Пошљедњи витезови, Ђукан Скакавац). Класични мотив се локализује, преноси у савремене услове и повезује са психолошким и социјалним мотивацијама, те с низом девијација (пијанство, насиље, отуђење од рада и породице) или дегенеративних црта (наслеђе, кварење у новој средини). Из хвалисавих преувеличавања подвига и реакција слушалаца настаје претежно хумористичко штиво. Дјелично је мотив продро и у прозу Ј. Веселиновића (Сељак) и С. Ранковића.

Вечност Приповијетка Ј. Веселиновића (1894).

Л.: Ј. Дучић: Вечност// Књижевне импресије, 1982 (Босанска вила, 1895). Ј. Веселиновић, Вечност: фолклорна фантастика, изб. Г. Божовић, 2001.

Вр(иј)еме Као космичка и метеоролошка чињеница, в. је чест, готово редован мотив/тема књижевних дјела. У романтизму је в. типско, симболично (прољеће, јесен: симболи развоја и опадања животних моћи, у поезији Б. Радичевића или Ћ. Јакшића). Током реализма в. се конкретизује као животна околност, препрека на путу јунака, дио пејзажа, трајање и пролазност људског живота. Оно се дијели на доба дана: јутро, подне, вече, ноћ, поноћ, зора, посебно у вези с фолклорним представама/ вјеровањима (→ Глава шећера), путовањем (→ Лазаревић, → Матавуљ), посебно у околностима свакодневице (→ Веселиновић, → В. Илић), кад се јутро, подне или вече појављује као радно вријеме. Као елемент → описа, в. (метеоролошко) уноси у ритам приповиједања застој или промјену (→ Матавуљ), или омогућује, у виду размака између животних фаза, да се мотивишу неочекиване новине (→ Вечити младожења). У завршецима сатиричних приповиједака Р. Домановића временске прилике симболишу апокалиптични однос према стварности. Може се говорити и о условљености времена жанровском природом књижевног дјела. → Идилично и баладично усмјерене теме искоришћавају мотиве в-на у сагласности са концепцијом основне радње. Међутим, дијелови сваке радње имају одговарајући временски контекст, повезан с регионалним оквирима и концепцијом епизода. Ноћ, зима (или јарко љето), свраћање на конак (→ На бунару, → У добри час хајдуци Л. Лазаревића, → Мишко Убојица И. Вукићевића); мјесечина и фантастична бића у прози Милована Глишића; јутро и буђење.

В. као наратолошка категорија активира граматички смисао в-на и подразумева однос између времена приповиједања (текста који настаје или се приповиједа) и времена (догађања) радње. Укључује различите аспекте → анахроније (ретроспекција, проспекција, наговјештавање), → аналепсе и → пролепсе, трајања текста у односу на природу радње (истовремено, растегнуто, уоквирено, елиптично, прекинуто), те статус учесталости радње/ приповиједања (једноструко, итеративно, поновљиво, раздјељиво), зависан од тога да ли се приповиједа једном оно што се једном и десило, или што се десило више пута; а може се више пута приповиједати оно што се десило само једном (нпр. препричавања и оговарања) или се може један догађај приповиједати на различите начине.

Вр(иј)еме приповиједања /Припов(иј)едно вр(иј)еме. Појмови су изграђени у оквирима → наратологије. Тичу се разноликих облика односа између времена приче (приповијетке, текста) и времена радње, обухватајући → трајање, → поредак, → учесталост. Појам в. п. обухвата вријеме (временски распон) у којему се саопштава прича, док појам п. в. обухвата распон радње и свих збивања укључених у причу. Приповједач (лик који прича усмено или онај који излаже догађаје у писаном облику) може сажети цијели животни пут јунака, од рођења до смрти, у току једног или више излагања. Ј. Игњатовић на овај начин организује и мотивише неке своје романескне приче (→ *Тридесет година...*, *Васа Решетект*). Таквим поступком су исприповиједане многе приповијетке (особито оне које су приповиједане у првом лицу или у → сказу). Ако су приповиједане у трећем лицу, в. п. обично није јасно одвојено нити се тренутак причања тематизује. У таквом случају је в. п. неодвојиво од п-ог в-на: та два времена су заправо симултана. Радња је обично постављена у неку неодређену прошлост.

Гагање (Врачање) → Бајање. Ритуална, магијска радња, усмјерена на сазнавање будућности, лијечење или постизање неког другог циља. У фолклорној традицији г. има разнолике начине извођења: бацање угљевља у воду, саливање воска или топљеног олова, размјештање пасуља; оно се такође обавља на основу знакова (по предметима или појавама) и одређених радњи (стављање неког предмета под јастук, или на пут), предузетих да би се сазнала будућност (удаја, женидба, здравље, болест, рођење дјетета итд.). Важан извор г-а су снови, који се по правилу тумаче пророчки, према традиционалним навикама. Кад се

исказује у традиционалним језичким формулама, има посебне називе (→ Басма, → Бајање). Г. је чест мотив српске прозе. У → *Приповијестима* С. М. Љубише оно има амбивалентан лик: наговјештава судбину (→ *Скочидјевојка*) или се приказује као дио фолклорних празновјерица и злоупотреба власти против простог народа (→ *Проклети кам*). Обреди повезани с г-њем чести су у приповијеткама М. Глишића (→ *Награисао*) и Ј. Веселиновића. Матавуљ г. представља као дио свакодневног живота, али учеснике обреда извргава подсмјеху или их уводи у комични оквир (→ *Бакоња фра Брне*). У романима Ј. Игњатовића г. је дио радњи којима се неко обманује, материјално искоришћава и упропашћује, до смрти (→ *Чудан свет*). Код Б. Нушића дио комичне интерпретације свијета (→ *Општинско дете*).

Генеза→генологија. Појам потиче из грчког (генесис, постајање, настајање), а односи се на стварање, настајање; примјењује се на веома разнолике области, од религиозних списа који говоре о постанку свијета (Библија), до утврђивања услова настајања биљних и животињских врста, те до настајања умјетничких дјела. Поводом овог посљедњег аспекта г-зе развила се нарочита методологија изучавања → рукописа, → редакција, → издања. Појмом г. обухвата се процес настајања књижевних (и других) творевина; такође може да се односи на настајање књижевноисторијских појава као што су епохе, правци, стил и стилски комплекси, опуси једног аутора, књижевне врсте. У филолошкој традицији су се развиле посебне методе за истраживање ових аспеката књижевности (→ генетички метод) и оне су дијелом примијењене и на ауторе и дјела СР, односно на опис саме епохе. Нарочито је велика пажња посвећена почецима, појављивању реализма. Сами учесници процеса настајања реализма у српској књижевности позивали су се на модерне природне и друштвене науке као чиниоце нове слике свијета коју и књижевност треба да уважава; или су истицали ставове → руских револуционарних демократа као нову оријентацију у функцији и облицима књижевног стварања. Јован Скерлић је, систематизујући идеје око ових питања, издвојио улогу → Уједињене омладине српске и руских ђака на нашем подручју (С. → *Марковић* и Љ. → *Каравелов*), те → академских (и ђачких) дружина и феномен → нове науке. Од страних књижевности издвојио је утицај руске књижевности (→ руско-српске књижевне везе). Донекле у полемици са Скерлићевим идејама, М. → *Савковић* је нагласио француски (→ француско-српске књижевне везе) и, шире, западноевропски утицај. У потоњим истраживањима обе тезе су допуњаване и конкретизоване око појединачних веза и утицаја, све у основи наглашавајући прећутно или изричито моменат г-е.

Књижевна историографија се током друге половине 20. вијека бавила и посебним питањима г-е СР као стила (→ стилске формације, епохе, појединих фаза/ модела). Описан је потпуније однос према претходним епохама или типовима српске књижевности. Д. → *Живковић* је посебно истакао удио бидермајерске струје с њемачког језичког подручја (→ бидермајер), док је у другим истраживањима утврђена веза са вуковском и, шире, фолклорном традицијом, те са хумористичким стилем као средством разбијања романтичарског патоса. Друге фазе СР нису описане с обзиром на њихову генезу, али јесу извјесни аутори с обзиром на европски контекст: нпр. Л. Лазаревић и његови руски и њемачки коријени, Матавуљ према француској књижевности. Више систематичне пажње посвећено је процесима раслојавања СР, продору модернистичких црта у стил, облике и у идеје о књижевности (Д. *Живковић*, Р. *Вучковић*). И неки од реалистичких жанрова су истраживани с обзиром на њихову генезу, више са становишта → утицаја него обликовања и стила (→ сеоска приповијетка). Посебно подручје г-е тиче се односа социјално-политичког контекста и књижевних феномена. У старијој пракси, заснованој на поједностављеном или вулгаризованом → марксизму и → социологизму, тим су се методом описивали и опуси и поједини аспекти СР, у чланцима В. → *Глигорића*, дјелимично у раној фази Д. *Вученова*.

Посебно подручје изучавања генезе су појединачна дјела, односно грађа о њиховом настајању, од полазних замисли, првих нацрта и планова, преко цјеловитих редакција до завршеног и објављеног текста. До сада су таква истраживања обављена на опусу или дијеловима опуса Л. Лазаревића, С. Матавуља, В. Илића и С. Сремца, захваљујући дијеловима сачуване заоставштине у аутографима или преписима. Из те грађе се види природа стваралачке инвенције, однос према изворима (→ *Зона Замфирова*) који се појављују као сирова грађа, па се у процесу умјетничког обликовања преображавају. Такође су праћењем измјена које аутор уноси током нових објављивања уочени важни моменти стваралачке еволуције аутора (→ Матавуљ). Природно је да г. обухвата све аспекте књижевног дјела, али они нису подједнако подложни изучавању. Прије свега зависе од сачуваног материјала и од жанра. У лирици је занимљивије испитивање генезе стиха или динамике сликовитости, у прози композиције, концепције ликова и развоја радње.

→ генологија, извор, утицај

Гост(овање)/ Гошћење Обичајни и обредни аспекти г. описују се најчешће као дио поступка → просидбе, позивања на → славу, одласка на младенце послје вјенчања. У СР се појачава секуларизована, животно-свакодневна ситуација у вези с доласком и одласком људи (Ј. Игњатовић). Одлазак у госте могу на путу пратити искушења и сусрети с нечистим силама (→ Глишић). Карактеристичан је однос према другим обичајима или новинама, праћен несналажењем, чуђењем и заблудама, сводљив на мотив «сељак у граду» (→ *Школска икона* Л. Лазаревића). Зависно од положаја приповједача (уколико је лик), активира се слика госта или → домаћина (→ Вукићевић, И.). У приповијеткама → С. Матавуља гост може да буде изложен завођењу домаћинове жене; такође да се нађе у улози прељубника, заводника или жртве превареног мужа. Мотивска веза гост – домаћин честа је основа заплета или расплета прозних дјела.

Граница (→ Војна граница, → Граница); → Међа (1) Један од средишњих семиотичких појмова. (2) Уопште узев, линија која омеђује подручје једне државе или покрајине, краја, села, имања. У ужем смислу обухваћа област на граници двију држава, успоставља се и мијења просторно према историјско-политичким околностима и односима између држава. Таква област је била између Аустријске и Турске царевине (→ Војна граница), па онда између Србије и Турске (→ Граница). Ова друга је тематизована у прози српских реалиста комплексно (→ Вукићевић, И.), претежно с обзиром на ризичне услове живота и нарочите карактере. Касније се појављује фрагментарно у прози С. Сремца или Б. Станковића, код којих јунаци иду преко границе, «преко плота» (у трговину, авантуре и сл.).

Грађанска драма

Гр(и)јех Смисао појма је вишеструк. У основи означава кршење (преступ) постављених норми у оквирима хришћанске традиције. Може бити везан за неправду, незаконоће, нехотичан (поготово хотимичан) преступ, али и неизвршавање дужности предвиђених извјесним нормама, све до оне норме коју поставља савјест (дакле осим вјере, морала и лично осјећање правде и неправде, добра и зла). Појам се секуларизује и у модерном друштву, какво се настоји изградити у Србији друге половине деветанестог вијека, алтернира с појмом прекршаја и кривице (против законских норми државе, неке институције, политичке партије, одређене заједнице). У свакодневним околностима г. се тривијализује у појму грешка, који означава нехотичан или несвјестан поступак с неповољним посљедицама у свакодневици. Г. је у свом основном смислу очувао везе са сакралним поимањем човјека и његове судбине на земљи, с култом и религиозним нормама. У књижевности СР пове-

зује се прије свега с прекршајима патријархално- вјерских норми, често се супротстављајући законским (модерним) нормама. Око почињеног г-ха организује се више реалистичких текстова, често на фолклорној подлози (нпр. скудити дјевојку, изневјерити кумство, не поштовати родитеље и старије, не нахранити гладног итд.). Током епохе СР г. све више уступа мјесто погрешци као поступку који је личан, ствар слободне воље и процјене. Та околност враћа поље г-ха из сфере сакралних простора у сферу свакодневице (занемаривање породице, упропашћивање имања, алкохолизам, агресивност, коцка, нерад). Највише текстова СР је настало на овој основи. Најзанимљивије су оне књижевне реализације које гријех стављају у сферу ирационалних сила или привида, те се приписује јунаку без сигурних потврда (Чеврљино злочинство, Ускрс Пилипа Врлете Симе Матавуља). Друга страна се састоји у афирмисању г., као прекршаја грађанских норми живота или пак као израза личног задовољства (Београдска деца). Игра између разноликих поимања г-ха постала је основ реалистичке прозе. Сакрално и профано поимање се преплићу. Социјализација сакралног поимања г-а. Индивидуализација. Фолклорна основа је особито јака у прози С. М. Љубише и С. Матавуља, али и други реалисти (Глишић, Лазаревић, Веселиновић) г. стављају у средиште неких својих приповиједака. У њима се закон (кривица) и г. налазе у опречној позицији. У својству кмета, човјек има право да казни свога кума батинама, али као кум то право нема и казна долази од оностраних сила (Кумова клетва). Законски се може вадити покопано тијело, али се то право власти противи обичајно-религиозном праву породице (Секција Л. Лазаревића).

Грађа (лат., *materia*, енг., *material*, њем., *Stoff*) У најопштијем смислу ријечи, под г. се може сматрати све што је изван инвенције ствараоца (аутора) учествовало у обликовању, односно у настајању књижевног дјела (животно искуство, фолклорна и књижевна традиција, контакти аутора с другим литературама и личностима). У одређеном смислу то је и језик, дат аутору изван његове воље. Позитивистичка методологија је у свим областима проучавања књижевности истраживање и познавање грађе поставила у основ разумијевања књижевне творевине: историја књижевности је прикупљала биографске податке значајне за тематске и мотивске садржаје, или је утврђивала однос одређеног аутора према традицији; компаратистика је истраживала утицаје страних литература, теорија књижевности однос између наслијеђених и новостворених облика или однос између норме и остварења. Изучавање г-е је у непосредном додиру са изучавањем →садржине/садржаја, →мотива, →утицаја, →извора, те се уклапа у методологију → позитивизма и → филолошке критике у најужем смислу те ријечи.

У књижевноисторијским процесима однос писаца према г-и био је промјенљив. У српском романтизму радо су узимали из живе народне традиције, из Вукових збирки и из историографских радова. С реализмом је истакнуто начело да се г. тражи у свакодневном, савременом животу, а не у традицији, било да је она фолклорна или долази из ранијих књижевних епоха (антика, просвјетитељство). Тим захтјевом преусмјерава се дотадашњи жанровски профил дјела: она се већ у поднаслову одређују по томе која је г. (односно тематика) послужила за обликовање - сеоски, учитељски, народни, паланачки живот, народно вјеровање, одређена регија итд. Књижевна критика →програмског реализма очекује од писаца да се непосредно суоче са стварношћу, нарочито њеним ружним, социјално неправедним странама. И у познијим фазама СР од писаца се очекује да се држе живота, а не формалних правила о склапању текста. *Познати живот, проучавати живот* - то је девиза која прожима цијелу епоху. Један од најважнијих аспеката г-е у СР везан је за поимање →прототипа (ниво ликова) и за утврђивање →извора. Мотиви реалистичких приповједних дјела често потичу из савременог живота, у облику свакодневне приче или анегдоте (Игњатовић, Сре-

мац, Ранковић). Новински жанрови (вијести, огласи, чланци), или административне формуле такође све чешће постају основица литерарних дјела и њихових облика (Глишић пише „Главу шећера“, Нушић „Једну причу састављену маказама“, Сремац “Чесну старину!...”), док не почне да се тематизује и однос писаца према животу као грађи (Матавуљев “Предмет за причу”).

У поетици СР дотадашње традиције у начелу се потискују, али се не губе, већ се предочавају као дио савремености (нпр. „Пошљедњи витезови” С: Матавуља). У појединим фазама и моделима оне се на одређен начин активирају, у виду реминисценција, аналогија или позајмица. →Фолклорни реализам успоставља тијесне везе са народним вјеровањима и народном фантастиком, било да је рационалистички оспорава (Љубиша), било да је афирмише у оквирима одређених поступака (Глишић). →Сказ се такође може сматрати дијелом наслијеђеним поступком, било да се рачуна на фолклорну подлогу, било на утицај Гогољеве прозе. Слично је с →анегдотом као постојећим, наслијеђеним фабуларним језгром које се поставља у основ фабуле (Глишић, Матавуљ, Сремац), или с бајколиким поступцима у приповиједању (Грчић, Веселиновић, Вукићевић). На сличан начин су узимане народне приповијетке из Вукове збирке као чиста грађа за драматизацију (*Два цванцика* М. Глишића).

Однос према писаној традицији у СР је такође широк, само је рјеђе тако отворен као у претходним епохама. Дјело Ј. Игњатовића је пуно литерарних алузија, парафраза, слика из класичних античких извора, из Библије или новијих аутора (Сервантесови ликови Дон Кихота и Санча Пансе). Писци око 70-их година, па све до С. Сремца често су посезали за Гогољем (Б. Нушић је → *Сумњиво лице*) назвао гогољијадом, алудирајући на *Ревизора*. Антички мотив → хвалисавог војника препознат је у Матавуљевом опусу, али тај мотив има подлогу и у непосредном, животном окружењу самога писца, те се, као и у низу других случајева, може говорити о спајању и прететапању писане традиције и животног искуства.

Истраживања ове врсте г-е, као →извора и →утицаја, обављена су у оквирима →компаративних студија. Она се нису задржала само на →мотивима као садржајним јединицама, већ су постепено прешла и на поступке обликовања, од нивоа →жанра до →стила. Д. Живковић је указао на →бидермајерску подлогу Игњатовићевих романа или на Лазаревићев однос према →теорији о соколу. С оваквим истраживањима повезана су изучавања ауторове →биографије, животног пута, школовања, контаката, лектире итд., пошто се несумњиво знања стечена тим начином уграђују у књижевна штива, при чему се често запостављала чињеница да се такви подстицаји подређују новом контексту, с обзиром на ликове, стил, идеју дјела. С. Матавуљ је признавао огроман значај непосредног искуства, али је закључивао да прави умјетник гдјекад може више наћи у себи него у свеколиком окружењу. Та околност преобразбе животног чињеница у новом контексту је у старијој традицији изучавања често запостављана, те су ликови јунака изједначавани с писцем, његовим окружењем и непосредним чињеницама из биографије (у чланцима о Игњатовићу, Лазаревићу, Матавуљу, нпр.).

Поједине врсте као што је →пародија, →пастиш и →травестија грађу имају у текстовима које пародирају, пастиширају или травестирају, пошто су ти текстови објект њиховог изругивања или хумористичке интерпретације. Такав су однос успоставили сарадници сатиричне периодике према текућој књижевности романтизма или према списима својих политичких и књижевних противника (М. Глишић). Касније ће С. Сремац пародирати учења С. Марковића и стил фолклорних реалиста, а Р. Домановић режимске политичке поруке и школске приручнике.

Грађом се у најширем смислу може сматрати језик, пошто га сваки писац преузима као оформљену лингвистичку стварност, те га прилагођава својој поруци у одређеном дјелу. Поред говорног савременог језика, реалисти су језик својих дјела проширивали језиком

струка/професија, регија (→дијалект), слојева (→социолект) или одређених →жаргона, који се мијеша са индивидуализованим језиком јунака. У том смислу својство грађе има и језик свеколике традиције, често профилисане жанровски. Другачији је језик Игњатовићевих романтичарских прозних дјела (епска фолклорна стилизација) од језика *Мемоара* и језика друштвених романа. Такође се разликује језик Глишићевих сатиричних фељтона у листу *Враголан или Врзино коло* од језика његових приповиједака из народног живота. Наслијеђена грађа се прилагођава жанровским конвенцијама или их пробија и успоставља подлогу за нове традиције.

Лит.: Ф. Водичка: Проблеми књижевне историје, прев., 1987; Г. Ероп: Појам грађе// Књижевна историја, бр. 99; Е. Frenzel: Stoffe der Weltliteratur, 1981; 3. Лешић, Д. Живковић, Грађа// Речник књижевних термина, 1992; В. Павлетић: Како су стварали књижевници, 1, 1956. (лат.)

Гротеска (итал. grottesco, grotta, подземни ходници у античким палатама с чудесним/фантастичним зидним цртежима), форма сатирично-хумористичке литературе: повезује у цјелину природно неспојиве елементе (животињско-људско-биљно, живо-мртво, вјероватно-фантастично и сл.) на груб, комичан и неприродан начин. Први примјери у СР налазе се у хумористичким прилозима М. → Глишића; фрагментарно ће се овом формом служити и П. →Тодоровић. Пун израз ће досећи у сатирама Р. →Домановића.

Лит. Реч, 10 (1995).

Деиксис, деикса <> Упућивачке ријечи, зависне од ситуације комуникативног процеса, упућују на персоналне, локалне, временске аспекте с обзиром на говорно ја. Деиктичке ријечи су чинилац дескрипције и приповједне ситуације; дочаравају позицију приповједача, релације према слушаоцима/читаоцима, однос времена збивања («онда») и времена приповиједања («сада»), присутних и одсутних бића, предмета и појава. Д. потпомаже увјерљивости приче и помоћу аналошких, каузалних или неких других упућивања семантизује њен свијет.

Деоба/Диоба Мотив повезан с породичним и задружним животом. Појмом се означава одјељивање једног члана заједнице/породице у засебну економско-животну цјелину. Са становишта →задруге тај се чин по правилу вреднује негативно. Са становишта равноправности угрожене јединке (у прози Ј. → Игњатовића), вреднује се позитивно. Д. је у →сеоској реалистичкој приповиједи знак или резултат кризе →кућне задруге. У романима Ј. Игњатовића д. је једини начин да се стекне право које је јединка добила рођењем, тестаментом или на неки други начин. Честа је тема приповиједака Ј. Веселиновића, гдје се као покретач д-е појављује морално одрођени или посрнули члан породице, а још чешће млада снаха.

Детерминизам Укупност каузалних веза у физичком, социјалном и психичком свијету. У литератури је та законитост пренесена у концепцију радње и ликова, те је свака појединост стављана у узрочно-посљедични ланац, с циљем да се одређени процеси и стања/карактери оправдају. Послије васпитних (Игњатовић) постаће значајне социјалне, политичке, биолошке детерминанте. →Натурализам је нарочито развио овај поступак инсистирајући на биолошким и друштвеним детерминантама ликова... →експеримент.

Д(ј)ед Често се појављује као преображени усамљени отац; не опрашта кћери или сину непослушност (бијег од куће), али кад добије унука – не издржи притисак осјећања. Тако Ј. Веселиновић (Деда). Међутим, често је слика патријархалног, мудрог и доброг господара (→На бунару Л. К. Лазаревића). Такође му је често додијељена улога причаоца (→Стари

врускавац С. Ранковића) о породичним или другим збивањима, вјеровањима и предањима.

Дијегеза (гр. диегеса, διηγήσις) Појам је увео Платон као ознаку за посредно приповиједање (приповиједач говори у своје име), разликујући га од →мимезе, којом означава говор уведеног лика. Актуализовао га је Ж.→Женет, подразумевајући просторно-временски универзум приче, све оно што она обухвата. У склопу такве дефиниције Ж. је увео појмове који обиљежавају различите степене дијегетичности/ посредованости: → хетеро(изван) дијегетички приповиједач не припада свијету који (о којему) приповиједа, →хомо(унутар) дијегетички приповиједач припада ономе свијету који (о којему) сам приповиједа. Дијегетички свијет (свијет приче) врло често се установљује спајањем или мијешањем ових двају нивоа. У раном реализму широко је заступљен хомодијегетички приповиједач (нпр. →*Милан Наранџић*, тип аутодијегетичког излагања, јер је лик-приповиједач истовремено и главни јунак), мада је не мање учествовао и тип хетеродијегетичког приповиједача (облици →сказа у приповијеткама М. →Глишића), док је за →Лазаревића типичан мјешовит облик, приповиједач је и један од јунака, или чак главни јунак (→*Ветар*). Типично је за → приповиједање у 3. лицу (→објективно п.) да се приповиједач не појављује у приповиједном свијету, осим евентуално као ауторски или колективни глас (◊ми◊). Такав начин се устаљује током високог реализма (Матавуљ, Ранковић, Вукићевић), али се ријетко остварује у чистом облику: у говорним сценама прелази у →мимезу, док се у → коментарима ауторски глас понекад појављује у свијету о којему приповиједа.

Енглеско-српске књижевне везе Енглеско-српске везе у новој српској књижевности почињу у епоси просвјетитељства (→Доситеј), шире се у вријеме романтизма (Његош, Б. Радичевић): нарочит интензитет им даје Л.→ Костић (преводи Шекспира, Булвера Литона, позивања на Спенсерову естетику и на Дарвинова учења). У првим фазама реализма преводи се →Дикенс, а врло су утицајни природњаци и филозофи → (Дарвин, Хексли, Мил, Бакл, Спенсер, Дрејпер): њихова главна дјела објављују у засебним издањима или у изводима по периодици и утичу на ширење позитивистичке мисли у српској средини. У познијим фазама СР преводи се проширују на различите епохе и жанрове (Тенисон, Свифт, Стерн, Голдсмит, Франклин, Текери, Џ. Елиот). Са особитом пажњом књижевна критика дочекује превод Голдсмитовог романа *Векфилдски свештеник*. С друге стране, српска књижевност је у овом раздобљу улазила у енглеско подручје преводима косовског циклуса (Е. →Мијатовић) и пригодних пјесама. Велик одјек имао је Тенисонов сонет *Црна Гора* и Гледстонова студија *Апотеоза Црној Гори* (преведена у *Српској зори*, 1878). Главне личности у посредовању енглеско-српских веза у књижевности и култури били су Елодија и Чедомиљ →Мијатовић). У истраживањима се помиње Свифтов могући утицај на Домановића.

Лит. Ј. Скерлић: Омладина и њена књижевност, 1906; П. Поповић: Енглеска и српска књижевност//СДПП, 6; С. Кићовић-Пејаковић: Енглеска књижевност у Срба у XVIII. и XIX веку, 1973; С. Кабиљо-Шутић: Посредници двеју култура, 1989.

Еманципација женскиња Појам се оформио у штампи Уједињене омладине српске и чланцима С. Марковића. С коријенима у сенсимонизму, подупрт у покрету Младе Њемачке, прешао је у омадинску публицистику и ускоро се нашао у књижевним дјелима, гдје се посредством ликова преносе идеје о слободној жени и њеним правима, образовању, равноправности, љубави (Љ. Каравелов, Ђ. Звекић, Д. Гавриловић и др.). М. Будисављевић трагове тих ставова („Лаза Костић“) налази већ у Анђелији (Максим Црнојевић), а сматра да су надаље развијени у Костићевој Гордани.

Заплет Једна од средишњих категорија поетике приповиједања, у Аристотеловој Поетици одређен као дио пара заплет/расплет у трагичкој радњи која обухвата прелаз из

среће у несрећу. С прелазом ка реализму з. се исмијава као дотле пренаглашен, клишетиран чинилац радње (С. Марковић). Цјеловитост приче/радње се организује око портрета, или око мозаика слика обједињених једним простором, или око одређене идеје. Чиниоци преокрета као дио з. су остали битни у анегдотским структурама радње Глишићевих приповиједака. Заплет око неког подвига, подвале, преваре (Љубиша), породичних односа, положаја јединке или унутарњих конфликта (Лазаревић), односа лика према средини, судбини лика у оквирима одређене заједнице или пак самој природи лика (Матавуљ), до проблематизације јединке у односу на неки задатак, изазов (Ранковић). Заплет, интрига, за П. Рикера (Трећи програм РБ, 72: 331), “основна наративна јединица која спаја хетерогене састојке у разумљиву цјелину”; “грађење заплета је операција која из простог следовања извлачи конфигурацију” (351), па онда заплет назива “синтезом хетерогеног” (351).

Зликовац/ Злочинац → Убица, → Преступник Један од кључних типских ликова у књижевности. Посебно у књижевности 19. вијека, која је добар дио фабула изградила на девијантним понашањима јунака. Лик з. је највиши, апсолутно антихумани степен преступништва. Блажа варијанта (→ преступник) појављује се с романом → Тридесет година из живота Милана Наранџића, а радикалније варијанте с романом Чудан свет. У роману Васа Решпект лик з-а бива сложенији: злочин се повезује с невиношћу, одбраном виших вриједности као што су љубав или живот. Једна врста злочина повезује се с несуздржаним афектима (мржња, љубомора), или с патријархалном традицијом (освета), а друга са социјалним и политичким поремећајима (→ хајдук). Друга, карактеристична за натуралистичке оријентације злочинца повезује с демонским, нагонским злом (→ Мишко Убојица И. Вукићевића).

Изохронија (е., isochrony) М. Бал и-у одређује као подударност времена читања и времена догађања у оквирима фикционалне → радње. Ово се најчешће остварује у → дијалогу, или у → сцени, призору, опису. Занимљивије је кад се и. појављује као → симултаност између именовања/приповиједања и гледања, нпр. у прози Ј. → Грчића Миленка, или у пародирању реалистичких поступака, у романима С. → Сремца. Карактеристична је за натуралистичке тенденције, у приповијеткама познога → Матавуља, у неким аспектима → секундног стила, али и за приповиједање које улази у подручје → доживљајног ја (нпр. → Лазаревић), те свих облика → психонарације, особито → унутарњи монолог, → доживљени говор (→ Ранковић, С.).

Импасибилите (фр. Impassibilité)/ Бестрасност Појам је увео Г. → Флобер, одређујући њиме приповједачку технику у којој се укида глас приповједача, односно мијешање приповједача (→ ауторски приповједач) у стварност и ликове дјела. Одговара отклону од сентиментализма и романтизма, односно продору позитивизма и научних метода у приповједачке поступке. У СР овај поступак се ријетко остварује досљедно, понајвише у прози С. Матавуља.

Инцест Еротска (полна) веза између блиских крвих сродника. Тема се појављује у фолклоризованој варијанти (Ј. Веселиновић), као обрада баладних мотива: више силе, међутим, спречавају гријех између двоје близанаца који се нису знали. У приповијеткама С. Матавуља извјесни облици инцестуозности између рођака који нису у крвном сродству (синовац/ стрина, снаха/ дјевер) постају главна тема, у знаку натуралистичке и модерничке мотивације (*Аранђелов удес*, *Београдска деца*).

Искушавање. Основни смисао се рачва у два дијела: (1) вјештим испитивањем довести некога да ода тајну и (2) провјеравањем постојаности наводити на колебање стабилних моралних или вјерских норми. Засновано на хришћанској традицији, и. се појављује као индивидуално-социјално стање које јединку доводи на руб спорне одлуке. Приповједачи и. укључују у љубавне приче (Швабица Л. Лазаревића), у елементарне егзистенцијалне

ситуације као што су болест, сиромаштво и смрт или духовна опредељења (вјера). Примјера има у дјелима свих аутора СР (Ј. Игњатовића, С. Матавуља, С. Ранковића...)

Историја књижевности Једна од три дисциплине/области науке о књижевности. Предмет су јој књижевни процеси и дјела која не припадају времену у којему се проучавање обавља. И. к. укључује велик број помоћних дисциплина, почев од библиографије, историје штампарства и књиге, историје периодике до биографских и културноисторијских истраживања. У току 20. вијека развиле су се посебне истраживачке теме: периодизација, генологија, версификација и историја стиха.

Прва цјеловита историја српске књижевности, послје фрагментарних покушаја Л. Бојића, Ј. Суботића и Ј. Ристића, или прегледа у оквирима славистике (Шафарик, Пипин), потиче од С. →Новаковића (1867, 1871). У њој је разграничено савремено доба од онога што припада историји књижевности. Под утицајем идеја позитивизма, Новаковић се залаже за повезаност књижевности са животом. С тог становишта оцјењује и дотадашње књижевне токове, посебно средњевјековну књижевност и њено удаљавање од народног живота.

Историографија У овом периоду дошло је до преокрета у тумачењу српске историје. Усмена традиција, заснована на народним пјесмама и легендама или на сумњивим изворима (Д. Давидовић, Д. Медаковић, М. Милојевић, П. Срећковић) смјењује се примјеном егзактних научних метода на поузданим изворима (И. Руварац, Љ. Ковачевић, С. Новаковић). Критичким испитивањем извора срушена су два национална мита, о убиству цара Уроша Петог и о издаји Вука Бранковића

Лит. М. Јовановић: Историографија код Срба (1854-1904) – време спорења// Наука и техника..., 1998.

Језик књижевности Почетак епохе СР пада у вријеме званичног усвајања Вукове реформе (1868). Пошто је савремени живот/ савремени човјек постао средиште књижевне фикције, а напуштена нормативност старих поетика, књижевна дјела су се отворила према живом, савременом говору, којему је књижевни језик само општи оквир. Језик књижевности није био у првом плану аутора програмских текстова, већ мисао (језик је само средство исказивања мисли), односно предмет именована (описивања). Како реализам поставља свијет стварности у средиште приповиједања, примаран је референцијални статус језика, потврђен у свим слојевима текста, било да су искази разноликих типова →приповједача (објективни, ауторски, персонални), било ликова. Константовано је (М. →Најдановић) да се у →сеоској реал. приповиједи тежи брисању границе између ова два нивоа. Прве генерације реалиста су држале В. Ст. Караџића као образац: уз познавање *народног* језика ишло је и признавање његове предности у односу на друге језичке изворе. Више реалиста је ишло Вуковим трагом и скупљало народне умотворине (Глишић, Лазаревић, Веселиновић, Матавуљ, Сремац) или ријетке, локалне или необичне, ријечи и фразе, а једни су настојали да све искажу «сељачки» (Веселиновић). Глас првог приповједача стекао је М. Ћ. Милићевић управо због вуковски усмјереног језика. Сеоска приповијетка познијег постања (Ранковић, Домановић) потврдила је мијењање лексичког фонда сеоског говора и обогатила познавање живог језика различитих крајева српског народа.

Ако је епоха романтизма кодификовала књижевни језик, епоха реализма се суочила са стилско-семантичким клишеима, те је испостављен захтјев да језик књижевних дјела иде ка референцијалности, предмету и да се приближи језику науке. Ускоро је констатовано да језик доприноси карактеризацији ликова, стварању локалног колорита и општој увјерљивости приповиједања (Д. Чорбић-Вукићевић), и, супротно од тога, може бити посредник →стилизиције и →клишеа уколико се устали и почне понављати. Ту страну језика искори-

стио је С. Сремац за пародирање одређених приповједачких, политичких или колоквијалних идиома и жанрова (фолклорни, политички, новинарски идиом).

Мада су реалисти тежили да захвате све лексичке и синтагматске слојеве, ипак су избјегавали опсцени израз или је тај израз бивао цензурисан у редакцијама часописа и издавачких кућа. Метафоричност и сликовитост такође није препоручивана, уколико је ишла на штету јасности и љепоте израза.

Језик књижевности, не само књижевни језик, постаје предмет институционалне пажње. →С. Новаковић објављује расправу-посланицу «Српска краљевска академија и неговање језика српског» (1888), залажући се између осталог да критика од писаца тражи да поштују и чувају правила свога језика и да изграђују *српски* стил. Један круг филолога посебно се бави јавном ријечи, по часописима се оснивају рубрике за неговање књижевног језика. У исто вријеме почиње разлаз модерне књижевне критике с филолошким мјерилима вредновања (поводом Даничићевих похвала Милићевићевих приповиједака), која ће се одржати, све мање утицајна, до Ј. Скерлића и његовог обрачуна са Ј. Живановићем.

У ствари, реализам је насупрот романтичарском захтјеву да језик књижевности буде *опћенародни*, дакле лингвистичка чињеница, афирмисао језик као говор, као социјалну чињеницу, дакле разнорјечје у вертикалном (слојеви) и хоризонталном правцу (регије, дијалекти). Отуда је дошло до сукоба између граматичара (нормативиста) и књижевних критичара, односно писаца (релативиста). Књижевна дјела су често грађа језичких истраживања (дисертације и сл.): језик Ј. Игњатовића (Ј. Јерковић), Л. Лазаревића (Ж. Станојчић), М. Ђ, Милићевића, Љ. Ненадовића, и др.

Лит.: Љ. Неђић, ЦД, 1 (6. г.); Ј. Скерлић, Пик, 2 (1964); М. Најдановић, 1968; Живковић, Д.: 1994/III (1975/81); Д. Иванић, 1976; Ј. Јерковић, 1983; М. Ђорац, 1983; Д. Чорбић-Вукићевић, 1998.

Касина Основале су је присталице тајног панславистичког клуба у Београду, односно илирских (југословенских) идеја крајем 1845. године, те се називала и Илирска касина, супротно српској оријентацији групе која је основала →Читалиште београдско. Била је мјесто окупљања, читања, учења и јавних предавања.

Лит. Д. Стаматовић: Читалишта у Србији, 1984.

Катедра за српску књижевност с јужнословенским књижевностима/ Одсек за југословенску књижевност/ Одсек за југословенске књижевности Постепено се развијајући у оквирима Катедре за словенску филологију, КСК се осамосталила заслугом С. →Новаковића (тада министар просвјете) 1873. године. Новаковић је на њој предавао историју српске књижевности све до 1880, кад га је замијенио С. →Вуловић, у настави се бавећи старом и приморско-дубровачком књижевношћу, у јавности пак писцима 19. вијека (Милутиновић, Његош, Јакшић, Игњатовић, Радичевић). Послије Вуловићеве смрти (1898) КСК је практично била упражњена, све до 1904. године, кад је на њу дошао П. →Поповић. Идуће године је Велика школа прерасла у Београдски универзитет, а КСК је из Историјско-филолошког одсека Филозофског факултета ушла у тзв. Српски семинар. Уз П. Поповића 1905. долази и Ј. →Скерлић као ванредни професор, који ће се посветити првенствено новој српској књижевности, док ће П. Поповић тек послје Првог свјетског рата у универзитетској настави да се окрене интензивном изучавању српске књижевности епохе романтизма и реализма. Поповићевим старањем покренути су и →Прилози КЈИФ, обogaћена семинарска библиотека, покренута библиографска истраживања. Ј. Скерлић је своја предавања везао за приповједаче и пјеснике 19. вијека, убрзо их објављујући у серији →Писци и књиге. У тим предавањима епоха СР је заузимала врло истакнуто мјесто. Између два свјетска рата П. Поповић је пре-

узео на себе највећи терет наставе. Послије Другог свјетског рата дуго се осјећало одсуство проучавања нове српске књижевности, док на КСК нису изабрани М. →Богдановић и В. →Глигорић, од којих је нарочито други систематски описао опусе српских реалиста. Печат проучавању СР од 60-их до 80-их година 20. вијека дао је Д. → Вученов, уз учешће млађих професора, С. Ж. → Марковића и Ј. →Деретића. Проучавање СР на КСК наставио је 80-их година Д. →Иванић, који га је издвојио у оквиру предмета Српска књижевност 18. и 19. вијека (други дио) у засебан испитни предмет.

Катедра... је осим редовне наставе била од битног утицаја на стварање и усавршавање нових научних кадрова. Докторске дисертације из области СР бране се тек од 1940 (В. →Латковић). Послије Другог свјетског рата прву докторску дисертацију из ове области је одбранио Д. Вученов (1954), а слиједили су му Р. →Димитријевић, Б. →Новаковић, И. →Јовановић-Јакшић, Г. →Добрашиновић. С развојем постдипломских студија, од 1963. године, изучавање СР ће се појачати, у оквиру специјалних курсева и израде магистарских теза, од којих су многе објављене у монографском облику. До данас су магистарске или докторске дисертације покриле већину писаца епохе СР, а неке и одређене жанрове, књижевноисторијске процесе, стилске и морфолошке појаве: сеоска приповијетка, В. Илић и европско пјесништво, прозне форме Л. К. Лазаревића, приповијетка на размеђу романтике и реализма, књижевна периодика, проза Ј. Грчића Миленка, опуси С. Ранковића, М. Глишића, М. П. Шапчанина, морфолошки и наратолошки аспекти дјела Јанка Веселиновића, истраживање морфологије српског романа и истраживање наратолошких аспеката књижевне критике СР, те документарно-умјетничка проза из времена Српско-турских ратова. Велико интересовање студената испољило се и у изради дипломских радова (из ове области је одбрањено од 1990. до 2004. око 400 тема), од којих неки имају вриједност правих студија, те су објављени у научној периодици.

Камен У митологији словенских народа један од праелемената свијета, симбол мртве природе. У облику к-а чувају се остаци старих грађевина или дјеловања јунака. Такође је (као стијена или камен за сједење и заклон) мјесто застанака, састајања. У прози С. М. Љубише, те у далматинским и црногорским приповијеткама С. →Матавуља дио природног окружења јунака, у основи симболишући тешку борбу за опстанак. У облику стијена привлачи писце као предмет за описивање (→ пејзаж), или као локализација неке историјске легенде (→*Проклети кам* С. М. Љубише). Као материјал за градњу кућа (цркава), значи често социјалну стабилност и надмоћ појединца и заједнице. У метафоричкој употреби претежно фолклорна стилизација (тврђ као камен, камено срце и сл.), означава чврстоћу, али и тврдокорност и неосјетљивост.

Кафана (крчма, гостионица, механа, бирцуз) К. је једна од најкрупнијих тема/мотива српске реалистичке прозе и поезије и њен важан и чест хронотоп (→ хронотоп). А. Г. Матош је (у приказу Лимунације у селу С. Сремца) овај мотив означио као важан за словенске литературе уопште, нарочито за руску, пољску и сх. „Но бирцуз такође има своје романтике ...> и бирцуз има своје поезије - те какве поезије” (Игњатовић, Чудан свет, 37). За Глишићевог приповједача она је “проклета механчина” (СД, 1: 91). Појављује се као омиљен мотив дескрипције, у свих (Глишић, 1: 104; један од најљепљих описа крчме је у Стевана Сремца, Чича Јордан). Домановић такође, У сеоској механи и Гучов риболов: мјесто разговора, договора, шале, подсмјехивања. К. је мјесто састајања, трошења новца, пијења/лумповања, провођења/авантура, па радно мјесто. Она је у фолклорном реализму прво мјесто изопачивања и пропадања, али и мјесто приповиједања. Свратиште, сусрети, новости. Функционише као мјесто измјене новости (од Глишића до Сремца), склапања послова, по-

литичких састанака, редиговања листова, дружења. У Васи Решпекту к. је мјесто злочина (сукоба, убиства), коцке/туче, погодна да буде моменат преокрета, јавних испољавања и, не мање, пропадања (Стево Огњан). Кафана је и мјесто с којег се посматра живот споља, по реду пролажења и појављивања. Матавуљ тако у приповиједи Јако и Иванка (СД, 5). Она је мјесто итеративности, поновљивости и смјењивања, новости. Тако обједињује циклично и линеарно вријеме, знакова понављања и пролажења (“његог јутра”, “Понекад, богме, бура звижди”, “Досадно нам је само кад киља пљушти”). Крчма је у средишту неких од најбољих Матавуљевих приповиједака, Бодулице, нпр. Подједнако се пажња поклања мјесту, јунакињи и гостима. Пролазност (јунаци, гости, различити типови) и сталност (мјесто, јунакиња). У Бакоњи фра Брне мјесто сусрета главног јунака с младом крчмарицом, будућом љубавницом и с њеном мајком, љубавницом јунаковог стрица, фра Брне Наћвара. Омогућује сусрет приче (стара генерација) и стварности (нова генерација). Посебно мјесто кафана има у роману Л. Комарчића Мој кочијаш: она је мјесто доласка, политичких скупова, преплета радње. Посебан су аспект и појам књижевне кафане (Београд, Нови Сад...) као мјеста окупљања књижевника и утицаја кафанског приповиједања на књижевне облике и књижевна дјела.

Киша Ова атмосферска појава (врста падавина) у књижевности је мотив/ тема описа или дио животних околности, особито јунака који су на селу, изложени животу у природи (С. Матавуљ, И. Ћипико). Посебно се аутори радо задржавају на елегично-суморном расположењу које изазивају јесење кише (В. Илић). Често је повезана с хронотопом пута, као препрека или отежавање путовања (С. Сремац). Аутори јој дају симболично-фолклорни смисао благослова (→ *Амор на селу* В. Илића), али и реалан смисао непосредне претпоставке родне године (Веселиновић). Марко Цар има књигу прозе За кишљиве дневи. Фигуративно означава мноштво нечега (новца, људи, непријатеља итд.).

Козерија (фр. *causeurie* – ћаскање, разговор, духовит чланак) Врста текстова намијењена забави (чланак), али и занимљив усмени разговор слободног тока. Козерија је облик разговора (Матош свједочи о оригиналности козерије у Београду, СД: 8: 317), који се преносио у литерарна дјела. Чинилац прозе С. Сремца, Б. Нушића, Р. Домановића. Претеча овој врсти прозе је Доситеј у коментарима Басана или у Совјетима здраваго разума, а утемељио је Стерија у милобрукама. Честа је у хумористичко-сатиричним листовима (Змај, И. Огњановић и др.).

Коњ, мотив К. као теглећа и јахаћа животиња се појављује у описним и наративним сегментима (уз кочије, уз јахање). Митологизована традиција се преобликује, те к. има претежно радно-социјални смисао у тексту. Такав смисао се симболизује у поступцима мотивисања карактера јунака (у → *Вечитом младожењи* појављује се слика коња упрегнутих у лађе као подстицај јунаковом отврдњавању; у → *Све ће то народ позлатити* помамна кобила симболише пропаст или неку несавладиву силу). Страдања на коњу, бјекство, крађа коња или јуначки идеали поврмени су мотиви (→ *Бакоња фБ*). У приповиједи *Он зна све* Л. Лазаревића епизода о паду с коња је средишњи мотив. У приповијеткама М. Глишића војња колима (кочијом) је једна од главних сижејних линија, као и у роману → *Мој кочијаш* Л. Комарчића. «Окисо коњиц» у пјесми В. Илића је чинилац опште атмосфере јесењег расположења. У реторички обликованим одломцима к. је повезан с епском или романтичарском традицијом (јуначки или љубавни подвизи у прози С. Матавуља и Л. Лазаревића). Посебно се појављују слике к-а у различитим животним добима и улогама: коњ који у младости побјеђује у тркама, у старости окреће млински точак (→ *Све ће то народ позлатити*). Касније се тај мотив обнавља у М. Ракића (*Долан*).

Крађа Мотив из друштвеног живота пренесен у приповједачка дјела. Ријеч означава својевољно присвајање туђе имовине. Односи се најчешће на покретна лична добра (предмети, стока, новац), али може да укључи и друштвена добра (→Крађа и прекрађа звона). У романима и приповијеткама Ј. Игњатовића (лажне и стварне крађе) води заплетима комичног и трагичког типа (Васа Решпект, Најскупља коза). Чест је мотив фолклорно оријентисане прозе М. Глишића, С. Матавуља, али и прозе која се ствара око нових тема (С. Ранковић). Као негативна, кажњива појава, к. води у законске санкције (Горски цар), док се у патријархално- фолклорном простору рјешава → осветом, «прекрађом» или неком досјетком која повољно окончава случај.

Краљ Александар Обреновић, тема, мотив. Нушић, Домановић, М. Митровић, П. Тодоровић...

Краљ Милан На српски пријесто доведен послје убиства кнеза Михаила Обреновића. Испрва му је због малољетности постављено намјесништво, а од 1868. је насљедни кнез Србије, па од 1882. до 1889 краљ Србије. У књижевности је дочекан с великим надама, поготово послје меценатске подршке књижевној периодици (Отаџбина) и угледним пјесницима (Песме Ђ. Јакшића). Сукоби су настали већ око српско-турских ратова и покрета С. Марковића. Врло га је брзо узела на зуб радикалска, посебно хумористичка штампа, па и војвођански либерали (Стармали Ј. Ј. Змаја) и радикалска штампа у Србији (П. Тодоровић и др.).

Крвно сродство Из фолклорне традиције и модерних друштвених норми остало је поштовање крвих веза међу људима, забрана еротских односа (→ инцест), оправданост породичних веза (→ кућна задруга). Међутим, на прекршајима ових норми гради се много реалистичких прича: сукоби међу браћом или сестрама, родитељима и дјецом. К. с. је априорно вредновано као однос који подразумеје ваљан квалитет, те се нарушавање тога квалитета узима као етички неприхватљив чин. Међутим, етички се јединка уздиже изнад крвног сродства ако га подреди нечему што је вредније, нпр. животу, одржању, правди (уп. → *Самртна чаша* Ј. Веселиновића). → Породица као основна јединица заснована на к-м с-у, једна је од кључних тема реалистичке прозе. У таквом контексту к. с. се подразумејева, на њему се заснивају емотивни односи, права и обавезе.

Кућна (патријархална) задруга У *Српском рјечнику* В. С. Караџића к. з. је одређена као заједница чланова више породица (повезаних по крвном сродству) на истом посједу. У списима водећих струја јавног живота 60-их година 19. вијека узима се као најпожељнији традиционални облик организације друштвених односа. У → *Србији на Истоку* С. Марковића предвиђа се као могуће разрјешење модерних класних конфликта, карактеристичних за Западну Европу. Огњеслав Утјешеновић Острожински је објавио студију о к. з. (Беч, 1859); њено стање у правном систему јужнословенских народа описивао је и В. → Богишић. У прози се овај мотив појављује у три основна вида: текстови описују облике живота и рада к. з. (постојања), или настојања да се очува, или приказују процесе њеног распада. Проза с овим мотивом, постављеним у средиште или на маргину радње, потиче од различитих писаца: М. Поповића → Шапчанина, М. → Глишића, Л. → Лазаревића, Ј. → Веселиновића, С. → Матавуља, И. → Вукићевића. По правилу сви они пројектују стање идеалне, срећне, сређене заједнице, коју угрожава придошлица (снаха), или односи међу члановима задруге, али и природне невоље, несреће и људске слабости (болест, смрт, новац, пороци). Једини могући излаз из кризе је преображај једнике која угрожава опстанак и мир задруге (→ *На бунару* Л. Лазаревића), распад и пропаст заједнице (→ *Чеврљино злочинство*) или стварање

индивидуалних, породичних заједница (→ диоба). У прози раних, фолклорних, реалиста **к. з.** појављује као сјећање на старија (срећна) времена (Глишићева приповијетка Ноћ на мосту); ускоро настају приповијетке усредсређене на процес распада (М. П. → Шапчанин: Десет дуката) или на процес очувања **к. з.** (На бунару Л. К. → Лазаревића). Касније ће тим правцем наставити Ј. Веселиновић, а међу позним реалистима Т. П. → Костић. Као чиниоци распада по правилу се појављују припадници нове генерације, прије свега → снаја, пороци који захвате водеће чланове задруге (пијанство, прељуба, похлепа) или модерни друштвено-економски процеси (индивидуализација, капитал, пропадање сеоских домаћинстава усљед задуживања). Извјесна улога придаје се и → чинима, магијским радњама које (као заблуда или могућност) производи неповољне посљедице по чланове колектива.

Лажљивац (→ Хвалисавац) Појављује се у више мотивских варијаната, као лик који је опсједнут лагањем. Донекле фолклорни коријени, у реалистичкој прози се прилагођавају околностима савремене културе. Такав лик је ријетко типизиран као лажљивац фолклорног типа, већ као просјечан јунак, савременик који се служи лажима ради постизања одређених циљева (јунаци Јакова Игњатовића), или освете (Милован Глишић), или извјесне психолошке компензације, прикривања идентитета итд. (Матавуљ, Предмет за причу)

Љубавна прича Прича (приповијетка, новела) с мотивом обостране или једностране еротске љубави мушкарца и жене једног према другом. Најчешће за јунаке има младе људе (у свим родовима и врстама: драма, епика – роман, приповијетка, пјесничка приповијетка, лирика). Шаљив облик добија повезивањем љубавних осјећања с великим разликама у годинама. Пародијске варијанте се сусрећу у → Листићима и → Аутобиографији Б. Нушића. На додирима с бајковитим сижеом љ. п. се налази у прози М. → Глишића (После деведесет година) и С. М. → Љубише (Скочидјевојка), док јој модеран урбани миље даје Л. Лазаревић (→ Швабица). Овај мотив, било главни, било споредни, налази се у већини приповиједака епохе СР: у фолклорном реализму је обично подређен патријархалним нормама (→ С. М. Љубиша, М. Глишић): те норме ће бити позадина и млађим приповједачима (Л. Лазаревић, Ј. Веселиновић). Доцније поприма пародичне (Б. Нушић) и шаљиве облике (С. Ранковић: Ђавоља посла), али доспијева и у интиму старијих особа (М. П. Шапчанин, С. Матавуљ). Варијанта љубавне приче је → брак (брачна прича), често са шаљивим и пародичним варијацијама (Нушић), посебно у хумористичкој штампи, која је у љубавним причама пронашла клише погодан за пародију и травестију (Змајев лист Стармали). Ни проза ни поезија нису остале изван ове шаљиве интерпретације.

Мајстор (и шегрт) Игњатовић, Лазаревић, Сремац, Матавуљ (→ Наумова слутња), Д. Илић (→ Хаџи Диша). Архетипска тема (народна бајка Ђаво и његов шегрт), у реализму се конкретизује, локализује и социјално профилише. Основна опозиција обухвата неколике класе: друштвени положај, старосно доба, степен слободе (везаности) и самосталности у одлукама, знање/учење. У прози СР чува се дио друштвене структуре, који се искоришћава за чисто фабуларне потребе. Шегрт се може појавити као такмац мајстору (физичко-еротске предности млађих над старијим) или се послуже мајсторове смрти жени његовом удовицом (мотиви у романима Ј. Игњатовића).

Маска У романима Ј. Игњатовића маска је карактерна, знак опредјељења у одређеној ситуацији (Милан Нарандић и др.). Промјенљивост маске је симбол непостојаности карактера и његове прилагодљивости. У књижевноисторијским истраживањима м. је искоришћена у опису комедија Б. → Нушића (→ Лешић, Ј.).

Млеци (Венеција) Мотив је важан у Горском вијенцу, па у Јелисавети кнеги-

њи црногорској Ђ. Јакшића; у прози С. М Љубише постаје један од кључних хронотопа, антитетички постављен према Паштровићима и Црногорцима (→ Кањош Мацеџиновић, → Причања Вука Дојчевића). Представљени су као свијет етички и егзистенцијално у пропадану: неспособан за отпор, нерадан, неморалан, не држи до ријечи, непријатељски према православљу. М-и су такође симбол превјере и одрођавања домаћих (наших) људи.

Мотивација/Мотивисаност Појам има поријекло у психологији: мотив се узима као узрочник радње/ понашања личности. Руски формалисти м. одређују еквивалентно појму умјетничке (естетске) оправданости за извјестан поступак (нпр. пронађено писмо као подлога радње). Томе припадају и све друге конвенције које потпомажу ефектима вјероватности у приповједном тексту. М. је дио општије категорије каузалности, која има два чиниоца, двије промјенљиве - узроке и учинке. Они се схватају као празнине за измјену функционално еквивалентних могућности. Узрок је у односу на учинак заправо принцип селекције, ограничења могућности варијације: могу се варирати и узроци и учинци, али никада се не могу истовремено узрок и учинак третирати као варијабле, јер би то изазвало бесконачни регрес и тематика би испарила у неодређености. Из тога произилази асиметрија каузалног односа: једна или друга варијабла је константна као основа варијације. У другом скупу та константа може бити варијабилна. "Каузална категорија предвиђа, дакле, да се све може мијењати, али не све наједном." (Н. Луман) Реализам је у српској књижевности почео, између осталог, критиком романтичарског поимања м. Критичари реалисти су тражили да м. буде условљена познавањем закона природе, друштва и људске јединке, ограничавајући слободу маште и подвргавајући имагинативне производе општим представама или идејама формираним око одређених појава. То је лако могло одвести ка тенденциозној мотивацији (→тенденција) или типским мотивацијама (наиван/ довитљив сељак, корумпиран/ необразован срески капетан, зла маћеха, помодна/ размажена жена итд.).

Реалисти су замагљивали каузалне везе нудећи више каузалних чинилаца укључених један иза другог. С обзиром на произвољност приповједне радње, ауторове слободе да у оквиру → заплета распоређује ове чиниоце, константа је могла да се нађе на различитим нивоима и да има сасвим разнолике еквиваленте у узрочно-посљедицином ланцу. Нпр. дјечак-бунтовник као константа има у развоју радње неограничен број промјенљивих вриједности (Васа Решпект Ј. Игњатовића, Он зна све Л. Лазаревића, Бакоња фра Брне С. Матавуља, Зимска идила В. Илића). Укључујући једну константу, аутори јој додјељују произвољне (могуће) варијабле. На сличан начин је отворена могућност да константа на подручју посљедица/ учинака добије велик број варијабли у подручју узрока. Смрт јунака, врло чест мотив, може бити посљедица болести, старости, несреће, рата, наслијеђа, али и претпоставки о чинима, сусрету с нечистим силама итд.

С обзиром на изворе/ узроке понашања јунака и одређених збивања, м. може бити социјална, психолошка, биолошка, фантастична, нуминозна. У свим случајевима она је средство обезбјеђивања увјерљивости, односно оправдавања приче. Овоме циљу служе и естетске мотивације, које се тичу приповједачких поступака и облика: избор приповједача, перспектива, положај с којег се гледа или слуша, избор хронотопа итд. М-ом се прикрива и неутралише произвољност приповиједања, те се своди на «каузалистички привид и алиби», средство умјетничке организације текста дјела које се представља као природан узрок одређене посљедице. У суштини она има функционалан карактер, зависан од конкретного контекста (конкретног приповједног дјела). →Насл(и)једност, Узрочност, Лик

Лит.: Б. А. Томашевски: Теорија књижевности, 1972; Ж. Женет: Фигуре, 1985; N Luhmann: Теорија система, прев., 1998; А. Флакер: Стилске формације, 1976; А. Флакер – З. Шкроб: Стилски и раздобља, 1964; Д. Вукићевић, Д. Иванић: Ка поетици српског реали-

зма, 2008.

Награде, књижевне Претеча к. н. је била новчана подршка појединаца за издавање одређеног дјела. Доситеј Обрадовић, Вук Караџић, Сима Милутиновић и др. су нека од својих најзначајнијих дјела објављивали уз такву подршку. С настајањем одређених установа таква подршка добија јавни облик у виду конкурса или расписане награде, која се додјељује под одређеним условима (тема, обим, ауторски статус) и уз препоруке (оцјене). Такав систем награда понајприје се усталио у Матици српској, која се ослањала на фондове/→ задужбине. Оријентација је при томе била да се подрже оне књижевне врсте које нису биле развијене или да се расправе актуелна питања из ширих друштвених области (нпр.»Зашто наш народ у Аустрији пропада», 1865). Поводом награде Јакшићевој *Сеоби Србаља* (1862) отворила се концепцијска расправа о природи романтичарске драме. И доцније су се поводом додјељивања (или ускраћивања) награде отварао питања вредновања и компетентности оцјењивача (нп. → *Патница* Ј. Игњатовића). Награде су биле често једини облик јавне подршке књижевном раду, истовремено и начин да се одређена, посебна питања обраде (случај с Костићевим радом → *Основа лепоте у свету с особитим обзиром на српске народне песме*). Оне су такође била средство афирмације и издвајања онога што је добро. О томе говори и податак да су током 70-их награђени К. Трифковић, Ј. Игњатовић, Ј. Ј. Змај, а идућих деценија Д. Ј. Илић, поново Л. Костић и Змај, па М. Глишић, С. Ранковић, С. Новаковић, Л. Лазаревић, С. Матавуљ и др.. Посебно се давала подршка драмским врстама, па је награђен цијели ред мањих, данас потпуно заборављених писаца (М. Савић, М. Ј. Илић, М. Калић, С. Јевтић и др.).

Поред Матице српске к. н. су повремено додјељивале и друге институције (часописи, задужбине, друштва).

Насљедност Појам овдје има медицински смисао (хередитарност), којим се обиљежавају својства потомака наслијеђена од предака, најчешће под овим подразумевајући болести. Као и неки други појмови, доспио је из медицинских студија К. Бернара у књижевну теорију, посебно у → Золину концепцију људске јединке и у његов план за циклус романа *Ругон-Макар*. Слична замисао се потврђује у приповиједи С. Матавуља. Све је у крви!, док је то мање изричито, а умјетнички развијеније у темељу главног јунака приповијетке → Ђукан Скакавац. На истом је трагу → Мишко Убојица И. Вукићевића, а дијелом и замисао о двојницима у роману → *Један разорен ум* Л. Комарчића. Идеје о насљедној условљености појединца фрагментарно су се појављивале у романима Ј. Игњатовића, али се интерпретирају логиком парадокса: физичке претпоставке за здраво потомство неутралишу се у породичном и друштвеном окружењу или ирационалном игром случаја. Насљедност се у преднатуралистичкој фази схватала као сличност и сродност предака и потомака, док је тек с натурализмом постала кључни носилац концепције и судбине лика, у дјелима И. → Ђипика и Б. → Станковића. У ширем смислу се н. уклапа у → мотивацију као релативно отворену игру каузалних веза.

Насредин/Насрадин хоџа Јунак источњачких (османских) шаљивих прича, из арапске и персијске традиције посредством Турака пренесен на Словенски југ и Балкан. Најбољу збирку те врсте издао је → С. Сремац (Насредин хоџа), први пут 1894, други пут под насловом Буадамове досетке и будалаштине (1896), значајну и по научно заснованом предговору. Поједине приче појављују се и у → Змајевом Стармалом. Иначе се Насредин помиње већ у Доситејевим списима, такође у Писмима из Немачке Љ. Ненадовића.

Некролог (грч., векрос: мртав, покојник) Одзив чланком или говором поводом

нечије смрти. Сродни су други облици посмртне ријечи и посмртних текстова: сјећање на покојника, осврт на његов живот и дјело, свечана комеморативна бесједа. По правилу н. пишу савременици: осим жаљења, истичу се врлине и заслуге покојника и дају, најчеће, основни подаци о његовим дјелима и улози. Обично су се н-и објављивали у периодици (новине, листови, часописи, алманаси). По садржини и стилу н. је између науке и публицистике, што често зависи од аутора, који даје основни тон тексту. Значајан је извор биографских података о покојнику, података о његовим анонимно или псеудонимно објављеним текстовима, о сарадњи у различитим публикацијама. Смрт најкрупнијих личности подстакла је по правилу и највише некролога: С. Марковић, Ј. Игњатовић, Л. Лазаревић, В. Илић, Ј. Веселиновић, М. Глишић, С. Сремац, С. Матавуљ. Аутори тих текстова су били истакнути књижевници и новинари, који су уз пригодне ријечи саопштили доста биографских и књижевноисторијских података. Кад су касније писани и обимнији, н-зи доносе и вредновања опуса аутора о којима је ријеч или свједочанства о генези неких њихових дјела, стваралачком поступку, биографским детаљима (нпр. Л. Костић о С. Матавуљу и Л. Лазаревићу).

Образац У смислу који се овдје узима **о.** је узор, углед и примјер за властити поступак/дјело. Већ је Б. → Атанацковић указивао на савремени европски «дружевни роман» као образац српским писцима. Критикујући домаћу књижевну традицију, С. → Марковић је указивао на модерни реалистички роман као примјер који треба слиједити, као што је руску револуционарно-демократску мисао или естетичка гледишта Чернишевског препоручивао за образац процењивања природе књижевности. У вријеме дјеловања → Уједињене омладине српске истицали су се национални и политички обрасци (В. Јовановић, С. Марковић). Неки од њих дјеловаће на концепцију књижевних → ликова у прози → програмског и → фолклорног реализма, нарочито на лик → сељака и → новог човјека. Учење о улози **о-ца** најпотпуније је развио Б. Поповић, узимајући их као чинилац васпитавања књижевног укуса, развоја књижевности и образовања писаца, али и подлогу вриједности дјела и подстицај раду творачке маште. Поповић је стране велике књижевности истакао као најважнији образац српској књижевности.

Обред Појављује се као тема/мотив у српској прози епохе реализма. Одређени обреди су везани за изгон вампира (Љубиша, Глишић), за отклањање посљедица сусрета с нечастивим (Глишић), за љубавна врачања, снове, свадбе, сахране, вјенчања итд. О. је радња повезана с одређеним исказом (говорна формула). Обично се везује за народна вјеровања и обичаје, те се појављује у ауторској прози која се усмјерава на ту тематику.

Обреновићи, династија. Михаило, Милан и Александар, тема свих врста литературе и стилова (приповиједна, драмска, сатирична, апологетска, мемоарска и др.)

Огледало Метафора реалистичког поступка, односа књижевности према стварности. Огледало метафоризује статус стварности у књижевном тексту (Игњатовић у уводу својих Мемоара обећава читаоцу „огледало прошлог доба”), функцију књижевности у односу на стварност. Еквиваленти су → дагеротип (фотоапарат), дјелимично → слика. Као предмет, инструмент припада најчешће бајковитим причама о љепотицама (→ И. Вукићевић). Огледало је, дакле, предмет и метапоетски симбол за виђење, свједочење о свијету и људима (→ Огледало: Зраке из прошлости П. Тодоровића).

Огњиште → Ватра О. има неупоредиво већи фолклорно-ритуални значај него → ватра. Оно је у основи структуре → куће, њено сакрално средиште. У раном реализму, мјесто разговора, евентуално врачања (Љубиша, Скочићевојка). Пошто је угљевље потреб-

но за обреде, огњиште је чест хронотоп врачања (Бакоња фра Брне). Оно је обредно мјесто и у свадбама (невјеста у Сељанци Ј. Веселиновића искрама с угарка жели срећу). Хронотоп социјални, често описан да буде метафора сиромаштва (дим, сирова дрва, сиромашна кућа, палента у лонцу). Тако Домановић (Слава), донекле и Матавуљ (Пилипенда). У Матавуља је о. мјесто окупљања и причања такође (Ђукан Скакавац). Око о. се ради ("преље и плетиље" у приповиједи Ј. Веселиновића, На прелу). О. метафоризује такође гостопримство и простодушност. Дио ентеријера (и метонимијски карактер, по Р. Велеку и Е. Ауербаху). Такође дио идиличног хронотопа породичне атмосфере и старих причања, у зимском окружењу (Зимска идила В. Илића.

Онај св(и)ет Друго (магијско, еуфемистичко) име за → загробни свијет. Појављује се на граници свијета људске стварности, обично у поноћно доба (→ Глишић), као пријетећа сила која човјека кажњава и искушава. Понекад се описује као мјесто одласка јунака са овога свијета (→ *Вечност* Ј. Веселиновића), гдје бораве душе предака или његових пријатеља (→ побратим).

Опис(ивање)/Дескрипција Као облик, опис је резултат радње описивања. Сматра се антиномичним → припов(и)једању. Обиљежава га → изохроничност, статичност, панорамичност. Односи се на свако мјесто у тексту које смјешта радњу, представља јунака, поставља га у одређен контекст/околину.... Насупрот романтичарском опису, реалистички је диференциран, парцијализован (конкретизован), објективизован или персонализован (зависан од приповједача и типа приповиједача). Реалисти описују често → средину у коју постављају јунака, дају његов → портрет, али дају и простор природи (→ пејзаж). Реалистички о. претпоставља информативност, ствара утисак о вјеродостојности и потпуности у односу на стварни свијет који именује. Осим тог «ефекта реалног» (Р. Барт) о. у српском реализму успоставља богате везе с различитим аспектима традиције (фолклор, старија литература, библија, модерне науке и њихов дискурс), а често има чисто естетске функције, прелазећи у → симбол, → алегорију, → иронију или неку другу фигуру, гдје добива другостепена значења. Таква значења су имплицирана и у свим везама које се успостављају између јединке (јунака) и свијета. Ђ. Лукач, „Исприповедати или описати“ (Проблеми реализма, 1957), констатује како је тек од романтике описивање постало важно; на примјерима писаца реализма. Ј. Славински предлаже “стилски канон реалистичког описа” (Република, 1984, 6).

Лит. А. Galleu: Премисе за теорију описивања// Сувремена теорија приповиједача, прир. В. Бити, 1992; Ж. Женет, Границе приповедања// Фигуре, прев., 1985; Р. Барт: Ефект реалног// Трећи програм РБ, 85, 1990; Мике Бал: Наратологија, прев., 2000; Д. Дуда: Фигуре у опису простора// Тропи и фигуре, 1995.

Очеви и д(ј)еца Један од честих мотива европског реалистичког и модернистичког романа (Балзак, Зола, Горки, Т. Ман, Голсворти), коријене има у античкој и фолклорној традицији (мит о Едипу, нпр.). У реализму су активирани нове подлоге мотива: као генерацијски конфликт може се испољити на биолошком, карактерном, моралном, психолошком, социјалном и породичном плану. Повод за конфликтне односе су имовински интереси, који се често посредују привилеговањем једних на рачун других (старији син на рачун млађег, синови на рачун кћерки и сл.). Такође се и школовање сматра привилегијом према остајању код куће. Међу српским реалистима Ј. Игњатовић је развио више варијанти овог мотива: као генерацијски контраст или кофликт (→ *Вечити младожења*); као чист кофликт (→ *Васа Решпект*). Фрагментарно је заступљен у прози С. Сремца (→ *Зона Замфирова*, → *Кир Герас*). Мотив је чест у приповијеткама као опште мјесто у описима новог доба и породичних односа (Чича Пера Ј. Веселиновића, Свој грех И. Вукићевића, у низу приповиједака С. Мата-

вуља).

Памфлет Д. Вученов сматра да памфлет, врста која се налази између новинарства и књижевности, може имати разнолике облике, од чланка до приповијетке и других врста. У памфлетску приповијетку убраја Глишићевог Новог месију. Карактерише је оштар напад на одређену личност. Те црте помало носи и Јунак нашег доба Ј. Веселиновића, с нападом на личност Владана Ђорђевића, те неки текстови Р. Домановића. В. Глигорић („Есеј о памфлету“, Критички радови, Институт за књ.) као памфлетисте истиче В. Караџића и П. Тодоровића, али и Љ. Недића (према Милићевићу).

Лит. Д. Вученов: Прилог изучавању типологије Глишићеве приповетке//, Научни састанак слависта у Вукове дане, 13.

Панславизам Идеја о државном (културном, језичком) јединству словенских народа, добила је облик империјалних претензија царске Русије и оспоравања културно-језичке самосталности других словенских нација. У епоси СР С. Вуловић је ушао у полемику са словенофилским тумачењима (критикама) Вукове језичко-правописне реформе („Најновији руски гласови о Вуку Караџићу и књижевном језику српском“, Отаџбина, 1883, књ. 12, 13), настављајући да излаже већ ранија неслагања (Отаџбина, 1883, 10) са монографијом Платона Кулаковског (Вук Караџич, его деателсност и значение в сербској литератури, Москва, 1882). У овом идејном кругу се креће и Вуловићева студија посвећена питањима науке о књижевности. (То је лекција којом је В. почео своја предавања из књижевне историје Ј. Словена на Великој школи: начелног карактера, модерна по основним идејама, у реду најбољих ствари те врсте код нас, као што ће бити уводне лекције Богдана и Павла Поповића или Јована Скерлића. Писана у доба превласти природноначног гледања на хуманистичке науке, повезана са егзактно усмјереним струјама у развоју науке о књижевности, настоји да књижевност посматра као систем и цјелину. Указује на њену противурјечност, на однос науке о језику и науке о књижевности, историје националне књижевности и историје опште књижевности, те могућност уочавања законитости књижевних појава, као и опасност од тенденциозности, до пројекта јужнословенског књижевног јединства.) По њему тај пројект пада у вријеме гашења панславистичке утопије. Наиме, панславистичка идеја (макар само „теорија, идеал, полет“, како стоји у студији „Литерарни панславизам“, у полемици с Кулаковским), одбачена је већ у вуковској струји српске традиције (Даничић, Новаковић), уколико је панславизам порицао самосталност српског језика.

Пародија Облик књижевне полемике, шаљивог или сатиричног усмјерења. Остварује се тиме што се узимају елементи изворног дјела и дају у изокренутом (шаљивом или сатиричном тону) смислу. СР је почињао начелним или стварним пародирањем-изругивањем романтичарске лирике и прозе (С. Марковић); у шаљиво-сатиричним листовима Враголан и Врзино коло пародија је фрагментарно врло широко заступљена. У поезији је њен мајстор Ј. Ј. Змај, оријентишући се у правцу политичке сатире (пародирање свечаних пјесама – химни). Пародија прозних дјела је рјеђа. Појављује се Милован Глишић приповијетком Крв за род, пародијом на Крвну освету Милутина Илића.

Пећ Мјесто окупљања (→ Огњиште) у кући. Старе (зидане) пећи су окупљале породицу, особито дјецу у зимским данима и стварале идилично расположење (→ *Зимска идила* В. Илића). У вријеме СР п. се почиње производити од металних дијелова и као техничка новина изазива несналажење и чуђење сељака, у комичним епизодама (М. Глишић).

Поента П. (фр., *pointe*), оштрица, шиљак, жаока, смисао излагања. У књижевности

се испољава у разноликим облицима, као пословица, порука и поука, али и као завршна до-сјетка или неочекиван исход. Карактеристична је за прозу → С. М. Љубише (→ Пословица), али се може наћи у насловима приповиједака и романа, дјелујући као сажета порука или језгро радње (Трпен спасен Ј. Игњатовића).

Поетика српског реализма (гр., ποιητικός - пјеснички) Појам **п. с. р.** овдје ће се сматрати (1) цјеловитом теоријом књижевног стваралаштва и (2) одређеним системом начела којих се изричито (експлицитно) или прећутно (имплицитно) држи сваки аутор у својим дјелима. У првом смислу епоха СР није изградила кохерентну поетику, али су о питањима која се у ову област укључују изрицани ставови, који се могу узети као знакови извјесног јединства епохе. Први знакови **п. СР** налазе се у опредјељењу да се књижевност држи савременог друштвеног живота (→Игњатовић); 60-их година 19. в. ови захтјеви се формулишу у односу на метод («описивати а не исказивати»), или у критичкој рецепцији Игњатовићевих романа (савремена тематика, критички однос према социјалном стању). Изричите је опредјељење за реализам формулишу Љ. → Каравелов (критика поезије, субјективизма) и С. → Марковић

Пожар Врло чест мотив реалистичке прозе. Ватра захвата неки објект и неки простор и изазива различите посљедице, материјалне и емотивне. Може бити узрок економске пропасти породице или села; изазова солидарност и показује какви су људи; неочекивано издваја храбре или несебичне појединце. У Школској икони (→ Лазаревић, Л.) из запаљене школе се спасава икона, симбол спаса. Мотив и код Домановића и Веселиновића

Позајмица (у књижевности) Облик преузимања дијелова туђег или другог текста. Може бити пасивна и активна, зависно од степена стваралачког интегрисања у нову цјелину. Реализам је «позајмљивао» живу грађу из свакодневице, или из текуће штампе, али је остао отворен према европским књижевностима различитих епоха и према усменој традицији: лик пицара, хвалисавог војника, или мотив боваризма, нпр.

Покојник Преминуо човјек, мртавац, али и неко ко је раније умро па се помиње („Покој му души!“). Чест мотив у литератури, особито с детаљним описима обреда, или слутњи, сјећања. Б. Нушић је мотив поставио у своју драму-комедију Покојник, док је у Ожалошћеној породици лик покојника дио дијалога јунака с контрастираним оцјенама на почетку и на крају комедије. Појављује се и у приповиједи С. Сремца «Чесна старина!»... Везује се и с мотивом вампира (нпр. Бакоња фра Брне). У прози С. Сремца има комичне видове.

Породица У књижевности 19. вијека п. је облик везе између мушкарца и жене, с њиховим потомством. Као →кућна задруга обједињује више линија (кољена) сродства (дјед, отац и мајка, стриц и стрина, дјеца/унуци итд.). Један од основних оквира у којима се одвија радња књижевних дјела постала је већ у вријеме просвјетитељства, с аутобиографским списима Доситеја Обрадовића, романима А. Стојковића и М. Видаковића. Авантуристички тип приповједних дјела изолује јунака (→ пицаро), док друштвена тематика и савремени живот враћају п-у у средиште радње. У →Прповијестима С. М. Љубише п. је на маргини епско-патријархалног свијета, с типизираним улогама (радознала, говорљива или празновјерна жена, зла маћеха, прогоњена пасторка, попустљиви муж и сл.); у друштвеним романима Ј. Игњатовића је основни оквир радње: јунаци су усмјерени породичним односима и васпитањем, одвајају се од ње или јој остају вјерни. Односи између мужа и жене су често иронизовани, стварна моћ жене је маскирана привидно јаким положајем мужа (→ *Вечити*

младожења, → *Трпен спасен*), а спољашња хармонија унутарњом дисхармонијом (→ *Трпен спасен*). Склоност супруга (и мајки, али и очеве) помодности појављује се као један од узрока пропадања и поридице и њених чланова (→ *Васа Реинект*). П. тек с Л. Лазаревићем у српској приповиједи постаје главна тема (→ Први пут с оцем на јутрење), мада се заплет гради на позицији појединца (отац, син, брат, муж) на странпутици, у кризи или недоумици (како да се постави између личних одређења и породичних очекивања/ конвенција). Положај појединца је динамичан, разнолик: зависи од полне припадности, социјалног статуса, карактерних својстава, те се п. појављује као оквир подстицаја и забрана, напредовања и уназађивања, наслједних црта и отпадништва. У позној фази реализма она је темељ наслједних црта (→ натурализам) које изазивају поремећаје, болести, настрана понашања (→ Матавуљ). У великом броју текстова епохе СР п. је циљ еротских интересовања јунака и јунакиња. Кад се оствари, тај циљ може водити ка идиличним или баладичним расплетима. Успостављање слободних еротских веза реалистичка проза не толерише или их своди на поремећај, злу нарав, криминал. П. је мјесто одрастања великог броја јунака реалистичке прозе (Ј. Игњатовића, С. Матавуља, С. Сремца).

Пословица Један од једноставних облика фолклорне традиције, препознатљив по устаљеним морфолошко-семантичким чиниоцима. Појављују се у српској прози већ у првим дјелима нововјековне књижевности (Венцловић, Орфелин, Доситеј), прикупљају се у збирке (Мушкатировић и Вук Караџић) и преносе у писана прозна и пјесничка дјела. Нарочито их је учестало употребљавао С. М. Љубиша као поенте и поруке, или као дио дијалогских реплика и описа понашања јунака. У → *Причањима Вука Дојчевића* п-е су разрађене у циклус кратких прича. И у других писаца, не само у традицији → фолклорног реализма, п. се појављује као вид поенте, везана за наслов или које друго истакнуто мјесто у тексту (наслов поглавља, епилог, коментар). Често је ефикасно средство економије приповиједања, мотивишући понашање јунака или доношења одлука, или упућујући на свијет људског искуства и везу између тога свијета и свијета фикције. Такође учествује у карактеризацији јунака. П. у приповједним текстовима илуструје одређене ставове, блиске општем мишљењу или фолклорној традицији. Зависно од жанра, она може добити хумористичан, патетичан или озбиљан и неутралан тон. Током епохе СР пословице су класификоване и црпљене из нових рукописних извора (Ђ. Даничић, 1871) или су прикупљане из живе ријечи и објављиване по часописима и листовима. Прва уопштавања о овој врсти фолклорног блага дао је С. Новаковић (→ *Историја српске књижевности*), сматрајући п-цу дијелом народне мудрости који се често појављује као пратилац или остатак прича. То својство су дијелом задржале и у писаној књижевности (С. М. Љубиша, М. Глишић), гдје је упадљивија њихова везаност за конкретне ситуације, јунаке или смисао цијелога текста, процјена поновљивих ситуација или посебних околности. Зависно од контекста (јунака и радње), п. има широк етичко-смиаони распон.

Посредник (лат., mediator, енг., intermediary) У основном смислу ријечи п. се одређује као оно што се налази између двије ствари и утиче да оне дјелују једна на другу или да се повежу. Појмом се обухвата начин постојања књижевности у ланцу од аутора до читаоца (производња, штампа, продаја, итд.), гдје је п. више предмет пажње → социологије књижевности; у новије вријеме је уведен и као један од темељних појмова → поредбеног/ компаративног проучавања књижевности (Г. Ероп), обухватајући појединце, друштвене групе, институције, текстове (преводе), па и цијеле национално-језичке цјелине које се нађу да посредују између двију књижевности (нпр. њемачки језик има улогу посредника према скандинавској књижевности у СР). Улога посредника била је одлучујућа у настајању СР и

добила разнолике видове: сама књижевна дјела европских реалиста посредовала су јачање реалистичког стила и поступка у срп. књ.; такву су улогу имала и публицистичка, филозофска и природнонаучна дјела → руских рев. демократа, западноевропских научника и мислилаца; → књижевна друштва и ђачке/академске дружине су систематски организовале преводилачки рад, а ако су формиране изван уже националне територије, њихови чланови су као појединци били носиоци процеса посредовања између српске и других књижевности. Током епохе издвојио се велик број личности у улози посредника, било као преводиоци, било као људи који су утицали на успостављање контаката: према многим европским књижевностима → (енглеско - , италијанско - , мађарско - , њемачко - итд. - српске везе), док су српску традицију према другим срединама посредовали страни лектори на Великој школи или српски и други слависти у европским универзитетским срединама (нпр. В. → Јагић као професор у Бечу и Одеси). Највидљивију и најтрајнију улогу **п-а** имала је књижевна периодика свих врста. Српска је доносила → преводе, док је страна садржавала грађу за њих. Славистичка научна периодика је имала посебан циљ – да посредује знање и истраживање књижевности словенских народа. Међу таквим часописима Јагићев → *Архив (Archiv für slawische Philologie)* има прво мјесто од свога оснивања. Уредници часописа и чланови уредништва по правилу су били најактивнији чиниоци посредовања између домаће и других традиција. На размеђу 19. и 20. вијека ова улога се усредредила око великошколских, односно универзитетских професора (→ *Српски књижевни гласник*), кад се поново актуелизује → европеизација српске књижевности.

Међу најзначајнијим установама посредовања нашла су се стална позоришта у Београду и Н. Саду. Она су свој репертоар добрим дијелом попуњавали преводима и посрбама, имајући првих деценија као обрасце бечко и пештанско позориште, а почетком вијека се окрећући Паризу.

Посебну пажњу је у критичким реакцијама изазивао квалитет посредовања. То питање је крајем 19. вијека оштро и начелно поставио Б. Поповић, указујући на наизак ниво преводилачког знања (познавања језика) или на лош избор извора (текста који се преводи), или на превиђање квалитетних дјела свјетске књижевности за рачун неквалитетних домаћих дјела (Књижевни листови). → рецепција, утицај, преводи

Лит. Б. Поповић (1901), СДБП, 2001/1; П. Ван Тигем, 1955; Кабиљо-Шутић, 1989; Г. Ероп, 2002.

Праг По М. Бахтину (*О роману*) знак је кризе, преокрета, метафоричан и симболичан хронотоп. У нас означава одлазак у свијет (→ растанак), али и преображај (→ *Први пут с оцем на јутрење*). Праг је граница између куће и свијета. У свадбеним обичајима (преношење преко прага) има изразито обредну улогу. На прагу се сједи, праг се прелази у одласку од куће (симболично и стварно). Прагови се «обијају», тј. обилазе, као знак неуспјешних покушаја да се дође до правде или неког права (судски спорови). На прагу се дочекује невјеста (→ *Сељанка* Ј. Веселиновића).

Празник Дио фолклорног, религиозног и службеног календара. Током СР ова се три календара појављују у функцији темпоралног распореда јединица радње или њиховог вредновања, односно друштвеног смисла (љубавни састанци, коло).

Предање Полиморфна врста усмених творевина, тематски и мотивски хетерогена (демонолошка, културно-историјска, локална и сл.). Лако се уклапа у српску прозу већ с епохом романтизма (Б. Атанацковић, Ј. Илић), гдје је још илустрација фолклорне традиције. С реализмом се усмјерава на ликове или релације између њих, доводећи у питање истинитост саме ствари, а потврђујући истинитост приче и причања.

Пречанин/Пречанка Лице које је дошло у Србију „из прека“, преко Саве, Дунава или Дрине. Осим неутралног појам је често добијао подсмјешљива, нетолерантна или чак погрдна значења. Један вид културне идентификације, односно разликовања између живота у «Турској Србији» и живота у Аустријској царевини. Излази на видјело већ у првим генерацијама послје Велике сеобе Срба (Јован Рајић). Као један од мотива прозних дјела појављује се у приповијеткама Љ. П. Ненадовића (Зле очи, Грего) и Лазе Лазаревића (*У добри час хајдуци!*), у роману М. П. Шапчанина (Сањало); један је од предмета полемика Драгише Станојевића са Митом Ценићем. Такође С. Сремац, *Јунак дана или «његов дан»*.

Припов(и)једни св(и)јет (нарративни свијет, нарративни универзум). Појам је осавременио М. →Долежел, подразумевајући под тим свијет настао приповиједном дјелатношћу (текстуализацијом). Тај је свијет ограничен оним што је уписано у одређени текст, укључујући читаоца и могућа тумачења. П.с. је непотпун и семантички неуједначен: може бити вјероватан/ невјероватан, хомоген/ хетероген, реалан/ нереалан итд.; условљен је одређеним поетикама, владајућим (и опозитним) представама и конвенцијама, идеологијама, религијама. Током 19. в. у српској књижевности је јачао рационалистички, а онда је од 60-их година почео продор позитивизма, односно егзактних наука као кључних чинилаца у слици свијета. Поетике приповиједања су инсистирале на стратегијама које омогућују представљање реалног свијета. Прича се почиње заснивати на искуству приповједача (лик), или се посредује преко поузданог свједока. У српску књижевну науку П.с. улази крајем 90-их година 20. вијека. Лит.: М. Долежел: Поетике Запада, 1991; М. Долежел: Хетерокосмика: Фикција и могући светови, 2008; У. Еко: Границе тумачења, 2001.

Припов(и)једно ја > Доживљајно ја>Припов(и)једач

Припов(и)јест Термин потиче из српскословенске традиције. У Српском рјечнику Вука Караџића означава пословицу, али и причу која уза њу иде. У вези са старијим, српскословенским термином повијест и новим приповијетка почео се односити на фикционалне приповједне текстове већег обима (нпр. С. М. Љубиша, ајош раније Ј. Суботић).

Пролепса (фр., prolepsis) Један од аспеката → анахроније: односи се на приповиједање о догађајима који ће се, у моменту помињања, тек десити. Одговара старијем појму →проспекција, у ширем смислу наговјештавању каснијих токова радње. Појављује се у ретроспективном →приповиједању у 1. лицу или у →сказу, кад приповједач «зна» цијелу причу и указује на неке њене аспекте прије него што је у цјелини исприповиједа (→*Први пут с оцем на јутрење*, → *Васа Реинект*); могућа је и у тзв. →објективном п. (нпр. почетак романа →*Горски цар*). Сличан семантички ефект имају симболички наговјештаји о исходу радње или судбине јунака, саопштени на почетку дјела у облику слика (→*Сеоска учитељица*), или пак у самим насловима (нпр. →*Трпен спасен*, *Вечити младожења*, *Горски цар*), али то формално нису п-е.

Прорицање Чест мотив реалистичке прозе. У дјелима фолклорног типа (*Скочи-дјевојка* С. М. Љубише) има улогу судбинског наговјештаја животног пута јунака. У дјелима која се оријентишу на друштвени живот, п. је често маска заваривања и преваре (*Чудан свет* Ј. Игњатовића). Најчешћи посредници пророчких порука су → снови, са симболичким наговјештајима који се тумаче у фолклорном кључу (*Др Ивановић* С. Матавуља), мада има и оних снова који оперишу библијском и сличном симболиком. П. може бити и посебан мотив, приписан индивидуалном искуству или колективним предањима. вјеровањима и знањима.

Путујуће позориште Феномен позоришне културе, пренесен из прве половине 19. вијека. Ради се најчешће о дилетантским позориштима, о привремено састављеним, покретљивим дружинама, које су се стварале у већим градским срединама. Чест мотив књижевних (хумористичких) дјела С. Сремца, Б. Нушића и Р. Домановића.

Лит. Р. Јовановић, Позориште и драма, 1984; Путујуће позоришне дружине у Срба до 1944. године : зборник радова, 1993.

Рад Појам обухвата све облике стварања нове вриједности посредством физичке или интелектуалне дјелатности појединца, односно групе. У епоси СР р. се издваја као посебна вриједност (категорија). Облици конкретне људске дјелатности (рада) постају предмет описивања и приповиједања (орање, трговање, настава, учење). Појам прелази у наслове часописа (→ Рад), или се алегоризује (Ј. Веселиновић). У лирици такође (Змај, «Песма о раду», Друга Певанија), повезан с сатиричним инвективама.

Радничка поезија Идејна претходница р.п. је у оквирима покрета С.→ Марковића и сатиричне оријентације (→ Враголан). Назнака ове поезије има код Ђ. → Јакшића. Радник постаје пјесничка тема 80-их (Д. → Илић); В. → Илић пише стихове за раднички хор у Београду (1889). Као мотив се опјевава Први мај. С јачањем радничког покрета, почетком 20. вијека, јавља се већи број пролетерских пјесника, међу којима се продуктивношћу истиче Јела Спасић и Милан Несторовић. Рп се у изворном смислу односи на поезију радника, пјесника-стихотвораца из радничког сталежа, али обухвата и поезију која се идејама веже за раднички покрет (Коста Абрашевић).

Лит. Из српске радничке поезије, 1953.

Рапсодија (грч. ραψωδία) Појам је употребио Ј. Игњатовић у поднаслову-најави својих Мемоара. Хтио је тиме означити фрагментарност епске (мемоарске цјелине), дакле у изворном смислу. Могуће је, међутим, да је на њега утицала и романтичарска трансформација значења, каква је настала у музичким дјелима, гдје је више истицана слобода имагинације и композиције (Ф. Лист).

Рогоња Пејоративно-шаљиви назив за појам «преварени муж». Мотив се појављује у Сремца (Пера Дружески), Матавуља (На њен дан, Београдска деца), Ранковића (→ Сеоска учитељица), Д. Илића (→ Хаџи Диша), као комичан, озбиљно-трагичан или чисто психолошки. У прози Б. Нушића је обавезан дио комичног репертоара (→ Општинско дете).

Роман (→ сеоски, политички, историјски, друштвени, хумористички, сатирични, тенденциозни, криминалистички, образовни, професорски) Током епохе СР објављено је 60-ак романа на српском језику. Први знаци оријентације на савремени друштвени роман појављују се у огласним текстовима Б. → Атанацковића, а изричиту пројекцију будућег српског романа има Ј. Игњатовић (→ *Један поглед на књижевство*). У реакцијама књижевне критике на Игњатовићев роман → Тридесет година из живота Милана Наранџића конфронтира се природа савременог романа са романтичарском прозом. Још одређенији став има С. → Марковић, држећи роман из савременог живота кључном формом модерне књижевности.

Роман, историјски Одређује се као обимна прозна фикција о конкетном временском периоду у прошлости (у односу на вријеме писања), у којему дјелују аутентичне, познате историјске личности поред измишљених јунака. Често је на граници с другим врстама романа → (друштвени, политички, образовни, авантуристички, детективски, етнографски, биографски, ратни итд.). Природа и степен историчности по правилу су условље-

ни → грађом као аутентичном подлогом коју аутор искоришћава и преиначује према концепцији романа. Уколико таква грађа не постоји, већ се аутор само позива на историјско вријеме, боље је говорити о → псеудоисторијском роману. Новије типологије и. р. прихватају подјелу на етнографске историјске романе (детаљна реконструкција неког друштва у прошлости), романсе (егзотичне, љубавне и сл. приче) и *праве* историјске романе, у којима се прошлост приказује објективно (И. Славнић). Ј. → Деретић је као два водећа типа у српском и. р. именовао → романсирану хронику и → романтичну повест: док се у првом типу романсирају историјски догађаји, у другом се необични доживљаји јунака смјештају у произвољно историјско вријеме. С обзиром на књижевну традицију, и. р. има као изворе два модела приповиједања, један је ишао од М. → Видаковића, други од народних јуначких пјесама. Оба имају током СР заступнике, често код истог аутора. Најбољи примјер даје романескни опус Ј. → Игњатовића: → *Ђурађ Бранковић* се ослања на Видаковића, али у већем степену романсира историју, док један круг његових обимнијих прозних дјела, на граници → приповијести и романа у основи одговарају романтичној повијести и стилски је тијесно повезан са епском усменом традицијом (*Манзор и Џемила*, *Крв за род*), док је фабуларно прича о растављеним љубавницима. Дјелимично је сљедбеник овог модела Ч. → Мијатовић (*Рајко од Расине*), касније се одређеније приближавајући важним историјским темама → (Иконија, везирова мајка, Кнез Градоје), али у границама романтичног стила. У овом правцу је отишао и Д. → Илић у роману *Хаџи Ђера*, гдје је историја само позадина индивидуалне приче.

Опредјељење за модерну, новију српску историју, с Карађорђевим устанком, биће карактеристично за писце који су у већем степену оријентисани реалистички. Међу овим је → Ускок С. Матавуља, → *Смрт Карађорђева* П. Тодоровића и → *Хајдук Станко* Ј. Веселиновића, те *Хаџи Ђера* Д. Илића. Други тематски круг се везао за српски покрет у Војводини, 1848/1849, налазећи одјека у → *Васи Реишекту* Ј. Игњатовића и, још одређеније, у → *Сањалу* М. П. Шапчанина. Но историја се у овим романима заправо потискује за рачун индивидуалних судбина и друштвених аспеката (средина).

Л.: С. Вуловић: Уметничка приповетка у најновијој српској књижевности (1880) // ЦД, 1, б. г.; *Књижевност и историја*, I-IV (Серија ФФ у Нишу); Р. Самарџић: Писци историје, 2.

Роман, образовни, васпитни, развојни (њем., *Bildungsroman*) Појам је настао у њемачкој књижевности, гдје се полазило од Гетеовог *Вилхелма Мајстера* као темељног дјела за успостављање генолошке мапе ове врсте романа. Диференцијалним својством сматра се лик у формирању, конфронтиран са свијетом стварности коју коначно на извјестан начин прихвата као такву. На другој страни је роман у којему јунак устрајава на супростављању, не досежући измирење. Први роман ове врсте у српској књижевности, ако се изузму извјесни наговјештаји М. → Видаковића, био би → *Тридесет година из живота Милана Наранџића* Ј. Игњатовића.

Лит. Избор радова у часопису Реч, 2001.

Роман, професорски Изразит примјер ове врсте је Новаковићев *Калуђер и хајдук* (1913, прва редакција 1865), заснован на ауторовим историографским истраживањима.

Роман с кључем (њем., *Schlüsselroman*, фр. roman à clef) Дефинише се као роман у којему се стварни догађаји, околности, судбине и личности предочавају под промијењеним именима, те се тек под одређеним «кључем»/»шифроном» за та имена могу распознати. Премда су многи романи имали подстицаје у стварним догађајима и личностима, роман с кључем је само онај у којему је додавање новог имена/назива изведено систематски. У СР такви романи су по правилу везани за дворски живот у Београду и на Цетињу или за стра-

начке прваке и личности из јавног живота (штампа, наука, Српска краљевска академија). Ова врста романа је у тијесном додиру са → алегоријом, од које је разликује прозирност, јасност односа и одсуство фантастике. Писао их је П. →Тодоровић, → Ј. Веселиновић, С. →Матавуљ, В. →Ђорђевић. Чини се да је тај манир у чвршћој вези са модом псеудонима, веома раширеном у српској штампи крајем вијека. «Кључ» као атрибут жанра може се проширити на приповијетку, драму, пјесму, чланак, козерију, повезати се са аутобиографијом (Матавуљ) или политичким романом (В. Ђорђевић). Једни аутори су се држали «шифара», околности и догађаја досљедно (С. Матавуљ), други су у стварносни поредак укључивали фантастичне догађаје или су прелазили на алегоријско-профестску раван (П. Тодоровић), док су трећи комбиновали фикционалне сегменте са фактографски вјерним детаљима (В. Ђорђевић, Ј. Веселиновић).

Руско-српске везе Појмом се обухватају и српско – руске везе, дакле међусобни односи двију књижевности. За први крак тих односа (од руске ка српској књижевности) одавно је утврђено да чини најважнији дио европског контекста СР, у фази обликовања, стабилизације и раслојавања. Епоха СР, посљедње неколике деценије 19. вијека, донијела је појачану рецепцију руске књижевности, од Гогоља и Пушкина (на почетку) до Достојевскога, Толстоја, Шчедрина, Чехова, Корољенка и др. Они су знатно утицали на српске писце (нарочито Гогољ на Глишића и Нушића; Шчедрин такође, те Толстој на Ранковића и др.)

Међутим, такође је снажно присуство писаца епохе СР и цијеле српске књижевности тога времена у руској књижевности. То се испољило, осим у преводима, у праћењу књижевног стваралаштва међу Србима (критички написи и информације), у непосредним везама појединаца, или у опширнијим освртима на српске писце и периоде српске књижевности. Продори реализма у српску књижевност падали су у вријеме очитовања двију струја у односима између двају народа: једна је славјанофилска, друга револуционарно-демократска. То ће се показати и у каснијим везама између двију књижевности. Међу посредницима српско-руских књижевних веза главну улогу је имао →Александар Н. Пипин, аутор *Историје словенских литература* (рус.), изабран 1869. године за дописног члана Српског ученог друштва. Друга значајна личност у овој области је П. А. Кулаковски (1848-1913), који је дошао 1878. на катедру за руски језик, а 1882. објавио магистарски рад о дјелатности Вука Караџића, у духу славјанофилске оријентације, којој је припадала цијела једна струја у руској науци и руској славистици. Трећа крупна личност је Павле Ровински, који је, с мањим прекидима, боравио у Црној Гори 27 година и оставио о томе монументалне списе. Утицао је такође на пријем савремених српских писаца у руској литератури (С. Матавуљ). Од свих писаца СР у руској књижевности је био најпознатији Л. К. Лазаревић: све су му приповијетке биле преведене, поводом његове смрти држала су се предавања.

А. Н. Пипин је и у току СР био један од главних посредника српско-руских књижевних веза: он прати превод Тургењевљевог романа *Новина*, пише о *Стражи* П. Тодоровића и социјалистичком правцу као новини у српској средини. Тих деценија у руским часописима и листовима излазе преводи приповиједака М. Глишића, Л. Лазаревића, С. Матавуља, Ј. Веселиновића, Р. Домановића. У рубрикама, често насловљеним “Портрети словенских писаца”, налазе се чланци о српским приповиједачима. У издању *Сербский сборник* (1913) објављене су приповијетке Ђ. Јакшића, Ј. Веселиновића, Л. К. Лазаревића, И. Ђипика, С. Ђоровића, Р. Домановића и Б. Станковића, уз наглашавање самосвојности и демократичности српске литературе овога периода, те наглашености сеоске тематике и искрености у опису народног живота. Међу познијим истраживањима српских реалиста важно је мјесто имао А. Л. Погодин (1877 – 1947), професор Харковског универзитета. Ослањајући се на Скерлића, он је настојао да опише не само литерарна струјања већ и особености писаца по

стилу и другим књижевним својствима, са занимљивим запажањима о поезији В. Илића. Међу активним посредницима српске приповедачке прозе у Русији је био А. И. Јацимирски (прикази дјела Л. Лазаревића, С. Матавуља).

Лит: В. Вулетић: А. Н. Пипин и руско-српске књижевне везе у другој половини XIX века//Годишњак ФФ у НС. 12-1, 1962; Ю. Д. Беляева: Сербская литература в русской науке и критике// Русско-югославские литературные связи, Москва, 1975; Ю. Д. Беляева, Литературы народов Югославии в России, Москва 1979.

Сан/ Сновиђење Сан је врло чест мотив у реалистичкој прози. У Глишића, П. Тодоровића (фелтони) и Домановића су сатирични, често алегорични. Хронотопи сна су у Лазаревића симболични (ливаде, шуме, вјетрови), често везани за завичајне локалитете. Имају проспективни, антиципирајући или ретроспективни смисао. Везани су за фолклорну или религиозну традицију као скуп загонетних значења која се током радње тумаче, обично према устаљеном смислу симбола, или се потврђују исходом збивања. С. у фолклорном реализму имају конвенционалан смисао, али ће са истом основом (Матавуљ) добити врло динамичну улогу (→Др Ивановић, *На прагу другог живота, Спиритисти*), у преплету и противтежи с идејама позитивизма и рационалистичким концепцијама стварности. Снови су у приповијеткама Л. →Лазаревића важан чинилац расположења јунака или, још чешће, симболичан наговјештај исхода радње → (*Швабица, Ветар*). Јунак у сну открива другу страну свог идентитета (жеље, бојазни), везану за тренутни контекст. Елементи симболике снова су често архетипски, колективни. С. Ранковић (Прва туга, Уочи нове године). *Понекад се граниче с визијама или са поремећајима свијести* (Свој грех И. Вукићевића).

Сахрана Обред/поступак сахрањивања мртваца, регулисан до детаља вјерским, обичајним и законским нормама: полагање у сандук, изношење из куће, пратња до гробља, покопавање. Често добија комично-саркастичан вид у понашању свештеника (Ј. Игњатовић) или је дио описа празновјерних обичаја (М. Глишић, С. М. Љубиша).

Св(и)ет 1. Најопштији смисао: цјелокупна стварност, независна од воље субјекта, све живо и неживо, укључујући производе цивилизације (културе) и људску мисао. Под утицајем природних и друштвених наука, свијет се схвата позитивистички, као емпиријска датост. Међутим, зависно од религиозних и других увјерења, појам с. је шири од емпиријске датости, обухватајући разне врсте представа, имагинативних и религиозних слика и учења. У књижевности СР сви ти аспекти су заступљени. 2. Други смисао се приближава појму јавног мњења (шта „свијет каже“), и испољава се у мотиву →чаршије или управо под мотивом →св(и)ет (нпр. комедија Б. Нушића Свет).

Св(и)ећа Обредни, вјерски предмет, поставља се пред икону у хришћанској традицији, за вријеме вјерских празника (слава, Божић, Ускрс), уз покојника, на гробљима и по црквама. С. је чест мотив и у свакодневном животу, као предмет за освјетљавање просторија. У прози Л. Лазаревића је пратилац немирног сна или дуге карташке ноћи.

Сељанка.

Библиографија: Отаџбина, 1898; засебно, 1893.

Лит.: Љ. Недић: Ј. В.: “Сељанка” Јанка Веселиновића//ЦД, 1; Ј. Дучић: Сељанка// Књижевне импресије, 1982.

Сеоска приповијетка/ Приповијетка из сеоског живота/ Српска сеоска приповијетка Појам је у одређеном смислу самоникао, настао у току праксе самих приповедача,

који су у поднаслову својих текстова (тематизованих на сеоском животу) почели уносити одреднице «сеоска приповетка», «приповетка са села», «из сеоског живота», «из народног живота», «из народног в(ј)еровања» и сл. Такви поднаслови се у српској периодици могу наћи већ од средине 60-их година 19. вијека, а њихов број се умножава 70-их и кулминира наредних деценија. Извјестан дио приповиједака није имао такве поднасловне (нпр. приповијетке Л. Лазаревића), али је садржином (мјесто радње, јунаци, понекад стил) одговарао с.п. У почетку су такве приповијетке имале баладни или чисто фантастични садржај, стилизоване у духу народног приповиједања; друге су биле морфолошки неразвијене и подређене чисто дидактичким циљевима (П. → Поповић). Тек с М.→Глишићем с.п. добива аутентичног заступника. Ј. Скерлић узима М. Глишића за оснивача ове врсте приповијетке у СР: с њим се актуализује тематика, мотиви повезују социјалне слике и фолклорна вјеровања, природа радње и њених носилаца одговара сеоској традицији (каишари/ задужени сељаци, корумпирана/ подмитљива власт, похотљиве газде, приглупи срески капетани, заостали учитељи, наивни, али и досјетљиви сељаци). Књижевна критика је признала Глишићу иновативност, али је замјерила што је занемарио сеоски породични живот и психолошку подлогу јунака. Тим путем ће кренути Л. Лазаревић: психолошка позадина ликова и породични односи постају главна тема његовог приповиједања (→ *На бунару*). У генезу ове врсте умијешаће се и М. Ђ. →Милићевић, не доприносећи њеном унапређивању. Значајан удио у стабилизовању с.п. има Ј. →Веселиновић, проширујући тематско поље према свакодневици и емотивности јунака; занемарујући морфолошке иновације, он је остао претежно на једноставним композицијама (→слика). Послије тога с. п. се више мијења тематски и идејно него морфолошки. Главна новина долази са С. →Ранковићем: он напушта идиличне или етички позитивне слике села зарад морално неприхватљивог понашања колектива или појединаца (→Сеоски добротвор, Богомољац). Већ 90-их година критичари почињу негодовати због неумјерене заступљености с. п. у књижевној штампи и њене клишетираности. С.→Сремац пародира стилске, тематске и идејне конвенције с.п. или концепцију њених јунака (→Лимунација на селу). Критика сеоских приповиједака наћи ће се и у чланцима Ј. Скерлића, док ће Ј. →Дучић потпуно одбити да у њој види умјетничку вриједност, не упуштајући се да је диференцира као развојни и индивидуални стваралачки феномен.

Лит. Ј. Скерлић: Милован Глишић//Пици и књиге, III, 1964; Ј. Дучић: Петар Кочић//Моји сапутници: Књижевне импресије, 1982; М. Најдановић, Српска реалистичка приповетка у српској књижевности XIX века, 1967; Д. Живковић, Русо, Гогољ и српска сеоска приповетка//Европски оквири српске књижевности, 5, 1994; Д. Иванић, Српска приповијетка између романтике и реализма, 1976; Д. Вукићевић, Писмо и прича: Српска реалистичка приповетка и фолклорна традиција, 2006.

Сл(и)јепац Лик еквивалентан животним случајевима, појављује се као →просјак, или као члан породице (→болесник, →Ветар Л. К. Лазаревића); као алегоријска фигура има сатиричан смисао (→Вођа Р. Домановића). У романтизму је лик с-ца персонификација народне поезије (Ј. Игњатовић), евентуално алегорија пјесничке и националне слободе или пак породичне блискости и љубави; у реализму постаје дио друштвених (класних и породичних) односа. Веже се за старост или за болест, за неки тежак или непознат гријех. Фолклорни трагови повезују с-а с мудрошћу, видовитошћу, пјесничком надареношћу. Током реализма улазе чиниоци насљеђа, односно генетске предодређености сљевила (→натурализам), биолошких процеса (старост) или животних околности (болест, случајна повреда и сл.): Ј. → Веселиновић. Мотив обично прати јак емотивни и социјални контекст: немоћ, зависност од другог, сажаљење, али и пожртвовање (жртвовање зарад другог).

Слика Појам у основи означава ликовно умјетничко дјело уопште; у релацији према објекту садржи његов ликовни, фотографски, вербални или фонички (музички) приказ. Л. Витгенштајн тврди да у слици и одсликаноме мора бити нешто идентично, да би једно уопште могло бити слика другога. „Слика приказује оно што приказује, независно од своје истинитости или лажности, формом одсликавања“. Претходница појма слика је појам образ (Ј. Суботић, нпр.). Слика се појављује најчешће у поднаслову приповједачких дјела, приповијетке, романа, пјесме и драме. Подразумијева слагање са стварношћу, мада сама по себи може бити истинита или лажна. Појам се шири у првој фази реализма (Ј. Игњатовић), претпоставља упоредивост са стварношћу као мјерилом истинитости. Међутим, она је самом формом одсликавања назначавала однос према стварности.

Слика св(и)јета По Л. Витгенштајну „цјелокупност истинитих мисли је слика свијета“.

Случај(ност)/Случај (лат. casus). Појам обухвата све оно што се појављује изван одређеног каузалног ланца, те се за њега не могу наћи прави разлози (узроци) и објашњења. Како су књижевна дјела у цјелини посљедица *намјере* или *плана* одређеног аутора, у њима нема с~а у правом смислу ријечи. У исто вријеме радње тих дјела су по правилу конструисане у корелацији с људским искуством (→слика свијета), гдје је с. дио свакодневице. Поетика реализма с. ослобађа недовољне увјерљивости, те га припрема како би изгледао што природније, а не као очито средство ауторове конструкције. Ђ. Лукач тврди да је без с~сти у књижевности све беживотно (*Проблеми реализма*), само је на писцу да оно што је случајно не уздигне до нужности. У старијој традицији с. је постављана у окриље божанске воље (нужност), богиње среће или предестинације. У епоси СР с. постаје основа могућих искушења на животном путу: један јунак га искоришћава, док му други подлијеже (опрека између Милана Наранџића и Бранка Орлића → *Милан Наранџић*). У →Игњатовићевим романима с. је, међутим, још често средство наглашене конструкције радње (сусрети, неочекиване освете, препознавања), у сагласју с авантуристичким временом, које је наслијеђено из старијег романа. Глишић га искоришћава за комичне ефекте или преокрете у радњама (→*Злослутни број*), док се у Лазаревића резервише за сижејне врхунце (расплет →*Школска икона*). Нарочито је с. везан за ирационално-фантастичке концепције радње (Глишић, Матавуљ), кад извјесно збивање долази као укрштај појавног (случајног) и ирационалног (доцније је нуминозно, у романима С. Ранковића). Поетика реализма у основи је полазила од детерминисаности појединачне судбине, те је с. искоришћавала као широко поље за игру између затворених (коначно замишљених) судбина и начелно отворених могућности кретања јунака (особито ликови романа). У још већој мјери се од с-а полази у отварањима радње/заплета (→*Један разорен ум* Л. Комарчића заснива фабулу на →сусрету двају јунака велике сличности), јер је свака радња у колоквијалном смислу ријечи заправо с-ј. Тако је с. често средство да се мотивише заокрет, ослобађајући аутора од строге каузалности и допуштајући му да оно што је мало вјероватно изгледа читаоцу на крају прихватљиво. Другачије него у старијој традицији (посебно у мелодрами, Балухати, С.), гдје су “случајна истовременост” и “случајна неподударност” у основи сижеа (Бахтин), у реализму књижевна с-ст изгледа аналогна животној случајности и само је један од чинилаца сижеа, «један од облика испољавања нужности» (Бахтин). У основи, оно што се у животној стварности може узети као коинциденција, у књижевном дјелу је подређено умјетничкој сврси и умјетничковој намјери.

Лит.: В. Жмегач, Књижевност и збиља, 1982; Ђ. Лукач, Проблеми реализма, прев., 1957; М. Бахтин, О роману, 1989.

Србин/Српкиња Извјесне представе о националном карактеру С/С почеле су да се

стварају већ у дјелима Доситеја Обрадовића, који је тај карактер као херојски/јуначки кон-фронтисао меланхоличном, мекушном карактеру западноевропског човјека. На тој линији ће се наћи Видаковић, Вук Караџић, Сима Милутиновић Сарајлија. Вук ће већ почети да доводи у питање јединство српског карактера, указујући на разлику између правог народног (простонародног) и градског карактера међу тадашњим угарским Србима. Током епохе романтизма профилише се стереотип *С/С.*, који 60-их година оличава национални идеал у огледима В. Јовановића, инспирисаним италијанским револуционаром Мацинијем, *Србена да и готован*, *Основи снаге и величине србске*, *Србин* и *Српкиња такви какви су*. На његове апологетске тезе о српском карактеру реаговао је Ђ. Даничић, а касније С. Марковић, указујући на њихову схематичност, недијалектичност и ненаучност.

Током епохе реализма у књижевности ће се разбити монофона (романтичарска) представа о *С/С.* и замијенити мозаиком регионалних слика (локални →тип) Шумадинца (М. Глишић), Београђанина (М. П. Шапчанин, Л. Лазаревић), Бокеља (С. М. Љубиша), Нишлије (С. Сремац), Далматинца/Приморца (Матавуљ), или, још чешће, јединком која је одређена претежно социјалним и психолошким чиниоцима (сељак, трговац, чиновник, зеленаш, полицајац итд.). До краја епохе *СР* старија представа типа Србина постаје извор сатиричне интерпретације или изврнутих вриједности (Сремац: српски идеал је дембелство, жандарска или царинска служба, необразованост, воћење туђих брига и сл.; за Домановића тај идеал се представља као свеколико подаништво). С друге стране, у мемоарским текстовима су подвргнуте озбиљним критикама неке особине које су узете као национални атрибути (Ј. Игњатовић о српским интелектуалцима и чиновницима; С. Матавуљ о особинама Црногораца и српским политичким заблудама). Међутим, међу српским реалистима је развијено још неколико опозитних слика: опозиција старијих и новијих генерација (Ј. Игњатовић), старовременског човјека и човјека новог времена (нових професија), или човјека динарског и моравског типа (у прози С. Сремца, нпр.), човјека културе и човјека природе (Матавуљ), источњака (муслимана) и хришћанина-западњака (Д. Илић, С. Сремац). *СР* је наслиједио романтичарски стереотип *С/С.*, те га је у једном типу прозе ограничио социјално и локално (Глишићеве и Веселиновићеве представе сељака и сељанки), или га је повезао са сродничким улогама (мајка, син у прози Л. Лазаревића), или га је као тему сасвим напустио (С. Ранковић).

Страх *С.* се одређује као неугодна емоција коју изазивају различите опасности по јединку (спољашње, физичке или унутрашње, психичке). Испољава се у различитим степенима снаге (од тјескобе до панике и ужаса); најчешће као страх од смрти (сопствене или својих драгих), казне, гријеха, неуспјеха (нпр. на испиту), при сусрету са фантастичним бићима и непријатељима, те пријетећим физичким силама (ватра, вода, снијег). У приповијеткама М. → Глишића *с.* се појављује на граници оностраног и оностраног, у контакту с нечистим силама. У приповијеткама Л. →Лазаревића везан за осјећање тјескобе или прекршај установљених норми. Примјере колективног страха дају мемоаристи (Игњатовић, особито П. →Тодоровић у ратним успоменама). Особито је мотив чест у приповијеткама везаним за рат (Ј. Веселиновић). *С.* доспјева у средиште приповиједака С. →Ранковића и И. →Вукићевића у разноликим тематским комплексима, те у романима →Горски цар и Сеоска учитељица. Као конститутивни чинилац личности *с.* се може појавити у мотивацијском систему, нпр. карактерна црта јунака слабе воље (Гојко у →Сеоској учитељици). Зависно од врсте радње и судбине јунака, *с.* се може наћи и у озбиљним и у шаљивим дјелима. У овом другом случају стања и емоције повезани са страхом разрјешавају се случајем или досјетком (Глишић, Сремац), с повољним исходом за јунака. Или је страшљивост просто једно од комичних својстава јунака.

Стр(и)јељање Облик казне коју обично изводе овлашћени државни органи према судској одлуци. Повезано је с преступницима, посебно с хајдучима (→*Горски цар*), као завршни чин њиховог животног пута. У психолошки оријентисаном приповиједању јунак се доводи у стање ишчекивања помиловања, а сам чин се описује с натуралистичком подробношћу. У приповијеткама и мемоарским списима опасност од стријељања се представља као узрок психолошког и карактерног преокрета (И. Вукићевић; П. Тодоровић у мемоарским текстовима).

Сусрет У књижевности хронотоп сусрета врло често има композициону функцију: служи као заплет, понекад као кулминација или чак расплет (финале) сижеа (Бахтин). У авантуристичкој концепцији пута с. је извор нових заплета: сви сусрети се бирају по степену отворености за авантуру (Игњатовић). У Матавуљевој приповиједи Др Ивановић, сусрет је судбоносан, коначан. У мемоаристици је често главни подстицај приповиједању (→Мемоари Ј. Игњатовића, →Биљешке С. Матавуља). Бахтин примјећује да је хтп. сусрета нарочито погодан за “приказивање догађаја којим управља случајност” (375); повезује свој и туђи свијет; зна бити тачка заплета и мјесто одвијања догађаја. По Бахтину, с. у различитим дјелима добија различите нијансе, посебно емоционално-вриједносне (жељен, нежељен сусрет, радостан, тужан) и композиционе (заплет, расплет). Изразито је повезан с мотивом препознавања/непрепознавања, што у авантуристички оријентисаном сижеу омогућује организовање заплета и расплета (→*Васа Репнект* Ј. Игњатовића), док у сижеима из свакодневице може да води ка високом степену емотивности (→*Све ће то народ позлатити* Л. Лазаревића).

У фолклорној традицији с. је повезан са →срећом/несрећом, праћен предсказањима или знацима/опоменама, одиграва се на мјестима која су устаљена у вјеровањима → (раскрсница, мост/прелаз). Мотив /хтп. сусрета у→ фантастици свих типова (Глишић, Матавуљ) редовно има важну улогу, али и у љубавним причама новелистичког (→*Вертер* Л. Лазаревића) и романескног обима → (*Горски цар*, *Сеоска учитељица*, *Зона Замфирова*), колико и у приповиједањима из свакодневице (Веселиновић, Вукићевић). Приповијетке и романи из друштвеног живота обилују мотивима сусрета, који се искоришћавају за разнолике циљеве (динамизација фабуле, одређена тенденција, политичке поруке, тематска проширења главне приче, испољавање карактерних обиљежја јунака, преокрети у дотадашњем току радње.). У краћим прозним дјелима сусрет може бити кључни догађај у оквирима заплета и расплета (→*Пилипенда*, *Мали певач*), или цијелу романескну причу освијетлити из нове перспективе (→*Поп Ђира* и *поп Спира*). Случајност и судбоносност сусрета су често у обрнутом односу, посебно по функцији у сижеу. Од случајног сусрета гради се цијела прича (особито у →сликама) или тај сусрет има судбоносне посљедице по судбину јунака (фантастика и љубавни сиже). Неки сусрети, међутим, имају само композициону или општу идејну функцију: →паралелизам, →порука.

Л.: М. Бахтин, О роману, 1989; Словенска митологија, 2001.

Уједињена омладина српска Као организован покрет УОС је трајала од Прве омладинске скупштине у Новом Саду (27-29. августа 1866. године) до 1872. Правну основу рада чинили су статуте, у којима је као циљ истакнуто унапређење српске народности на основу истине и науке, док је даљи политички циљ било ослобођење и уједињење српског народа (на корицама омладинских издања је био вијенац са свим српским областима на Балкану). Покрет је дјеловао преко годишњих скупштина и ускоро попримио политичку боју. Наишао је на противљење конзервативне струје (на власти) у Србији, посебно у Аустро-Угарској, гдје се иза идеје културног јединства видјела борба за ослобођење, те је покрет сматран против-

ником државе. Током агитације →С. Марковића покрет је постао опозицион и новој влади и растурио се постепено у политичке партије. Претече УОС су омладинске (студентске и ђачке) → дружине, осниване по лицејима/ гимназијама већ од краја 40-их година 19. вијека.

Претеча омладинске штампе је била *Даница* (1860-1872), али кад се њен уредник (Ђ. Поповић Даничар) разишао са омладинским покретом, улогу средишњег гласила преузео је *Јавор* (1862-1863) Ј. Ј. Змаја. Како се овај лист брзо угасио, нови књижевни орган Омладине постала је →*Матица* (1865-1870), коју је подржала и Матица српска. Покрету УОС блиска је и београдска →*Вила* (1865-1868), особито отворена према природнонаучним дисциплинама и руској књижевности. Као специјално омладинске публикације појављују се алманаси и календари. Међу њима је *Омладинска заједница* (у три свеске). Послије гашења *Матице* (због дугова) одлучено је да се покрене *Млада Србадија* (1870 – 1872), која је окупила водеће књижевнике, имала велик број читалаца/ претплатника и међународни одјек и утицај. Овој струји били су блиски други листови и часописи, мада их не треба сматрати омладинским. Такви су Милетићева *Застава* и Каљевићева *Србија*. Поред њих су још нека гласила тога доба прихватала омладинске идеје као своје и сматрала се органима Омладине (*Панчевац*, *Глас народа*, *Змај*).

Лит.: С. Новаковић: Историја српске књижевности, 1871; Ј. Скерлић, Омладина и њена књижевност, 1906 (1925); В. Ђоровић: Историја «Зоре», 1907; Уједињена омладина српска: зборник радова, 1968; В. Милинчевић: УОС// Југословенски књижевни лексикон, 1972; Д. Иванић, Српска приповијетка између романтике и реализма (1865 – 1875), 1976; Уједињена омладина српска и њено доба 1860-1875: грађа из совјетских архива, 1977.

Хајдук Чест јунак српске прозе као наследио епске фолклорне традиције (епске пјесме, предања), прије свега у историјски оријентисаној тематици (→Хајдук Станко Ј. Веселиновића), везаној за турско доба и доба устанака против Турака. У прози везаној за грађанско раздобље х. је најчешће преступник норми цивилизованог друштва, често у служби туђих интереса, посљедица поремећених породичних прилика или карактерних црта (→ Горски цар С. Ранковића). Л. →Лазаревићу је такав јунак потребан у сижеу превазилажења необразложене нетрпељивости Србијанаца према пречанима (У добри час хајдуци!), Б. →Будисављевићу као врста репортаже о конкретном појединцу који се вратио породици и селу (Задњи лички харамбаша). У→ Бакоњи фра Брне х. има сижејно-фабуларну улогу: дио искушења и подвала кроз које млад човјек пролази на путу стицања искуства. Матавуљ је мотив х-а обрадио и у приповијеткама (Амин), оријентишући се на религиозно-обичајне поступке око хајдуковања као облика разбојништва. *Чикино дете* Т. П. Костића има мотив близак Лазаревићевој припов. → Он зна све, али и Матавуљевом *Бакоњи фра Брне*, а на одређен начин и роману. Дијете хајдука (или лопова, у другим романима), или дијете склоно преступу (млади преступник), током преваспитања постане ваљан члан заједнице.

Хроника Један од сталних приповједачких облика документарне, историографске и фикционалне прозе. На библијским основама се развијала у средњем вијеку (византијска традиција и националне варијанте), а у новом вијеку се оријентише на свјетовне прилике (породица, мјесто, покрајина, држава, династија). Трагови таквих хроника преносе се у композицију и тематику фикционалне прозе: назнаке у наслову, распореду поглавља, издавању догађаја или именовању приче као дијела «локалне хронике». Хроникалне црте су особито упадљиве у → *Приповијестима* С. М. Љубише (датирање фикционалних догађаја и предања, склапање радње према локалним причањима). Истим путем иде С. →Матавуљ, особито у ранијој фази приповиједања. Трагови овога жанра налазе се и у приповијеткама П. → Марковића Адамова. Хроника у ауторским текстовима дјелује као маска увјерљиво-

сти и објективности, али може одражавати и настојање аутора да приповиједање посредује историчност и знаменитост, или да служи као пародично-хумористичка подлога основној причи (→*Бакоња фра Брне*).

Хроникалност Елементарно својство сваког приповиједања, било да се испољава као линеарна прогресија, било као ретроспекција, ретардација.

Читалиште београдско Основала га је почетком 1846. група утицајних грађана, окупљена око идеје ослобађања и уједињавања српских земаља, у опозицији према присталицама илирске идеје (→*Касина*). Уз Ч. б. је била и прва јавна библиотека у Београду.

Чудо Појам у предавањима Ђуре Даничића (*Лекције из естетике*) као еквивалент појму → узвишено. Означава појаве, бића, предмете или констелације догађаја који се не могу објаснити природним законима и људским искуством. У основи је ч. везано за → фантастику, али може да се нађе и у поретку свакодневице, као → случај, односно коинциденција. У приповијеткама М. → Глишића ч. се обично састоји у сусрету с натриродним бићем, у околностима које су устаљене у фолклорној традицији (ноћ, дубодолина, прелаз на води и сл.). Глишић ч. , међутим, социјализује, повезује са класним односима и околностима. Извјесни писци ч. везују за средовјековну традицију (посредовање светих мјеста и људи, чудесно излијечење, у приповијеткама М. П. → Шапчанина). Доцније се појам везује са оним што је ријетко и необично, особито у приповијеткама С. → Матавуља, гдје се тиче → мотивације: ч. је оно што није мотивисано нити се може објаснити каузалним констелацијама, или се те констелације доводе у сумњу (→ Чеврљино злочинство, → Ђукан Скакавац, → Др Ивановић), а цијела радња се представља као посљедица дјеловања непознатљивих сила. Трећи аспект је ироничан: ч. се појављује као заблуда незналица или лаковјераца (Редак звер М. → Глишића, чудесно зачеће послерије ходочашћа у Јеруслим, → Хаџи Диша Д. Ј. Илића). Понекад облици ч-а остају у оквирима фолклорне фантастике, нпр. → Вечност Ј. Веселиновића, или фолклорно-алегоричне представе → Прича о селу Врачима и Сими Ступици.

Dušan M. Ivanić

LEXICON OF SERBIAN REALISM
EXAMPLES AND MATERIALS

Summary

These materials were created during work on the “Lexicon of Serbian Realism” project, supported financially by the Ministry of Education and Information of the Republic of Serbia (2006-2010). It was conceived as a scientific description of the epoch, in a limited period of time and with a circle of partially engaged collaborators. Some of the results from this project were published (D. Vukićević, G. Maksimović, S. Milosavljević Milić, D. Bošković), and some were included in other scientific texts. Here are published instructions for creating articles about the author and his works, the structure of the processing of specifications about the author, with an example of the processing of L. K. Lazarević, K. Abrašević, M. Andrić, K. Arsenijević, B. Budisavljević, Milan Budisavljević, Draginja Gavrilović, Milovan Glišić, D. Vučenov and Vuk Karadžić considering his place in Serbian realism. And some of the most significant works of Serbian realists have separate adaptations (here L. K. Lazarević). Concepts, phenomena, media, institutions, literary genres are treated as special determinants.

Keywords: Serbian realism, lexicon, definitions, writers, works, terms, literature